

Теми наукових розробок відповідають актуальним проблемам розвитку військово-технічної науки, військової географії, військової економіки, військового перекладу, психології та інформаційної безпеки, навчання та виховання військовослужбовців і спрямовані на їх розв'язання.

Загальний зміст вісника надає можливість зрозуміти основні напрямки творчих пошуків, проблеми розбудови Збройних Сил України, інтереси науково-педагогічних працівників, молодих учених, здобувачів і ад'юнктів.

Темы научных разработок отвечают актуальным проблемам развития военно-технической науки, военной географии, военной экономики, военного перевода, психологии и информационной безопасности, обучения и воспитания военнослужащих и направлены на их решение.

Общее содержание вестника представляет возможность понять основные направления творческих поисков, проблем развития Вооруженных Сил Украины, интересы научно-педагогических работников, молодых ученых, соискателей и адъюнктов.

The topics of research are urged by and aimed at solving current problems of development of the military and technical science, military geography, military economics, military translation, psychology and informational security, raining and education of servicemen.

The content of the Herald provides an opportunity to become aware of basic areas of creative research, the problem of construction of the Armed Forces of Ukraine, points of interest of scientists and teachers, young scholars, associate researchers and postgraduate students.

<b>ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР</b>	<b>В.В. Балабін, канд. філол. наук, проф.</b>
<b>РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ</b>	<b>В.І. Алещенко, д-р психол. наук, ст. наук. співроб.; Л.Ф. Бурлачук, д-р психол. наук, проф.; І.В. Данилюк, д-р психол. наук, проф.; А.Б. Коваленко, д-р психол. наук, проф.; І.О. Ольховой, канд. геогр. наук, доц. (заступник відповідального редактора); О.Д. Сафін, д-р психол. наук, проф. (відповідальний за напрям: психологія); О.І. Сторубльов, канд. техн. наук, доц. (відповідальний секретар); Ю.М. Швалб, д-р психол. наук, проф.</b>
<b>Адреса редколегії</b>	<b>03689, Київ, вул. Ломоносова, 81, Військовий інститут; ☎ (38044) 521 32 89; тел./факс (38044) 521 32 92; www.mil.univ.kiev.ua</b>
<b>Затверджено</b>	<b>Вченою радою Військового інституту 24.09.2015 року (протокол № 4)</b>
<b>Зареєстровано</b>	<b>Міністерством юстиції України. Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 17617-6467Р від 29.03.11</b>
<b>Засновник та видавець</b>	<b>Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02</b>
<b>Адреса видавця</b>	<b>01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 3172, 239 3222; факс 239 3128</b>

---

## ЗМІСТ

---

### ПСИХОЛОГІЯ

<b>Алещенко В.І.</b> Посттравматичний стрес військовослужбовців – учасників бойових дій: психологічний аналіз.....	5
<b>Васильєв С.П., Андрущенко А.О.</b> Динаміка ціннісно-сміслових орієнтацій курсантів вищих військових навчальних закладів у контексті розвитку їхньої психічної саморегуляції.....	10
<b>Волобуєва О.Ф.</b> Психологічні особливості сприйняття та розуміння текстів іноземною мовою .....	14
<b>Кузьменко М.Д., Гришин С.П., Малюга В.М.</b> Актуальні проблеми психологічного вивчення військовозобов'язаних для проходження військової служби за призовом на посадах осіб офіцерського складу.....	17
<b>Мась Н.М.</b> Структура професійної компетентності майбутніх військових психологів .....	21
<b>Олександренко К.В.</b> Основні підходи до створення психолого-педагогічної системи розвитку іншомовної комунікативної компетентності.....	27
<b>Осьодло В.І.</b> Діагностика, формування і розвиток психологічної готовності до професійної діяльності: методичні аспекти .....	30
<b>Потапчук Є.М.</b> Керівник як суб'єкт збереження душевного благополуччя підлеглих суб'єктів праці .....	32
<b>Приліпко О.Ф.</b> Соціально-психологічні чинники формування авторитету військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ .....	36
<b>Сторожук Н.А.</b> Формування психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом до професійної діяльності .....	40
<b>Шеленкова Н.Л.</b> Дослідження індивідуально-психологічних особливостей майбутніх психологів .....	45
<b>Шимко В.А.</b> Вивчення особливостей організації робочого простору як засіб психологічної діагностики особистості .....	49

---

## СОДЕРЖАНИЕ

---

### ПСИХОЛОГИЯ

<b>Алещенко В.И.</b> Посттравматический стресс военнослужащих – участников боевых действий: психологический анализ.....	5
<b>Васильев С.П., Андрущенко А.О.</b> Динамика ценностно-смысловых ориентаций курсантов высших военных учебных заведений в контексте развития их психической саморегуляции.....	10
<b>Волобуева Е.Ф.</b> Психологические особенности восприятия и понимания текстов на иностранном языке.....	14
<b>Кузьменко М.Д., Гришин С.П., Малюга В.Н.</b> Проблемы психологического изучения военнообязанных для прохождения военной службы по призыву на должностях лиц офицерского склада.....	17
<b>Мась Н.Н.</b> Структура профессиональной компетентности будущих военных психологов.....	21
<b>Олександренко Е.В.</b> Основные подходы к созданию психолого-педагогической системы развития иноязычной коммуникативной компетентности.....	27
<b>Оседло В.И.</b> Диагностика, формирование и развитие психологической готовности к профессиональной деятельности: методические аспекты.....	30
<b>Потапчук Е.М.</b> Руководитель как субъект сохранения душевного благополучия подчиненных субъектов труда.....	32
<b>Прилипко А.Ф.</b> Социально-психологические факторы формирования авторитета военнослужащего Военной службы правопорядка ВСУ.....	36
<b>Сторожук Н.А.</b> Формирование психологической готовности молодых офицеров органов по работе с личным составом к профессиональной деятельности.....	40
<b>Шеленкова Н.Л.</b> Исследование индивидуально-психологических особенностей будущих психологов.....	45
<b>Шимко В.А.</b> Изучение особенностей организации рабочего пространства как средство психологической диагностики личности.....	49

---

# CONTENTS

---

## PSYCHOLOGY

<b>Aleshchenko V.</b> Posttraumatic stress disorder of servicemen combatants: psychological analysis .....	5
<b>Vasyliiev S., Andrushchenko A.</b> Dynamics of axiological orientation of cadets of higher military educational institutions in the context of development of their psychic self-adjustment .....	10
<b>Volobuieva O.</b> Psychological peculiarities of perception and comprehension of texts in a foreign language .....	14
<b>Kuzmenko M., Hryshyn S., Maliuha V.</b> Current issues of psychological examination of bounds to military service on the positions of officers .....	17
<b>Mas N.</b> The structure of professional competence of the future military psychologists .....	21
<b>Oleksandrenko K.</b> The main approaches to create a psychological and pedagogical system for the development of foreign language communicative competence .....	27
<b>Osyodlo V.</b> Diagnostics, formation and development of psychological preparedness for professional activity: methodological aspects .....	30
<b>Potapchuk E.</b> Director as a subject of maintaining mental well-being of subordinate subjects of labour .....	32
<b>Prylipko O.</b> The social and psychological components of formation of the authority of Military Service of Law and Order of the Armed Forces of Ukraine .....	36
<b>Storozhuk N.</b> The formation of psychological preparedness of young officers from institutions working with personnel for professional activity .....	40
<b>Shelenkova N.</b> Analysis of individual psychological peculiarities of future psychologists .....	45
<b>Shymko V.</b> The analysis of peculiarities of the workplace organization as a means of psychological diagnostics of a personality .....	49

### ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

*Розглядаються основні симптоми посттравматичних стресових розладів військовослужбовців, які брали участь у війнах та збройних конфліктах. З'ясовано, що у військовослужбовців, які виконували бойові завдання, психогенні розлади подекуди сягають 70%, в офіцерів і прапорщиків цей показник дещо менший. У 15-20% військовослужбовців, які пройшли через збройні конфлікти, мають місце хронічні посттравматичні стани, викликані стресом.*

*Ключові слова: посттравматичний стрес, збройні конфлікти.*

**Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій.** Соціально-психологічна адаптація осіб, які виконували завдання в екстремальних умовах діяльності, стає в наш час особливо актуальною. Це пов'язано з тим, що Україна стала об'єктом нападу з боку Росії, проти якої остання розв'язала неоголошену війну. Значно збільшилася кількість жертв з боку військовослужбовців Збройних Сил України. Після їхньої ротації на перший план виходять питання щодо необхідності адаптації за нових умов.

Досвід країн, що зіштовхнулися з явищами, які виникають після повернення людей з війни, показав, що участь у подіях, пов'язаних з ризиком для життя, травматичним чином діє на психічне здоров'я й стан учасників бойових дій. Військовослужбовці, що брали участь у бойових діях, належать до групи осіб з підвищеним ризиком розвитку психогенних порушень. Військові медики використовують для характеристики їхнього стану такі нетрадиційні термінологічні позначення, як бойова психічна травма, бойова втома. Ще не пережиті афганський, карабаський, придністровський, абхазький, таджицький синдроми вже встигли доповнитися "донбаським".

Проведені у цій сфері дослідження показують, що у людей, які побували в екстремальних ситуаціях, виникають так звані посттравматичні стресові порушення [2, 4, 6]. За результатами досліджень, у структури психічної патології серед військовослужбовців строкової служби, які брали участь у бойових діях під час локальних воєн, психогенні розлади досягають 70%, в офіцерів і прапорщиків цей показник дещо менший. У 15–20% військовослужбовців, які пройшли через збройні конфлікти, є хронічні посттравматичні стани, викликані стресом.

Як стверджують військові психіатри, що вивчають частоту і структуру санітарних втрат при збройних конфліктах і локальних війнах, останнім часом істотно змінилися втрати психіатричного профілю в бік збільшення числа розладів межового рівня [8]. Однак, набагато серйозніше зм'якшені й відстрочені наслідки війни, що впливають не тільки на психофізичне здоров'я військовослужбовців, але й на їхню психологічну врівноваженість, світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій.

Коло явищ, що викликають травматичні стресові порушення, досить широке і охоплює безліч ситуацій, коли виникає загроза власному життю або життю близької людини, загроза фізичному здоров'ю або образу "Я". Порушення, що розвиваються після пережитої психологічної травми, зачіпають усі рівні людського функціонування (фізіологічний, особистісний, рівень міжособистісної і соціальної взаємодії) і призводять до стійких особистісних змін не тільки у людей, що безпосередньо пережили стрес, але й у членів їхніх родин, а також очевидців.

Посттравматичні стресові порушення сприяють формуванню специфічних сімейних відносин, особливих життєвих сценаріїв і можуть впливати на усе

подальше життя. Психічна травма, психологічний шок та їхні наслідки – ось що буде визначати життєвий настрій тих, хто вижив у військових конфліктах. Статистичні дані також показують, що на кожного загиблого на війні військовослужбовця доводиться один випадок самогубства ветеранів у період після проходження військової служби.

Отже, війна ще тривалий час здійснює свій вплив на учасників бойових дій. Тому, варто звернути особливу увагу на необхідність проведення психосоціальної роботи з ними. Медико-психологічна реабілітація і соціальна підтримка повинні бути основними напрямками роботи з даною категорією населення.

**Мета даної статті** спрямована на систематизацію наукових і практичних знань про природу, механізми виникнення і типові прояви посттравматичного синдрому в учасників бойових дій, які необхідні для визначення шляхів подолання наслідків війни у ветеранів і розробки програми реабілітаційних заходів.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Участь у бойових діях впливає на свідомість людини, піддаючи її серйозним якісним змінам. Поряд з наслідками війни (економічними, політичними, соціальними) існують не менш важливі психологічні наслідки. Перебування в екстремальних умовах характеризується впливом на психіку людини стрес-чинників підвищеної інтенсивності. Тривалість їхнього впливу, а також психотравмуючий характер можуть сприяти виникненню змін у психічній діяльності, що знижують ефективність життєдіяльності вже у мирних умовах. При цьому розширюється й коло жертв, до яких потрапляють не лише безпосередні учасники подій, але й їхні родичі.

Згідно з результатами досліджень військових медиків і психологів, особливості життя в бойових умовах призводять до того, що соціальний стан індивіда після його демобілізації характеризується так званою кризою ідентичності, тобто втратою цілісності й віри у свою соціальну роль. Це проявляється у порушенні здатності учасників бойових дій оптимально проявляти себе у складних соціальних взаємодіях, у яких відбувається самореалізація людської особистості. Багато хто з таких людей втратили інтерес до громадського життя, знизилася їхня активність при вирішенні власних життєво важливих проблем. Нерідко спостерігаються втрата здатності до співпереживання і потреби в щиросердечній близькості з іншими людьми.

Майже половина опитаних військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, за свідченням психологів, скаржаться, що вони не можуть знайти розуміння ані у суспільстві, ані у родині. Кожен четвертий заявив, що зазнає труднощів при спілкуванні у трудовому колективі, а кожен другий міняв місце роботи три-чотири рази. Порушена здатність підтримувати оптимальні соціальні контакти позначається на сімейних відносинах: майже

кожен четвертий проживає в розлученні із родиною. Надзвичайно гостру психологічну драму переживають інваліди, а також ті, хто втратив близьких [3].

Після всього пережитого на війні в учасників бойових дій відзначаються такі різкі зміни у психіці, що навіть батьки іноді важко визнають у них своїх дітей. Повертаючись до звичайного життя, після впливу екстремальних умов, військовослужбовці не можуть адаптуватися до мирних умов. Страх, агресивність, підозрілість для багатьох стають постійними супутниками життя.

Варто зауважити, що адаптація учасників бойових дій до умов цивільного життя характеризується напруженими відносинами між ними й суспільством. Абсолютна більшість ветеранів негативно ставляться до представників влади, вважають, що держава обдурила і зрадила їх, і тому мають бажання зігнати злість, що нагромадилася, за безглузде кровопролиття, загибель товаришів. Життєвий досвід цих людей унікальний, він різко відрізняється від досвіду людей, що не воювали, що й породжує непорозуміння з боку основної маси населення. Цивільне суспільство, як правило, ставиться до колишніх бійців з нерозумінням і побоюванням, що тільки збільшує хворобливу реакцію ветеранів на незвичну обстановку, що вони сприймають і оцінюють із властивим ним фронтовим максималізмом.

Підтвердженням того, що колишні учасники воєнних дій зазнають труднощів процесу адаптації до умов цивільного життя, є їхня конфліктна поведінка у соціальному середовищі: нездатність прийняти нові "правила гри", небажання йти на компроміси, спроби вирішити суперечки мирного часу звичними силовими методами. Колишні солдати підходять до мирного життя з фронтовими мірками і переносять військовий спосіб поведінки на мирний ґрунт, хоча в глибині душі розуміють, що це неприпустимо. Після фронтової ясності конфлікти мирного часу, коли "супротивник" формально таким не є і застосування до нього звичних методів боротьби забаронено законом, нерідко виявляються складні для психологічного сприйняття тих, у кого виробилася миттєва і загострена реакція на будь-яку небезпеку. Багатьом фронтовикам важко стриматися, виявити гнучкість, відмовитися від звички "тільки що не по їхньому" хапатися за зброю – у прямому або в переносному значенні. Деякі починають пристосовуватися, намагаючись не виділятися із загальної маси. Іншим це не вдається і вони залишаються "бійцями" на усе життя. Яка із двох тенденцій у психологічному потенціалі учасників війни творча чи руйнівна – виявиться домінуючою в мирних умовах, прямо залежить від індивідуальних особливостей ветеранів, а також від умов, у яких вони опиняються після повернення з війни.

У новій соціальній групі, в яку потрапляють учасники локальних воєн і збройних конфліктів, виявляється незабачуваним екстремальний досвід, від якого вони відмовитися не можуть відповідно до принципу незворотності розвитку психіки. Виходить наступне психологічне протиріччя. Армійська дисципліна, необхідність беззаперечно виконання наказу, підпорядкування старшого за званням ведуть до придушення особистої волі. Однак, екстремальні умови війни виробляють у межах цієї твердої військової системи й такі якості, як рішучість, ініціативність, спритність, здатність до самостійних дій у складних обставинах – адже виживає той, чия реакція виявиться швидшою, а ухвалені рішення буде найбільш адекватним конкретній ситуації [1, 7]. Виходить, що слухняний виконавець, який зник до армійського розпорядку і забезпечення усім необхідним, погано пристосований до цивільного життя, у той же час нерідко є сильною, вольовою, незалежною особистістю, що усвідомлює свою зна-

чуєність, яка володіє досить специфічним досвідом і особливою системою поглядів.

У мирній обстановці такі люди виявляються незручними для начальства саме своєю самостійністю, сміливістю і бойовим максималізмом, тобто саме тими якостями, які допомогли їм вижити на війні. Ветерани війни змушені шукати застосування своїм силам, енергії та досить специфічному досвіду там, де, як їм здається, вони потрібні, де їх розуміють і приймають такими, які вони є. Тоді вони (якщо мова йде про ще молодих колишніх учасників бойових дій) знову відправляються воювати – йдуть у гарячі точки, йдуть на службу у силові відомства, а іноді і в кримінальні структури – туди, де можуть бути затребувані їхні специфічні навички й досвід. За даними соціологічних опитувань, 75% опитаних заявляють про своє бажання повернутися у яку-небудь гарячу точку, причому практично кожен четвертий готовий це зробити без усіляких вагань. До 12% колишніх учасників локальних збройних конфліктів останніх років хотіли б присвятити своє життя військовій службі за контрактом у будь-якій воюючій армії.

Спогади, загальне минуле, яке не відоме ні рідним, ні знайомим, зближають колишніх військовослужбовців і змушують їх тягтися один до одного. Так створюються суспільні об'єднання і організації учасників бойових дій. Усвідомлення своєї приналежності до "особливої касты" надовго зберігає між колишніми бійцями теплі, довірчі відносини. Не лише товариші по службі, але й просто колишні військовослужбовці намагаються один одному допомагати й підтримувати один одного в навколишньому світі, де інші ставляться до них без належного розуміння, з підозрілістю й сторожкістю.

Варто зазначити, що суперечливість впливу специфічних умов війни на психологію її учасників ще довго продовжує позначатися після закінчення бойових дій. Особистісні зміни, що відбуваються у військовослужбовця під час воєнних дій, виявляються незворотними. Участь у бойових діях має й негативні наслідки. Відповідно до результатів досліджень, 54% військовослужбовців, які воювали, вживали алкоголь у районі бойових дій, а кожний четвертий з опитаних уживав наркотики або транквілізатори (в основному це військовослужбовці контрактної служби). Близько 90% опитаних учасників антитерористичної операції безпосередньо зіштовхувалися зі злочинами в районі бойових дій (тобто або особисто робили їх, або були свідками).

Аналіз поведінки солдатів і офіцерів дозволяє звернути увагу на те, що поряд з реальним героїзмом, взаємовиручкою, бойовим братерством і іншою відносно позитивною атрибутикою війни, спостерігаються й випадки грабедів і вбивств, середньовічних катувань і жорстокості до полонених, а також випадки сексуального насильства відносно населення (особливо на чужій території). Збройний розбій і мародерство становлять невід'ємну частину будь-якої війни й належать не до одиничних, а до типових явищ для кожної з воюючих армій, що вступає на чужу землю. Неминучість відплати за вчинене усвідомлюється звичайно не відразу, а по закінченні певного часу на відміну від привселюдно проголошуваних героїчних спогадів, постійне почуття тривоги і провини за вчинене приводить до деформації особистості. Тому недивним виявляється той факт, що серед колишніх учасників бойових дій досить поширені різні форми девіантної поведінки.

Жорстокість, емоційні зриви, непримиримість, підвищена конфліктність з одного боку, втома, апатія – з іншого, – такі природні реакції організму на наслідки тривалої фізичної й нервової напруги, пережитої в бойовій обстановці. Відзначаються такі симптоми недуги,

яка називається тепер посттравматичним стресовим синдромом або відкладеним стресом, як депресія, гнів, злість, почуття провини, розлад сну, нав'язливі спогади, тенденції до самогубства і вбивства, відчуження та багато чого іншого.

Участь у війні належить до тієї екстремальної ситуації, коли людина постійно перебуває у найсильнішому психоемоційному стресі, переборюючи його волею зусиллями [6]. Обходиться все це високою ціною: майже в усіх учасників бойових дій неминуче тією чи іншою мірою спостерігаються зміни в фізичному і психічному стані.

Статистика показує, що кожен п'ятий учасник бойових дій за відсутності яких-небудь фізичних ушкоджень страждає нервово-психічними розладами, а серед поранених і калік – кожен третій. Але, це лише частина того "гігантського айсбергу", що утвориться після екстремальних впливів. Інші наслідки починають проявлятися через кілька місяців після повернення до нормальних умов життя. Це різні психосоматичні захворювання. За даними експертів, в учасників бойових дій (у порівнянні із здоровими людьми) у два-три рази вище ймовірність таких захворювань, як гіпертонічна хвороба, гастрит, виразкова хвороба шлунка і дванадцятипалої кишки. Загальний стан здоров'я характеризується слабкістю, запамороченням, зниженням працездатності, головними болями, болями в області серця, сексуальними розладами, порушеннями сну, фобіями тощо, а в інвалідів доповнюється проблемами, пов'язаними з отриманими пораненнями і травмами. Основними проблемами колишніх солдатів є страх (57%), демонстративність поведінки (50%), агресивність (58,5%) і підозрілість (75,5%). До їхніх поведінкових особливостей належать конфліктність у родині, з родичами, колегами по роботі, вибухи гніву, зловживання алкоголем і наркотиками.

Окрім того, відзначається нестійкість психіки, за якою, навіть самі незначні втрати, труднощі, штовхають людину на самогубство; особливі види агресії; острах нападу ззаду; почуття провини за те, що залишився живим; ідентифікація себе з убитими. Для учасників бойових дій характерні також емоційна напруженість і емоційна відстороненість, підвищена дратівливість і агресивність, безпричинні вибухи гніву, напади страху і тривоги. Відзначаються повторювані яскраві сні бойових ситуацій і нічні жахіння, нав'язливі спогади про психотравмуючі події, які супроводжуються важкими переживаннями, раптовими сплесками емоцій з "поверненням" у психотравмуючі ситуації. Найчастіше присутні й думки про самогубство, які в деяких випадках закінчуються реальним здійсненням. Відповідно до результатів проведених досліджень більше 50 тис. (а за деяким даними, близько 100 тис.) ветеранів війни у В'єтнамі покінчили життя самогубством з моменту повернення військ до 1990 року (при цьому загальне число загиблих американських солдатів у В'єтнамі склало близько 58 тис.).

До інших психічних явищ, що спостерігаються у ветеранів війни, є стан песимізму, відчуття занедбаності іншими; недовіра до інших людей, нездатність говорити про війну; втрата сенсу життя; непевність у своїх силах; відчуття нереальності того, що відбувалося на війні; відчуття власної загибелі на війні; відчуття нездатності впливати на хід подій; нездатність бути відкритим у спілкуванні з іншими людьми; тривожність; потреба мати при собі зброю; неприйняття ветеранів інших воєн; негативне відношення до представників влади; бажання зігнати на будь-кому злість за те, що був направлений на війну, і за все, що там відбувалося; ставлення до

жінок тільки як до об'єкта сексуального задоволення; потреба брати участь у небезпечних "пригодах"; спроба знайти відповідь на питання, чому загинули твої друзі, а не ти. Усі ці прояви, які вчені назвали посттравматичними стресовими розладами, свідчать про наявність у учасників бойових дій посттравматичного синдрому.

Синдром посттравматичних стресових розладів – це міжнародне найменування, дослідники називають його інакше: патологічний стан, пов'язаний з негативним стресом ведення бойових дій [6]. Виділяються наступні основні клінічні симптоми при посттравматичних стресових порушеннях:

1. Надпильність проявляється у тому, що людина пильно стежить за усім, що відбувається навколо, немов їй постійно загрожує небезпека. Ця небезпека не тільки зовнішня, але й внутрішня. Причина її полягає в остраху, що небажані травматичні враження, що мають руйнівну силу, прорвуться у свідомість. Найчастіше надпильність проявляється у вигляді постійної фізичної напруги, що не дозволяє розслабитися і відпочити, може створювати чимало проблем. Підтримка такого високого рівня пильності вимагає постійної уваги і величезних енерговитрат. Крім того, людині починає здаватися, що це і є його основна проблема і як тільки напругу вдасться зменшити або розслабитися, усе буде добре. Насправді ж фізична напруга виконує захисну функцію (захищає нашу свідомість), і не можна "прибирати" психологічний захист, поки не зменшиться інтенсивність переживань. Коли це відбудеться, фізична напруга спаде сама.

2. Перебільшене реагування – за найменшої несподіванки людина здійснює стрімкі рухи (кидається на землю при звуці вертольоту, різко обертається й приймає бойову позу, коли хтось наближається до неї з боку спини), раптово здригається, кидається бігти, голосно кричить.

3. Прутупленість емоцій. Багато ветеранів скаржаться, що від часу важких подій, які вони пережили, їм стало набагато складніше переживати багато почуттів. Повністю або частково втрачається здатність до емоційних проявів. Складніше стає встановлювати близькі й дружні зв'язки з оточуючими, недоступними виявляються радість, любов, творчий підйом, грайливість і спонтанність.

4. Агресивність проявляється у прагненні вирішувати проблеми за допомогою грубої сили. Як правило, це стосується фізичного силового впливу, однак зустрічається також психічна, емоційна і вербальна агресивність. Тобто людина схильна застосовувати силовий тиск до оточуючих щораз, коли прагне домогтися свого, навіть якщо ця мета не є життєво важливою.

5. Порушення пам'яті і концентрації уваги виникають тоді, коли з'являється необхідність зосередитися або щось пригадати, принаймні, за певних обставин. Деколи, моменти концентрації можуть бути чудовими, але варто з'явитися якому-небудь стресовому фактору, як людина "губить" здатність зосередитися.

6. Депресія у стані посттравматичного стресу досягає самих темних і безпросвітних глибин людського розпачу, коли здається, що усе немає сенсу і даремно. Це супроводжується нервовим виснаженням, апатією та негативним ставленням до життя.

7. Загальна тривожність проявляється як на фізіологічному рівні (ломота у спині, спазми шлунка, головні болі), так і в психічній сфері (постійне занепокоєння і заклопотаність, параноїдальні явища – наприклад, необгрунтований острах переслідування), а також в емоційних переживаннях (постійне відчуття страху, непевність у собі, комплекс провини).

8. Напади люті. Багато ветеранів повідомляють, що напади вибухової люті частіше виникають під дією наркотичних речовин, особливо алкоголю. Проте, такі напади з'являються без уживання наркотичних речовин, так що було б невірно вважати сп'яніння головною причиною цих явищ.

9. Зловживання наркотичними та лікарськими речовинами. У спробі знизити інтенсивність посттравматичних симптомів багато ветеранів починають зловживати палінням, алкоголем і наркотичними речовинами (у меншій мірі). При цьому, серед ветеранів – жертв посттравматичного симптому виділяють дві великі групи: ті, хто приймає тільки лікарські препарати, прописані лікарем, і ті, хто взагалі не приймає ані ліків, ані наркотиків.

10. Непрошені спогади – мабуть, найбільш важливий симптом, що дає право говорити про присутність посттравматичних стресових порушень. У пам'яті ветерана раптово спливають моторошні сцени, пов'язані з подією, що травмує, причому ці спогади можуть виникати як у сні, так і наяву. Наяву вони з'являються у тих випадках, коли навколишнє оточення чимось нагадує те, що сталося "у той час", тобто під час події, що травмує: запах, образ, звук, немов би прийшли з тієї пори. Яскраві образи минулого звалюються на психіку і викликають сильний стрес. Головною відмінністю посттравматичних непрошених спогадів від звичайних спогадів є те, що перші супроводжуються сильними відчуттями тривоги й огорожі.

Непрошені спогади, що приходять у сні, називають нічними жахіттями. У ветеранів війни ці сновидіння часто (але не завжди) пов'язані з бойовими діями. Сни такого роду бувають, як правило, двох типів: перші передають подію, що травмує, з точністю відеозапису, так, як вона запам'яталася в пам'яті людини, що пережила важкі події; у снах же другого типу обстановка і персонажі можуть бути зовсім іншими, але принаймні деякі з елементів (особа, ситуація, відчуття) подібні тим, які мали місце в події, що травмує. Людина пробуджується від такого сну зовсім розбита, м'язи її напружені, вона вся у поті. Потіння проявляється саме як реакція на сновидіння, незалежно від того, запам'яталося воно чи ні. Багато ветеранів і їхні близькі відзначають, що під час сну людина шарахається напостілі й прокидається зі стислими кулаками, немов готова до бійки. Такі сновидіння є, мабуть, самим жахливим аспектом посттравматичних стресових порушень для людини, і люди рідко погоджуються говорити про це.

11. Галюцинаторні переживання – особливий різновид непрошених спогадів про події, що травмують, які відрізняються тим, що пам'ять про те, що трапилося, виступає дуже яскраво, а події теперішнього моменту якби відходять на другий план і здаються менш реальними, ніж спогади. У цьому "галюцинаторному", усунутому стані людина поводить себе так, немов вона знову переживає минулу подію, що травмує. Вона діє, думає й відчуває так само, як у той момент, коли їй довелося рятувати своє життя. Однак, галюцинаторні переживання властиві не всім: це лише різновид непрошених спогадів, для яких характерна особлива яскравість і хворобливість. Вони частіше виникають під впливом наркотичних речовин, зокрема алкоголю, однак галюцинаторні переживання можуть з'явитися в людини й у тверезому стані, а також у того, хто ніколи неживає наркотичних речовин.

12. Проблеми зі сном (труднощі із засипанням і переривчастий сон). Коли людину відвідують нічні жахіття, є підстави вважати, що вона сама мимоволі протриває засипання, і саме в цьому причина його безсоння: людина боїться заснути й знову побачити цей сон. Ре-

гулярне недосипання призводить до крайнього нервового виснаження.

13. Думки про самогубство. Коли життя уявляється більше страхотливим і хворобливим, ніж смерть, думка покінчити з усіма стражданнями може здатися привабливою. Коли людина доходить до цієї межі розпачу, де вже не видно жодної можливості виправити свій стан, вона починає думати про самогубство. Багато учасників бойових дій кажуть, що в якийсь момент досягали цієї межі. Ті ж, хто знайшов у собі сили жити, прийшли до висновку: необхідно бажання і завзятість – і згодом з'являються більш "світлі" перспективи.

14. "Провина того, хто вижив". Слід зазначити, що почуття провини через те, що вижив у важких випробуваннях, які коштували життя іншим, нерідко властиве тим, хто страждає від "емоційної глухоти" (нездатності пережити радість, любов, жаль тощо) з часу подій, що травмують. Багато жертв посттравматичного синдрому готові на що завгодно, аби тільки уникнути нагадування про трагедію, про загибель товаришів. Сильне почуття провини може іноді провокувати напади самозневажливої поведінки.

Такі основні симптоми та перебіг посттравматичного стресу. Вони були покладені в основу діагностичного опитувальника посттравматичного стресу, що рекомендується для застосування в індивідуальній роботі з учасниками бойових дій. Виявлені особливості варто враховувати при організації реабілітаційних заходів з учасниками бойових дій.

На перебіг адаптації до нових життєвих умов значно впливають характерні риси особистості. У поведінці людини, що повернулася із війни, поєднуються способи поведінки, що сформувалися під впливом стресчинників бойової обстановки, і колишні (довоєнні) способи поведінки. Психіка кожної людини по-своєму захищається від екстремальних впливів, висуваючи як механізми захисної поведінки- рухову збудливість і активність, агресію, апатію, психічну регресію або ж вживання алкоголю і наркотичних речовин.

Л. Китаєв-Смик [6] диференціював учасників бойових дій з деструктивними постстресовими змінами особистості на кілька підтипів:

1. "Надломлені", для яких властиве постійне переживання страху, неповноцінності і схильності до жорстокості, невірності. Часто вони прагнуть до усамітнення та вживання алкоголю та наркотиків.

2. "Дурненькі", які мають схильність до інфантильних вчинків, недоречним жартам. Як правило, вони недооцінюють реальну загрозу для власного життя.

3. "Люті", які за час бойових дій виробили в собі гіперагресивність. Вони небезпечні для себе і для оточуючих, особливо коли в руках у них зброя.

Залежно від індивідуальних властивостей учасників бойових дій проявляються різноманітні відтерміновані реакції на психотравмуючі події війни. Відповідно до досліджень А.Кардинера, це можуть бути фіксація на травмі, типові сні, зниження загального рівня психічної діяльності, дратівливість або вибухової агресивної реакції.

Існує кілька поглядів на природу розбіжностей посттравматичних стресових реакцій у ветеранів. Так, А. Кардинер і Д. Шпігель називають наступні чинники, які впливають на перебіг процесу адаптації ветерана: довоєнні особистісні особливості солдата, у тому числі його здатність адаптуватися до нових ситуацій; реакція на небезпечні ситуації, у яких загроза знищення є першорядним чинником; рівень відновлення цілісності особистості.

За спостереженнями М. Горовіца, "тривалість процесу відповідного реагування на стресову подію обумо-



влюється значимістю для індивіда, пов'язаної із цією подією інформації". За сприятливого здійснення даного процесу він може тривати від декількох тижнів до декількох місяців після припинення психотравмуючого впливу. Це – нормальна реакція на стресову подію. При загостренні відповідних реакцій і збереженні їхніх проявів протягом тривалого часу варто говорити про патологічність процесу реагування. Взагалі ж у процесі реакції на відповідь стресовій події М. Горвиц виділяє чотири фази: фазу первинної емоційної реакції; фазу "заперечення", що виражається в емоційному заціпенінні, придушенні й уникненні думок про те, що трапилось, уникненні ситуацій, що нагадують про психотравмуючу подію, фазу чергування "заперечення" і "вторгнення" ("вторгнення" проявляється в спогадах про психотравмуючу подію, снах про подію, підвищеному рівню реагування на все, що нагадує психотравмуючу подію); фазу подальшої інтелектуальної і емоційної обробки травматичного досвіду, що закінчується асиміляцією або акомодациєю до нього [5].

Учені Б.Грін, Д.Вільсон і Д.Лінді продовжили розробку ідей М.Горвица. На їхню думку, подолання індивідом психотравмуючого впливу стрес-факторів бойової обстановки залежить не тільки від успішності когнітивної переробки травматичного досвіду, але й від взаємодії трьох факторів: характеру психотравмуючих подій, індивідуальних характеристик ветеранів і особливостей умов, у які ветеран потрапляє після повернення з війни.

До характеристик психотравмуючої події належать: ступінь загрози життю; вагомість втрат; раптовість події; ізоляваність у момент події від інших людей; ступінь впливу навколишнього оточення; наявність захисту від можливого повторення психотравмуючої події; моральні конфлікти, пов'язані з подією, пасивна або активна роль ветерана залежно від того, чи був він жертвою чи активно діючою особою під час травматичної події, безпосередні наслідки впливу даної події. Серед індивідуальних характеристик ветерана виділяються: рівень розвитку співпадаючої поведінки, ефективність психологічного захисту, що були до призову в армію труднощі адаптації, психічні відхилення, а також демографічні дані. Післявоєнне оточення ветерана характеризується рівнем взаємної підтримки, культурними особливостями, відношенням до війни, соціальною допомогою.

Взаємодія цих трьох чинників із процесом когнітивної переробки психотравмуючого досвіду (сполучення уникнення спогадів з періодичним їхнім повторенням) приводить або до психічної напруги, або до поступової асиміляції психотравмуючого досвіду. У результаті можливі два результати: психічна "рестабілізація" або виникнення посттравматичних стресових розладів.

Дослідник А. Мощанский виділяє низку чинників, що впливають на психологічний стан учасників бойових дій, вивчення й своєчасне опрацювання яких могли б істотно знизити дезадаптивні наслідки в названій категорії. Він аналізує кілька типових ситуацій бойової обстановки, кожна з яких впливає на формування дезадаптивної поведінки. При цьому характер дезадаптивних реакцій також визначається індивідуальними особливостями військовослужбовця.

1. Очікування екстремальної ситуації (комплектування, дорога, перші дні). В цей період визначальним особистісним фактором є тривожність індивідуума, на яку негативно впливають: перекручені, кон'юнктурні

відомості, які надають ЗМІ; відсутність професійного ядра в загоні, що має особистий досвід участі; члени родини; тривалість фази за часом; відсутність пропагандистської роботи; відсутність інформації про пільги, гарантії, компенсації; неорганізованість вільного часу й відпочинку. Дезадаптація в цей період виражається або в неадекватному реагуванні на навколишнє (по двох варіантах – бравата, агресивність, розгальмування або безвихідність, апатія, відчуженість), або в зловживанні спиртним як засобом для зниження тривожності й зняття емоційної напруги [9].

4. Гостра екстремальна ситуація (обстріл, бій). За такого розвитку подій в основі поведінки людини містяться фізіологічно корисні, пристосувальні реакції організму. Коли організм переходить на режим екстремального реагування, природно виникає емоція страху. Військовослужбовці розрізняються за часом переходу організму від емоції страху до цілеспрямованих дій і за типом реагування (адекватний або неадекватний).

На часовий фактор негативно впливають наступні умови: відсутність особистого досвіду й прикладів поведінки; відсутність знання про те, що робити; відсутність умінь і навичок; відсутність чіткої організації; негативний приклад командира або референтних осіб; загибель, поранення товаришів; особистісний тип реагування.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень.** Сукупність психотравмуючих чинників у загостреній ситуації може викликати негайні наслідки. Неадекватне реагування може протікати у вигляді гіперреакції, що виражається максимальним руховим збудженням, яке супроводжується криками, метаннями (крайня реакція – паніка), або у вигляді гіпореакції, що проявляється в руховій загальмованості тіла або його частин (крайній прояв – поза ембріона). При вираженні неадекватних реакцій військовослужбовець не розуміє й не пам'ятає згодом, що з ним відбувалося. При невиражених реактивних станах дезадаптаційна поведінка після ситуації може проявлятися в пасивній поведінці, відмові від подальшого несення служби, ажітованій, неадекватній, піднесеній поведінці або зосередженості на своїх переживаннях.

#### Список використаних джерел

1. Агаєв Н.А. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах: Дис... канд. психол. наук: 19.00.09. – К., 2006. – 195 с.
2. Алещенко В.І. Психологічна реабілітація військовослужбовців з постстресовими психічними розладами / Алещенко В.І., Хміляр О.Ф. // Навчальний посібник. –Х.: ХУПС, 2005. – 84 с.
3. Арзамаскин Ю.Н. Морально-психологическое обеспечение деятельности Вооруженных Сил Российской Федерации. / Арзамаскин Ю.Н., Бублик Л.А., Караяни А.Г., Черкасов А.В. – М.: ВУ, 1997.
4. Беленки Г. Стресс на поле боя: опыт Израиля / Беленки Г., Ной Ш., Соломон З. // Милитариревью. – 1985. – № 7. – С. 28-37.
5. Головин Н.Н. Исследование боя. Исследование деятельности и свойств человека как бойца. / Головин Н.Н. – СПб., 1907. – С. 90-130.
6. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. / Китаев-Смык Л.А. – М.: Наука, 1984. – 386 с.
7. Мисюра В.Ф. Психологическая реабилитация военнослужащих. / Мисюра В.Ф. – М.: ВАФ, 1995. – С. 34-89.
8. Михайлов Б.А. Психологические операции ВС США в конфликтах малой интенсивности. / Михайлов Б.А. // Зарубежн. воен. обозр. – 1996. – № 8. – С. 2-7.
9. Новиков В.С. Психологическое обоснование проблемы коррекции и реабилитации участвовавших в боевых действиях военнослужащих / Новиков В.С., Боченков А.А., Чермянин С.В. // Воен.-мед. журн. – 1977. – № 3. – С. 53-56.

Надійшла до редколегії 08.06.15

В. Алещенко, д-р психол. наук, ст. науч. сотрудн.  
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

### ПОСТТРАВМАТИЧЕСКИЙ СТРЕСС ВОЕННОСЛУЖАЩИХ – УЧАСТНИКОВ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

*Рассматриваются основные симптомы посттравматических стрессовых расстройств военнослужащих, которые участвовали в войнах и вооруженных конфликтах. Выяснено, что у военнослужащих, которые выполняли боевые задания, психогенные расстройства кое-где достигают 70%, у офицеров и прапорщиков этот показатель несколько меньше. В 15-20% военнослужащих, которые прошли через вооруженные конфликты, имеют место хронические посттравматические состояния, вызванные стрессом.*

*Ключевые слова: посттравматический стресс, вооруженные конфликты.*

V. Aleshchenko, Doctor of Sciences in Psychology, Senior Research Associate  
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

### POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER OF SERVICEMEN COMBATANTS: PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

*The article covers basic symptoms of post-traumatic stress disorders of servicemen who participated in wars and armed conflicts. It has been found that among servicemen who carried out combat missions 70 percent experienced psychogenic disorders with this index being somewhat lower among officers and warrant officers. 15-20 percent of servicemen who participated in armed conflicts experience chronic posttraumatic state caused by stress.*

*Keywords: posttraumatic stress disorder, armed conflicts.*

УДК 159.9:316.48

С. Васильев, канд. психол. наук, доц.,  
 А. Андрущенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

### ДИНАМІКА ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЇХНЬОЇ ПСИХІЧНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ

*Проблема вивчення динаміки ціннісно-смислових орієнтацій курсантів обговорюється в контексті розвитку їх психічної саморегуляції. Ціннісно-смислові орієнтації розглядаються як перспективний напрямок розвитку мультирегуляторного підходу. Розглядається методика вивчення смислових пріоритетів.*

*Ключові слова: ціннісно-смислові орієнтації, курсант, смисловий пріоритет.*

**Постановка проблеми.** Основні положення теорії психічної саморегуляції людини розвивалися у межах різних методологічних підходів: системного та функціонального (П. Анохін, О. Конопкін, В. Мерлін, В. Русалов та ін.), мотиваційного та регуляційного (Г. Айзенк, Л. Виготський, К. Левін, В. Франкл та ін.), соціально-когнітивного та диспозиційного (Д. Аткинсон, А. Бандура, Д. Макклеланд, Дж. Роттер, Д. Узнадзе, Г. Хекхаузен та ін.). Проблема психічної саморегуляції у військовій психології розглядалась у напрямку забезпечення емоційно-вольової стійкості військовослужбовців (В. Бодров, О. Караяні, В. Лефтеров, О. Маклаков, О. Тімченко та ін.). Визнаючи досягнення різних наукових підходів щодо з'ясування механізмів регуляції поведінки людини, необхідно констатувати певну їх обмеженість щодо опису варіативності проявів поведінки особистості, її саморегуляції.

Аналіз рівнів та структурно-функціональних моделей психічної саморегуляції різних психологічних шкіл свідчить про їх самодостатність, яка не завадила широкому впровадженню в психологічних дослідженнях таких феноменів регуляторних процесів як самоконтроль, диспозиція, локус контролю, інтроверсія, каузальна атрибуція, термінальні та інструментальні цінності, ціннісні орієнтації, соціальні норми тощо. Ціннісно-смислові орієнтації, виражаючи характер ставлення людини до різних аспектів матеріального й духовного світу, посідають істотне місце у структурі особистості, відображають рівень її розвитку, здійснюють регуляцію діяльності та поведінки. Разом із тим, у психологічній літературі поки що немає достатніх даних про змістовні та структурно-динамічні характеристики системи ціннісних орієнтацій курсантів ВВНЗ різних спеціальностей; про

взаємозв'язок ціннісних і смислових орієнтацій з іншими особистісними якостями. Це ускладнює отримання цілісного уявлення про особистість і духовний потенціал майбутніх офіцерів. У психологічній літературі недостатньо даних про характер та особливості впливу навчально-виховного процесу на формування ціннісних та смислових орієнтацій, особистісне зростання курсантів, формування професійно-значущої ієрархії ціннісних орієнтацій майбутніх офіцерів. Саме тому проблема вивчення динаміки ціннісно-смислових орієнтацій курсантів в контексті розвитку їхньої психічної саморегуляції є актуальною у безперервному процесі пошуку шляхів підтримки їхнього особистісного зростання в процесі навчання у ВВНЗ.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Як система регуляції активності людини психічна саморегуляція розглядалась представниками різних психологічних шкіл (Г. Айзенк, П. Анохін, А. Бандура, Н. Бернштейн, М. Магомед-Емінов, В. Мерлін, Г. Нікіфоров, А. Реан, Дж. Роттер, В. Русалов, В. Франкл, Д. Узнадзе, Г. Хекхаузен та ін.). Методологічні підходи щодо визначення рівнів психічної саморегуляції розвивалися в напрямку розробки якісних показників, починаючи з ідеї І. Сеченова про зворотній зв'язок через "темне м'язове відчуття", пропріорецепцію м'язів як механізм саморегуляції поведінки та предметних дій: нейродинамічний, психодинамічний та особистісний (В. Мерлін, В. Русалов); внутрішній та зовнішній (А. Бандура, Дж. Роттер); диспозиції рівнів розвитку особистості (Д. Узнадзе, Д. Ядов); орієнтація на стан та дію (Ю. Куль, Г. Хекхаузен); потребнісний, ціннісний та смисловий (Д. Леонт'єв, В. Франкл). Для структурно-функціональних моделей психічної саморегуляції голо-

вним психологічним механізмом саморегуляції було визначено самоконтроль людини та його взаємозв'язок з еталонами соціальної поведінки (П. Анохін, О. Конопкін, Г. Нікіфоров, В. Моросанова).

**Мета статті** – ознайомити з результатами емпіричного дослідження динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів ВВНЗ у контексті розвитку їх психічної саморегуляції.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Аналіз літературних джерел (Ю. Куль, Д. Леонтьєв, Дж. Роттер, В. Іванников, Г. Хекхаузен та ін.) дозволив виявити найбільш вагомні складові регуляторного процесу, а саме мотиваційну, диспозиційну та атрибутивну. Ці складові репрезентують мотиваційний та регуляційний підходи до вивчення проблеми саморегуляції в психологічній науці та складають основу мультирегуляторного підходу.

Важливим напрямком розвитку мультирегуляторного підходу є психологічний аналіз наявних цінностей та смислів молодшої людини з метою визначення особистісного потенціалу в контексті розвитку психічної саморегуляції курсантів. За свідченням Д. Леонтьєва, особистісні цінності є стійким мотиваційним утворенням, їх мотиваційний вплив не обмежується конкретною діяльністю, ситуацією, вони впливають на життєдіяльність у цілому та мають високу ступінь стабільності [3, с.225]. На наш погляд, відомі стандартизовані підходи Д. Леонтьєва і М. Рокича до визначення ціннісно-смыслових орієнтацій певною мірою обмежують аналіз їхнього потенціалу, тому є необхідність їхнього доповнення проективними методиками, що надають можливість вільного формулювання смислів. Аналіз вільно сформульованих смислів дозволить розширити арсенал психологічного інструментарію для вивчення психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів ВВНЗ.

З метою психологічного вивчення динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів в процесі навчання ВВНЗ було використано порівняльний метод. Було створено два емпіричних комплекси:

- курсантів 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія" – для порівняння ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів з метою виявлення їх динаміки в процесі навчання;
- курсантів 3-го курсу спеціальностей "Психологія" та "Фінанси" – для визначення відмінностей у ціннісно-смыслових орієнтаціях курсантів, що пов'язані з різними умовами навчання.

Крім того, було проаналізовано гендерні відмінності ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія".

З метою реалізації завдань дослідження був використаний комплекс таких методів: теоретичні (оглядово-аналітичне дослідження психологічної літератури) – для з'ясування ступеню вивчення проблем психічної саморегуляції та ціннісно-смыслових орієнтацій в психологічних дослідженнях; емпіричні: тестування опитувальник "Тест смисложиттєвих орієнтацій" ("Ціль у житті" (Purpose-in-Life Test, PIL) Дж. Крамбо та Л. Махоліка в адаптації Д. Леонтьєва), опитувальник "Ціннісні орієнтації М. Рокича, проективна анкета – для вивчення ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів; методи статистичної обробки експериментальних даних: кореляційний аналіз за критерієм Пірсона, однофакторний дисперсійний аналіз за t-критерієм Стьюдента – для статистичної обробки результатів емпіричного дослідження, виявлення кореляційних зв'язків між змінними, виявлення індивідуально-психологічних відмінностей.

Загальна вибірка складала 70 осіб, які були курсантами Військового інституту Київського національного універ-

ситету імені Тараса Шевченка віком 17–20 років, з них 65% складали курсанти-чоловіки і 35% – курсанти-жінки.

Під час проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів ВВНЗ було здійснено поєднання методологічних підходів В. Франкла і Д. Леонтьєва. Застосування принципів логотерапії і проективної рефлексії минулого, сьогодення і майбутнього мало за мету визначити смислові пріоритети курсантів, які певним чином можна буде використати у вивченні психологічних особливостей динаміки їх ціннісно-смыслових орієнтацій в процесі навчання. Для проведення психологічного вивчення ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів було розроблено проективну анкету, що передбачала вільні відповіді на запитання. Контент-аналіз відповідей на анкету дозволив окреслити смислові пріоритети курсантів, які, на наш погляд, можуть певним чином характеризувати психологічні особливості динаміки ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів в процесі подальшого навчання. Так, найбільш вагомими пріоритетами були визначені "освіта", "сім'я, діти", "улюблена робота", "військова служба", "друзі". Недостатньо вагомими – "професіоналізм", "кохання", "життєвий досвід", "наукова та навчальна діяльність".

Аналіз кореляційних зв'язків між показниками дозволив конкретизувати визначені смислові пріоритети рейтинговою оцінкою наявних особистісних цінностей респондентів. Так, наявність прямого зв'язку показників "визнання суспільством" і "цікава праця" ( $r=0,275$ ;  $p<0,05$ ), а також зворотнього зв'язку між "визнання суспільством" і "пізнання нового" ( $r=-0,258$ ,  $p<0,05$ ), може свідчити про пріоритет служіння державі, суспільству, що може поєднати у свідомості курсанта пріоритети "улюблена робота" та "військова служба". Інший результат свідчить про стереотипність оцінки майбутньої професійної діяльності на користь держави і суспільства, що підтверджує недостатність вагомості пріоритету "професіоналізм". На жаль, чинник патерналізму, невисокий рівень престижу військової служби є непрямыми чинниками формування подібних стереотипів у молоді, що впливають на смисли подальшого життя.

Суперечливий результат щодо визначення смислових пріоритетів "сім'я, діти" і "кохання" був виявлений в аналізі цінностей курсантів. Так, спостерігається зворотній зв'язок показників "любов" і "життєва мудрість" ( $r=-0,295$ ,  $p<0,05$ ), "щасливе сімейне життя" з показниками "активне життя" ( $r=-0,282$ ,  $p<0,05$ ), "життєва мудрість" ( $r=-0,347$ ,  $p<0,01$ ). Але і спостерігався прямий зв'язок "щасливе сімейне життя" із показником "любов" ( $r=0,347$ ,  $p<0,01$ ). Деяко суперечливі результати, на наш погляд, можуть свідчити про недостатній життєвий досвід курсантів, що пояснюється віковими особливостями. Хоча результати подальшого аналізу свідчать про позитивну тенденцію: спостерігається зв'язок показника "впевненість у собі" та "щасливе сімейне життя" ( $r=0,269$ ,  $p<0,05$ ).

Подальший аналіз кореляційних зв'язків дозволив визначити ще одну суперечливу тенденцію: спостерігається зворотній зв'язок показника "забезпечене життя" з показниками "щастя інших" ( $r=-0,263$ ,  $p<0,05$ ). З іншого боку, спостерігається прямий зв'язок показника "освіта" з показником "забезпечене життя" ( $r=0,289$ ,  $p<0,05$ ), "продуктивне життя" ( $r=0,287$ ,  $p<0,05$ ), "щасливе сімейне життя" ( $r=0,243$ ,  $p<0,05$ ), зворотні зв'язки із "активне життя" ( $r=-0,262$ ,  $p<0,05$ ), "краса мистецтва" ( $r=-0,259$ ,  $p<0,05$ ), "високі вимоги" ( $r=-0,246$ ,  $p<0,05$ ), прямий зв'язок показника "ефективність у справах" ( $r=0,331$ ,  $p<0,01$ ), зворотній зв'язок показника "творчість" та показника "забезпечене життя" ( $r=-0,319$ ,  $p<0,01$ ), що характеризує зміст смислового пріоритету "освіта". На наш

погляд, існує тенденція відношення до освіти як інструменту забезпеченого життя, процес освіти не пов'язується з творчістю та відповідальністю (патерналістський підхід). Цікава тенденція визначення смислового пріоритету "друзі": спостерігається зворотній зв'язок з показником "розвиток особистості" ( $r=-0,24$ ,  $p<0,05$ ).

Аналіз інструментальних цінностей дозволив виявити таке: спостерігається зворотний зв'язок показника "акуратність" із показником "пізнання нового" ( $r=-0,294$ ,  $p<0,05$ ), з показником "вихованість" – прямий ( $r=0,459$ ,  $p<0,01$ ), зворотній зв'язок із показником "продуктивне життя" ( $r=-0,240$ ,  $p<0,05$ ), прямий зв'язок показника "вихованість" із показником "здоров'я" ( $r=0,286$ ,  $p<0,05$ ) і зворотній із показником "свобода" ( $r=-0,282$ ,  $p<0,05$ ), "високі вимоги" із "життєва мудрість" ( $r=0,300$ ,  $p<0,05$ ) та "краса мистецтва" ( $r=0,329$ ,  $p<0,01$ ) та зворотній – із "щасливе сімейне життя" ( $r=-0,293$ ,  $p<0,05$ ) та "впевненість у собі" ( $r=-0,259$ ,  $p<0,05$ ). Цей результат дозволяє описати зв'язки інструментальних цінностей, що пов'язані з вихованням в сім'ї.

Що стосується ціннісних орієнтацій, що пов'язані з перспективами особистісного зростання, спостерігаються кореляційні зв'язки показника "життєрадісність" із показником "активне життя" ( $r=0,300$ ,  $p<0,05$ ), показників "незалежність" і "свобода" ( $r=0,488$ ,  $p<0,01$ ), показника "відповідальність" з показниками "здоров'я" ( $r=0,415$ ,  $p<0,01$ ), "свобода" ( $r=0,331$ ,  $p<0,01$ ), "щасливе сімейне життя" ( $r=0,291$ ,  $p<0,05$ ).

Аналіз кореляційних зв'язків показників смисложиттєвих орієнтацій (за Д. Леонтьєвим) з іншими змінними свідчить про прямий зв'язок показника "продуктивне життя" з показниками "мета" ( $r=0,239$ ,  $p<0,05$ ) і "процес" ( $r=0,312$ ,  $p<0,01$ ). На наш погляд, цей результат описує особливості ціннісної регуляції цілеспрямованої діяльності курсантів. Зворотній зв'язок показника "результат" із показниками "незалежність" ( $r=-0,237$ ,  $p<0,05$ ) і "краса мистецтва" ( $r=-0,278$ ,  $p<0,05$ ) свідчить, що результат цієї діяльності в ціннісно-смісловій сфері особистості курсантів не пов'язується із творчістю (пріоритет "наукова та навчальна діяльність") самодостатністю (особистісний показник). Прямий зв'язок показника "локус контролю-Я" з показником "друзі" ( $r=0,241$ ,  $p<0,05$ ) та зворотний зв'язок з показником "широта поглядів" ( $r=-0,258$ ,  $p<0,05$ ), прямий зв'язок показника "локус контролю-життя" з показником "друзі" ( $r=0,244$ ,  $p<0,05$ ) та зворотній зв'язок із показником "незалежність" ( $r=-0,338$ ,  $p<0,01$ ) свідчить про залежність ціннісного рівня регуляції курсантів від референтного оточення друзів, центрування на ньому, що притаманно молодим людям у віковому періоду переходу до юності.

Для порівняння ціннісно-сміслових орієнтацій курсантів з метою виявлення їх динаміки в процесі навчання шляхом однофакторного дисперсійного аналізу було проведено вивчення індивідуально-психологічних відмінностей смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій курсантів 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія", для визначення відмінностей у ціннісно-сміслових орієнтаціях курсантів, що пов'язані з різними умовами навчання – курсантів 3-го курсу спеціальностей "Психологія" та "Фінанси". Крім того, було проаналізовано гендерні відмінності смисложиттєвих орієнтацій 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія".

За результатами дисперсійного аналізу виявлені індивідуально-психологічні відмінності між курсантами 3 курсу спеціальностей "Психологія" та "Фінанси" за показниками "активне життя", "щасливе сімейне життя", "впевненість у собі", "друзі", "свобода", "здоров'я", "освіта", "відповідальність", "раціоналізм", "чуйність" ( $p<0,05$ ). Таким чином, отриманий результат свідчить

про наявність розподілу показників смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій за умовами навчального процесу та професійною ознакою. Це свідчить, що в процесі навчання курсантів динаміка смисложиттєвих орієнтацій пов'язана з професійними (корпоративними) цінностями і нормами. У курсантів спеціальності "Психологія" виявлений більш високий рівень оцінки цінностей "чуйність" та "активне життя", що свідчить про характер формування професійної етики фахівця-психолога. У курсантів спеціальності "Фінанси" виявлений більш високий рівень оцінки цінностей "раціоналізм", "освіта", "відповідальність", "впевненість в собі", "щасливе сімейне життя", "друзі", "здоров'я" і "свобода". На нашу думку, цінності "раціоналізм", "освіта", і "відповідальність" пов'язані специфікою професійної діяльності фахівців-фінансистів. В цілому курсанти обох спеціальностей визнають пріоритетними цінності: "здоров'я", "щасливе сімейне життя", "освіта" і "відповідальність", тобто дані цінності є характерними, спільними пріоритетами, які проявляються незалежно від специфіки професійної діяльності та умов навчання курсантів за спеціальністю.

Вивчення індивідуально-психологічних відмінностей смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій курсантів 1-го та 3-го курсів спеціальності "Психологія" дозволило виявити індивідуально-психологічні відмінності смисложиттєвих орієнтацій курсантів, що пов'язані з їх динамікою в процесі навчання, між показниками "свобода", "забезпечене життя", "відповідальність", "раціоналізм" і "самоконтроль" ( $p<0,05$ ). Пріоритетними для курсантів 1-го курсу визначені цінності "свобода", "відповідальність", "раціоналізм" і "самоконтроль". Щодо цінності "самоконтроль" цікавим є факт, що показник значно відрізняється для курсантів-чоловіків і майже не відрізняється у курсантів-жінок. Цінність "забезпечене життя" є найбільш пріоритетною для курсантів 3 року навчання, що може свідчити про те, що курсанти старших курсів починають задумуватися про майбутнє після навчання.

Щодо розподілу за ознакою статі, значно вищим є середнє значення показника "відповідальність" для курсантів-жінок, що описує характер гендерних відмінностей у курсантів-жінок. Для курсантів-жінок більш пріоритетними є показники "раціоналізм" і "забезпечене життя", ніж для курсантів-чоловіків. Для курсантів-чоловіків більш значимим є цінність "свобода", ніж для курсантів-жінок, що описує характер гендерних відмінностей у курсантів-чоловіків.

Аналіз результатів виявив значущі індивідуально-психологічні відмінності між курсантами 1-го та 3-го років навчання, а також між курсантами-чоловіками та курсантами-жінками спеціальності "Психологія" за показниками смисложиттєвих орієнтацій (за Д. Леонтьєвим): мета в житті, процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя, результативність життя або задоволеність самореалізацією, локус контролю – я, локус контролю – життя ( $p<0,05$ ).

В цілому, у курсантів 1-го курсу навчання спостерігається більш високі результати порівняно з курсантами 3-го курсу. На нашу думку, отриманий результат підтверджує складність проблеми вивчення психологічних особливостей динаміки ціннісно-сміслових орієнтацій курсантів під час навчання. Таким чином, курсанти 1-го року навчання, які щойно подолали фрустрацію під час вступу до ВНЗ, показують результати більшої впевненості у результативності свого життя, задоволеності прожитою частиною життя, переконаність у здатності керувати подіями свого життя, задоволення досягнутими цілями, цілеспрямованість, переконаність в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно ухвалювати рішення і утілювати їх

в життя. Натомість, курсанти 3 року навчання знаходяться на перехідному етапі, коли попередні цілі (адаптації до навчання) вже досягнуті, а нові (професійно-орієнтовані) ще не сформовані, перебувають у стані невизначеності, стосовно майбутнього професійного визначення і розподілу на первинні посади.

Стосовно відмінностей за статевою ознакою спостерігаються деякі суттєві розбіжності. Показник "мети", хоч в цілому є вищим у курсантів-жінок 1 року навчання, але він є вищим у курсантів-жінок порівняно з курсантами-чоловіками 3 курсу, що свідчить про більшу цілеспрямованість курсантів-жінок на цьому етапі. Щодо показника "процес", його рівень є дещо вищим у курсантів-жінок 3-го курсу, порівняно з курсантами-чоловіками, і значно нижчим, ніж у курсантів-чоловіків 1 курсу. Показник "результат" – майже не відрізняється на 1-ому році навчання у курсантів-чоловіків і курсантів-жінок, і є нижчим у курсантів-жінок 3-го року навчання, порівняно з курсантами-чоловіками. Показник "локус контролю-Я" – набагато вищий у курсантів-жінок 3-го року навчання, ніж у курсантів-чоловіків, і дещо нижчий у курсантів-жінок 1-го курсу порівняно з курсантами-чоловіками. Показник "локус контролю-життя" – значно вищий у курсантів-жінок порівняно з курсантами-чоловіками 3 року навчання, і дещо вищий у курсантів-жінок порівняно з курсантами-чоловіками 1-го року навчання.

**Висновки з даного дослідження:** Отже, аналіз результатів емпіричного дослідження свідчить, що динаміка ціннісно-смыслових орієнтацій пов'язана з особливостями соціалізації молодих людей, які обрали професію військового, в складних умовах бойового застосування Збройних Сил України на Сході нашої держави. Можна припустити, що ціннісні орієнтації як усталений еталон психічної саморегуляції, є впливовим чинником

особистісного розвитку в період остаточного формування особистості курсанта та його професійного самовизначення. Смыслові пріоритети в цьому контексті є результатом рефлексії ціннісно-смыслові сфери і характеризують рівень зрілості особистості. За результатами емпіричного дослідження було визначено принаймні три проблемних періоди розвитку ціннісно-смыслових орієнтацій курсантів: адаптація до навчання (1 курс), невизначеність смыслових пріоритетів (3 курс), професійне та життєве самовизначення (5 курс).

#### **Перспективи подальших напрямків дослідження.**

Перспективами подальшого дослідження є: удосконалення психодіагностичних методів вивчення ціннісно-смыслових орієнтацій в контексті розвитку психічної саморегуляції; з'ясування гендерних особливостей психічної саморегуляції, пошук шляхів актуалізації саморозвитку особистості курсантів у межах екзистенційного підходу в психології.

#### **Список використаних джерел**

1. Васильев С.П. Рівні та структурно-функціональні моделі саморегуляції людини / С.П. Васильев // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2010. – Т. XII, ч. 4. – С. 56–66.
2. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О. А. Конопкин. – М. : Наука, 1980. – 270 с.
3. Леонтьев Д.А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 487 с.
4. Никифоров Г.С. Самоконтроль человека / Г.С. Никифоров. – Л. : ЛГУ, 1989. – 192 с.
5. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учеб. пособ. / А.Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2007. – 392 с.
6. Шапкин С.А. Экспериментальное изучение волевых процессов / С.А. Шапкин. – М. : Смысл, 1997. – 140 с.

Надійшла до редколегії 08.06.15

С. Васильев, канд. психол. наук, доц.,  
А. Андрущенко

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

### **ДИНАМИКА ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВЫХ ОРИЕНТАЦИЙ КУРСАНТОВ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ИХ ПСИХИЧЕСКОЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ**

*Обсуждается проблема изучения динамики ценностно-смысловых ориентаций курсантов в контексте развития их психической саморегуляции. Рассматриваются ценностно-смысловые ориентации как перспективное направление развития мультирегуляторного подхода. Предлагается методика изучения смысловых приоритетов.*

*Ключевые слова: ценностно-смысловые ориентации, курсант, смысловой приоритет.*

S. Vasyliiev, PhD in Psychology, Associate Professor  
A. Andrushchenko  
Taras Shevchenko National University of Kiev, Kiev

### **DYNAMICS OF AXIOLOGICAL ORIENTATION OF CADETS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THEIR PSYCHIC SELF-ADJUSTMENT**

*The article discusses the issue of the study of dynamics of axiological orientation of cadets in the context of development of their psychic self-adjustment. Axiological orientation is considered to be a perspective direction of development of multiregulatory approach. Methodology of the study of sense-bearing priorities is propounded.*

*Keywords: axiological orientation, cadet, sense-bearing priority.*

УДК 159.937:165.242.2:801.8:81:243

О. Волобуєва, д-р психол. наук, проф.  
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького,  
Хмельницький

## ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ ТЕКСТІВ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ

*У статті аналізуються психологічні особливості сприйняття та розуміння текстів іноземною мовою суб'єкта ми навчання у вищому навчальному закладі. Визначено шляхи вдосконалення навчання іноземної мови в цьому аспекті. Ключові слова: сприйняття, розуміння, текст іноземною мовою, суб'єкт навчання, шляхи вдосконалення.*

**Постановка проблеми.** Соціально-активна і духовно багата сучасна особистість повинна досконало знати іноземну мову. У зв'язку з цим, сьогодні особливо гостро постає проблема забезпечення органічного взаємозв'язку між мовною освітою і мовленнєвим розвитком суб'єктів навчання в контексті інтегрованого підходу, який поєднує діяльнісний і компетентнісний підходи у вищому навчальному закладі (ВНЗ). Реалізація цих лінгводидактичних завдань у навчально-виховному процесі з іноземних мов пов'язана, передусім, з роботою над текстом за фахом. Кожен викладач під час навчання іншомовної діяльності стикається із цілою низкою проблем, що спричинені неналежним сприйманням та розумінням іншомовних текстів суб'єктами навчання, а це значно ускладнює якість засвоєння ними іноземної мови.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій** свідчить, що питання сприйняття та розуміння текстів були в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема (Л. С. Виготського, М. І. Жинкіна, Г.С. Костюка, О. О. Леонтьєва, М.Л. Смульсон, Н. В. Чепелевої, Eve V. Clark, N. S. Elliot, W. Kintsch та ін.). Однак, проблема сприйняття та розуміння текстів іноземною мовою залишається актуальною і сьогодні, про що свідчать результати опитування викладачів вищих навчальних закладів та певна практика викладання іноземної мови автора статті. На жаль, не всі викладачі під час навчання іноземної мови враховують психологічні особливості сприйняття та розуміння текстів іноземною мовою.

Це й зумовило визначення **мети статті** – на основі вивчення теоретичних напрацювань з проблеми сприйняття та розуміння текстів проаналізувати особливості сприйняття та розуміння іншомовних текстів суб'єктами навчання в умовах ВНЗ, а також визначити шляхи вдосконалення навчання іноземної мови в цьому аспекті. Ураховані викладачами іноземної мови цих особливостей під час педагогічної взаємодії дасть можливість значно підвищити ефективність навчання іноземній мові.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** З огляду на те, що іншомовна мовленнєва діяльність є явищем не стільки лінгвістичним, скільки психологічним (Б.В. Беляєв) та розглядаючи психологічні особливості навчання іншомовного спілкування, можна стверджувати, що предметом мовленнєвої діяльності є думка, а продуктом – текст. У свою чергу текст – це складне мовленнєве висловлювання з логіко-композиційною та логіко-смісловою структурою, предметним змістом, мовною характеристикою і комунікативними якостями [5, с.106].

Зазначені терміни розглянемо у контексті компетентнісного підходу навчання іноземної мови, що став пріоритетним в сучасній методиці навчання іноземної мови. Ми підтримуємо думку І.О. Зимньої про те, що будь-яка компетентність як інтегративне явище має рівневу структуру, до якої входять три рівні. Нижній базовий рівень – інтелектуальні дії (аналіз, синтез, узагальнення, планування, прогнозування тощо), що слугують передумовою становлення і формування компетентності. Другий рівень містить особистісні якості лю-

дини, що визначають характер прояву її компетентностей. До цих якостей вчена відносить цілеспрямованість, відповідальність, самостійність, організованість, креативність та ін. До третього (верхнього) рівня І. О. Зимня віднесла зміст компетентності, що має компонентний склад. Поняття компетентність, на думку дослідниці, містить не тільки когнітивну та операційно-технологічні складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну та поведінкову. Комунікативна компетентність містить такі компоненти, як знання, уміння (досвід), ціннісно-сміслові ставлення до цілі та змісту актуалізуючої компетенції, емоційно-вольова регуляція та готовність до прояву у діяльності [3, с. 7-8]. Отже, враховуючи це, далі проаналізуємо три ключових терміни у системі "сприйняття – розуміння – компетентність".

Визначення терміну "сприйняття" О. М. Степанов дає таке: – це "цілісне відображення у свідомості людини предметів та явищ об'єктивної дійсності за їх безпосереднього впливу на рецепторні поверхні органів чуття. Залежність сприймання від змісту психічного життя людини, її попереднього досвіду та особливостей особистості називають апперцепцією (*від лат. – ad – до і perceptio – сприймання*) [6, с. 376-377]. Розуміння – 1) мисленнєвий процес, спрямований на з'ясування суттєвих ознак, властивостей і зв'язків предметів та явищ дійсності; 2) здатність людини збагнути значення і зміст чогось; 3) мета роботи над певним матеріалом; 4) результат активної роботи людини над чимось. Під загальною навчальною компетентністю розуміють здатність особистості адекватно сприймати та обробляти інформацію, логічно мислити, досягти сутності зв'язків між явищами та об'єктами дійсності [4, с.93].

Важливе значення для пояснення сутності розуміння мають праці Л.С. Виготського і Г.С. Костюка. Вони розглядають розуміння як мисленнєвий процес, пов'язаний з роботою другої сигнальної системи. Особливість розуміння полягає у тому, що він спирається на наявний у суб'єкта запас засвоєних знань, навичок і вмій та можливість осмислити нове, таке, що раніше не було предметом вивчення. Розуміння належить до сфери інтелекту, але його основою є емпіричний досвід людини. Психологічними механізмами розуміння є ідентифікація, проєкція, соціальна перцепція, емпатія, інтуїція, казуальна атрибуція та ін. [6, с. 307].

Процеси сприймання та розуміння тексту тісно пов'язані між собою. Проблематика сприйняття та розуміння іншомовних текстів не є новою. Сприймання друкованого слова – надзвичайно складний психічний процес, що відбувається внаслідок дії механізмів читання і завдяки цій дії. Пілльсбері у досліді із спеціально спотвореними словами встановив, що правильно прочитане слово не обов'язково свідчить про ясне сприймання всіх його літер та його значення. На його думку, для цього потрібно сприймання як літер, що його складають, так і цілісного образу слова [1, с. 10]. Варто мати на увазі, що сприймання ізольованого слова або слова у контексті – психологічно різні завдання. При оперуванні словами в процесі сприймання мови людина виступає не як пасивний при-

ймач інформації, а як активно діючий суб'єкт. На сприймання слова впливають особливості сприймання літер, статистичне поєднання їх між собою та, власне, особливості сприймання слова. У свою чергу, на сприймання слова впливають змісто-розрізнявальні процеси (розуміння, антиципація, рецепція та ін.), які відбуваються в процесі читання й істотно залежать від величини та інших характеристик контексту.

Намагання експериментально-психологічного вивчення проблеми розуміння припадають на 40-і роки ХХ століття, а перші спеціальні дослідження монографічного характеру було виконано лише наприкінці 50 років. Це можна пояснити тим, що об'єкт вивчення дуже складний. Нам імпонує визначення терміна "розуміння тексту" українського дослідника А.В. Антонова, який пише про те, що "розуміння тексту образно можна уявити собі, як побудову сучасної залізобетонної споруди, каркас якої – це виявлення в тексті змістових зв'язків, а як матеріал для наповнення цього каркасу використовуються попередні знання читача та елементи змісту самого тексту" [1, с. 31]. Дослідник пояснює це двома обставинами, а саме: 1) це, так би мовити, розгортання у часі процесів розуміння: читання може бути зрозумілим тільки в результаті зіставлення з прочитаним раніше. Останнє є опорою для розуміння наступного. Співвідношення та порівняння того, що читаємо, з попереднім текстом, з'ясування змістових, опорних пунктів і зв'язків між окремими частинами тексту – необхідна умова його розуміння як цілого, семантично завершеного; 2) це факт неоднакового розуміння різними читачами одного й того самого тексту із урахуванням того, що для розуміння тексту мають значення попередні знання читача, його уявлення, уява та все багатство пізнавальних психічних процесів; при цьому, коли текст розглядати як умову і своєрідний пусковий механізм для цих процесів, то через обов'язкові індивідуальні відмінності у самих пізнавальних процесах, неповторність життєвого досвіду кожного окремого читача, спрямованість його особистості та ін., зміст тексту, його розуміння в чомусь повинні різнитися [1, с. 31-32].

Доцільно вивчати процес розуміння іншомовного тексту в трьох аспектах: онтогенетичному, семіотичному, структурному. **Онтогенетичний аспект** вивчають в межах педагогічної психології. Мова і мислення безпосередньо пов'язані один з одним, утворюючи нерозривну єдність. Мислення як опосередковане узагальнене відображення дійсності, в її найбільш суттєвих зв'язках і відношеннях відіграє свою найважливішу роль при вивченні іноземної мови (як і інших навчальних дисциплін). На тлі інших пізнавальних процесів ця роль все більш зростає із віком людини. Вербально-логічне (теоретичне, абстрактне) мислення є більш пізнім продуктом еволюційного суспільно історичного розвитку людини і займає вище місце в онтогенезі. Зв'язок мислення і мовлення так само як мови і свідомості, багато у чому визначається успішністю у пізнавальній діяльності з оволодіння іноземною мовою. Для розуміння текстів відповідно до віку та рівня підготовки суб'єктів навчання залучаються усі основні компоненти мислення, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація та абстрагування. Відмінність полягає лише в ступені залучення цих операцій, що залежить від попередніх знань і умінь, а також конкретних завдань навчання іноземної мови.

**Семіотичний аспект.** Процес розуміння тексту можна подати у вигляді семіотичної ієрархії. У цьому випадку на першому початковому синтактичному рівні індивід, який засвоїв принципи побудови граматики незнайомої йому мови, може при читанні тексту інозем-

ною мовою зрозуміти граматичну структуру речень на такому рівні, що дозволяє йому визначити, чи правильно це речення побудовано. При збагаченні словникового багажу відбувається поступовий перехід на семантичний рівень розуміння. Тут індивід вже надає словам речення з іноземної мови словарного значення. Психологічно початковий, тобто найзагальніший рівень семантичного розуміння речень досягається, коли читач може уявити собі ситуацію, в якій зміст цього речення осмислений, або, у крайньому випадку, усвідомити можливість створення такої ситуації. У подальшому поглиблене розуміння закінчується на рівні, коли читачеві стають зрозумілими ідіоматичні звороти, фігуральні вирази, авторський гумор, а також значення та роль окремих речень тексту при передачі авторського задуму. Прагматичний, найвищий рівень можливий тоді, коли читач настільки глибоко зрозумів текст, що відомості, які містяться у ньому, може перенести в іншу сферу досвіду, застосовувати нешаблонно. Розуміння – це складне, ієрархічно побудоване психічне відображення об'єктів пізнання, в результаті якого утворюються нові або відтворюються старі, але по-новому бачені системи концептів чи образів, що поєднують, власне, продукт цього відображення з відповідними елементами іншомовних знань, набутих у попередньому досвіді. У вужчому значенні, зокрема стосовно розуміння тексту, – це розкриття смислу повідомлення.

**Структурний аспект.** Вивчення процесів розуміння тексту у структурному аспекті передбачає виявлення особливостей його розуміння на різних ієрархічних рівнях структури (слово, речення, абзац, параграф, розділ, частина, цілий твір), вивчення механізмів взаємообумовленості і взаємокорекції розуміння при переході з одного ієрархічного рівня на інший. Особливості структурної організації тексту істотно впливають на його розуміння. У структурі мисленнєвої діяльності процес розуміння тексту займає одне із провідних місць, що визначається його функцією – встановлення змісту мовної інформації. Специфічною рисою при цьому можна вважати їхню продуктивність, вияв якої пов'язаний із відкриттям суб'єктом нових для нього знань шляхом активного пошуку невідомих ознак, суттєвих для рішення проблеми. Для виникнення продуктивного процесу важливе значення має пізнавальна потреба суб'єкта (за О. М. Матюшкіним.). Для розуміння тексту така потреба пов'язана із пошуком нової інформації, що забезпечує суб'єкту орієнтування в навколишній дійсності. Завдання мислення полягає у встановленні змісту невідомого тексту. Яким же чином читач визначає зміст тексту та які внутрішні закономірності мисленнєвої діяльності спрямовують цей процес? При включенні процесу розуміння до контексту більш широкої діяльності його спрямованість визначається загальними вимогами цієї діяльності. Основою розуміння тексту є формування предметного коду, загальний процес переробки тексту як мовного утворення, у результаті якого відбувається перехід до його змісту. Г. Д. Чистякова довела, що процес розуміння тексту характеризується загальною внутрішньою спрямованістю на формування динамічного концепту як цілісного відображення суб'єктом змісту тексту. Розуміння тексту починається з виділення його денотатів – предметів і відношень між ними, позначених цими мовними висловлюваннями. У результаті цього відбувається переклад тексту на предметно-схемний код. Після цього мисленнєвий процес продовжується вже на предметному рівні [9, с. 57]. Цілісність тексту, що є умовою його розуміння, досягається за рахунок набутих суб'єктом знань. Формування у суб'єкта динамічного концепту можна трактувати необхідним момен-

том у смисловій переробці, що супроводжує розуміння як нової, так і вже відомої інформації. Зміст тексту завжди виступає для суб'єкта як невідоме. Його людина повинна знайти в результаті пошуку під час мисленнєвого процесу. Крім того, важливе значення має інтелектуальна активність людини під час роботи з текстом. Комплексний підхід до оцінки інтелектуальної активності людини передбачає врахування: 1) змістовних характеристик, тобто комплекс внутрішніх спонукань, установок, мотивів поведінки та діяльності, інтересів тощо [2, с.83]; 2) рівень та якість результатів, тобто реальних досягнень, які було отримано в результаті діяльності людини; 3) процесуальних особливостей діяльності (темп, швидкість, інтенсивність, обсяг, тобто динамічних характеристик процесу взаємодії людини та тексту).

Заслуговує на увагу, у цьому контексті, думка М.Л. Смульсон. Досліджуючи особливості інтелектуальної діяльності людини, вона зазначає, що мислення, мова й мовлення та уява є провідними когнітивними компонентами в структурі інтегрованого інтелекту, і саме їх взаємодія визначає архітектуру когнітивної системи. У той же час, у структурі інтегрованого (коаліційованого) багатогранного інтелекту важливу роль відіграють метакогнітивні складники, або, інакше, метакогнітивні інтегратори. Йдеться, насамперед, про метапізнання, метакогнітивний моніторинг, метакогнітивне спостереження за власними розумовими процесами. Рефлексія як метакогнітивний механізм виступає раціональним початком організації психічного і в його інтелектуально-пізнавальних, і в особистісно-психологічних проявах. Поряд з метапізнанням, метакогнітивним моніторингом, рефлексією та мовою мета когнітивними складниками інтелекту можна назвати також мислення, інтелектуальні стратегії та вміння [7, с. 8-9].

На особливу увагу заслуговують результати дослідження психологічних особливостей навчання читання іноземною мовою З. І. Кличникової, яка здійснила психологічний аналіз процесу розуміння під час читання. На думку дослідниці, розуміння є найважливішим моментом читання. Зрозуміти текст – це означає зробити його зміст своїм досягненням, пізнати думки, почуття та волю автора, зробити для себе висновки та діяти відповідно до них [5, с. 126].

Н.В. Чепелева розглядає розуміння тексту як процес засвоєння та породження смислів, основними характеристиками якого є відтворення смислу (концепту) вихідного повідомлення, а також осмислення та переосмислення твору, результатом яких є синтез нового смислу, що породжується під час діалогічної взаємодії з текстом. Вона звертає увагу, що при такому підході текст виступає як посередник між автором і читачем. Він, з одного боку, відображає комунікативно-пізнавальну діяльність автора твору, з другого – програму взаємодії читача з ним. Таким чином, у тексті закладена модель взаємодії автора і читача: їхня діалогічна співтворчість, результатом якої є справді глибоке розуміння твору, породження, синтез нового смислу або пасивне сприйняття авторського концепту, яке не супроводжується глибоким проникненням у зміст повідомлення, особистісним прийняттям основних його положень. Н. В. Чепелева називає такий процес психологічним, вважаючи, що лише психологічний підхід до тексту, який потребує розкриття "рамок" твору, виходу у позатекстову реальність, дасть змогу з'ясувати справжню сутність тексту, ті його характеристики, що визначають ефективність розуміння [8, с. 2].

**Щодо контролю розуміння текстів**, то слід зазначити, що при навчанні іноземного спілкування викладач повинен використовувати різноманітні способи кон-

тролю розуміння текстів. Робити висновок про розуміння конкретного тексту необхідно через співставлення різних показників. Лише кореляційний аналіз може свідчити про ступінь розуміння тексту конкретним суб'єктом навчання. При цьому викладач повинен перевіряти розуміння тексту різноманітними шляхами, використовуючи найбільш надійні з них. Використання конкретних форм контролю може визначитися і специфічними особливостями тексту. У цьому контексті варто згадати про думку N. S. Elliot та його колег, які радять під час роботи з текстами використовувати складні глибокі змістовні запитання та пам'ятати про три основні аспекти, а саме: про "knowing how to ask questions, knowing how to obtain good answer, and knowing how to follow up responses" (знання як задавати запитання, знання яким чином отримати правильну відповідь та знання як розгорнути ці відповіді (Переклад наш. – О. Ф.)) [10, с.298].

**Висновки з даного дослідження.** Результати проведеного аналізу проблеми сприйняття та розуміння текстів свідчать про те, що розбіжності в розумінні текстів обумовлені двома чинниками: 1) різною активністю суб'єктів навчання (що виражається у "залученні, включеності" та "напруженості" розумової діяльності під час розуміння текстів; 2) не володінні прийомами читання або слухання (аудіювання, тобто сприйняття мови на слух).

Отже, завданням викладача є обов'язкове урахування особливостей сприйняття та розуміння текстів під час навчання іноземної мови. При роботі із текстом важливим є в соціально-психологічному аспекті звертати увагу суб'єктів навчання на важливість оволодіння іноземною мовою взагалі, та розуміння іншомовних текстів зокрема для їхньої успішної майбутньої професійної діяльності. Доцільним є підбір відповідних аргументів, що можуть торкнутися емоційно-вольової сфери членів навчальної групи для того, щоб ця інформація інтеріоризувалася до рівня переконань, мотивів, до бажання оволодіти іноземною мовою. На заняттях із суб'єктами навчання в умовах ВНЗ, з розвитком у них аналітико-синтетичних розумових умінь, важливо використовувати глибинний аналіз і широкі узагальнення, класифікацію, систематизацію накопичених знань. Емоційна насиченість навчально-виховного процесу і стимулювання вольових дій щодо інтенсифікації мисленнєвих операцій, особливо на тлі кумуляції втомлення, повинна бути не максимальною, а оптимальною. Це дасть можливість викладачеві унеможливити емоційну напругу членів навчальної групи, яка вкрай негативно впливає на засвоєння навчального матеріалу.

Розробка критеріїв сприйняття та розуміння іншомовних текстів – достатньо складне завдання. Розробка об'єктивних показників розуміння тексту потрібна не тільки в практиці навчання іншомовної діяльності. Використання критеріїв розуміння мовленнєвого повідомлення дозволило б більш ефективно вивчати процес розуміння мовлення, а також належним чином формувати іншомовну комунікативну компетентність суб'єктів навчання.

Навчання іноземної мови, що ґрунтується на закономірностях сприйняття та розуміння текстів іноземною мовою як системи, на всіх етапах професіоналізації надасть можливість суб'єктам навчання оволодіти іноземною мовою, а значить – мислити нею, що, як відомо, свідчить про справжнє знання мови.

На сьогодні нагальною є розробка такого змісту іншомовного навчання, оволодіння яким сприяло б формуванню у суб'єктів навчання умінь та навичок сприйняття та розуміння іншомовних текстів. Тут варто брати до уваги шляхи активізації розумової діяльності суб'єктів навчання, при цьому викладачеві необхідно бути вкрай



гнучким при доборі, адаптації (за необхідності) та використанні програм розвитку розумових дій. Необхідно, перш за все, активізувати процес сприйняття текстів. По-друге, варто звернути увагу на отримання та обробку інформації під час всіх видів мовленнєвої діяльності. Навчати іншомовного мислення необхідно через оволодіння системою понять (концептів), що виражені іншомовними словами. В процесі навчання для ефективного засвоєння інформації, що міститься у навчальному тексті, особливу увагу слід приділяти її активній смислової переробці, що передбачає формування у суб'єктів навчання концепту адекватного тексту та забезпечує найбільшу продуктивність мисленнєвого процесу.

**Перспективи подальших досліджень проблеми**, що розглядається, є розробка алгоритму вправ для розвитку мисленнєвої активності суб'єктів навчання під час навчання продуктивного сприйняття та розуміння іншомовних текстів в умовах ВНЗ.

#### Список використаних джерел

1. Антонов А.В. Сприймання та розуміння тексту. – К.: Товариство "Знання" Української РСР, 1977. – 48 с.
2. Волобуєва О.Ф. Психологічні особливості формування компетенції в читанні іноземною мовою майбутніх офіцерів-прикордонників / О.Ф. Волобуєва // Збірник наукових праць Інституту психології

ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2005. – Т. VII, вип. 6. – С. 75–86.

3. Зимняя И.А. Компетенция и компетентность в контексте компетентностного подхода в образовании // Иностранные языки в школе, № 6. – 2012. – С. 2-10.

4. Концепція тесту для виявлення здібностей вступників до вищих навчальних закладів України, затверджена Колегією МОН України // Освіта і управління. – Т.12. – №№ 3-4. – 2009. – С. 83-109.

5. Клычкова З.И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке: Пособие для учителя. – 2-е изд., испр. – М.: Просвещение, 1983. – 207 с.

6. Психологічна енциклопедія // Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: "Академвидав", 2006. – 424 с.

7. Смульсон М.Л. Интеллектуальный розвиток як мета дистанційного навчання [Електронний ресурс] / М.Л. Смульсон // Технології розвитку інтелекту : Електронний фаховий журнал Лабораторії нових інформаційних технологій навчання. – Том 1. – №2. – 2011. – Режим доступу: [http://psytir.org.ua/index.php/technology\\_intellect\\_develop/article/view/45](http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/45) – Заголовок з екрану.

8. Чепелева Н.В. Психологічні механізми створення діалогічного навчального тексту [Електронний ресурс] / Н. В. Чепелева // Технології розвитку інтелекту : електронний фаховий журнал Лабораторії нових інформаційних технологій навчання. – Том 1. – № 1. – 2011. – Режим доступу: [http://psytir.org.ua/index.php/technology\\_intellect\\_develop/article/view/25](http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/25) – Заголовок з екрану.

9. Чистякова Г.Д. Формирования предметного кода как основы понимания текста. // Вопросы психологии. – № 4. – 1981. – С. 50-59.

10. Elliot N.S. Education Psychology: Effective Teaching, Effective Learning / Elliot Stephen N., Krtochwill Thomas R., Cook Jan Littlefield, Travers John F. – Third Edition, Mc Grow-Hill Higher Education, the USA, 2000. – 631 p.

Надійшла до редколегії 17.06.15

Е. Волобуєва, д-р психол. наук, проф.

Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Б. Хмельницкого, Хмельницкий

## ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ И ПОНИМАНИЯ ТЕКСТОВ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ

*В статье анализируются психологические особенности восприятия и понимания текстов иностранным языком субъектами учебы в высшем учебном заведении. Определены пути совершенствования обучения иностранному языку в этом аспекте.*

*Ключевые слова: восприятие, понимание, текст иностранным языком, субъект учебы, пути совершенствования.*

O.Volobuieva, Doctor of Sciences in Psychology, Professor

Bogdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

## PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PERCEPTION AND COMPREHENSION OF TEXTS IN A FOREIGN LANGUAGE

*The article deals with the analysis of the peculiarities of perception and comprehension of texts in a foreign language by students at higher educational establishment. Directions to improvement teaching of foreign language in this aspect have been determined.*

*Keywords: perception, comprehension, text in a foreign language, student, directions to improvement.*

УДК 159.922:355.21

М. Кузьменко, канд. психол. наук

С. Гришин, канд. техн. наук

В. Малюга, канд. іст. наук

Науково-методичний центр кадрової політики Міністерства оборони України, Київ

## АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЗОВ'ЯЗАНИХ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА ПРИЗОВОМ НА ПОСАДАХ ОСІБ ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ

*У статті розглядаються актуальні проблеми психологічного вивчення військовозов'язаних для проходження військової служби за призовом на посадах осіб офіцерського складу. Встановлено, що внаслідок змін підготовки та застосування військ трансформуються вимоги, що висуваються до особистості військовослужбовців. Заходи психологічного вивчення військовозов'язаних спрямовані на виявлення особливостей, що сприяють успішній військово-професійній діяльності. Необхідність добору та перевірки адекватного методичного інструментарію складає перспективи подальших досліджень*

*Ключові слова: психологічне вивчення, професійно-психологічний відбір, військовозов'язані, психодіагностика.*

**Постановка проблеми.** Військова служба в лавах Збройних Сил України (ЗС України) має свою специфіку, яка передбачає наявність у військового фахівця комплексу особистісних властивостей і індивідуальних якостей, відмінних від тих, які повинен мати звичайний цивільний фахівець. Особливої актуальності ці властивості набувають у сучасних суспільно-політичних умовах, що склалися у нашій державі. Участь особового

складу в антитерористичній операції, ведення бойових дій проти регулярних підрозділів агресора, незаконних озброєних формувань висувають підвищені вимоги до психологічного вивчення (ПВ) та професійно-психологічного відбору (ППВ) військовослужбовців до діючих підрозділів Збройних Сил України.

Особливо важливим у цьому контексті стає якісне проведення заходів ППВ серед військовозов'язаних,

© Кузьменко М., Гришин С., Малюга В., 2015

мобілізованих до ЗС України, які плануються до призначення на офіцерські посади, оскільки, як свідчить попередній досвід, саме від індивідуально-психологічних якостей, професіоналізму та майстерності керівної ланки військових частин та підрозділів у переважній більшості залежить успіх ведення бойових дій, а в кінцевому підсумку і перемога у війні.

Досвід проведення заходів часткових мобілізацій підтвердили важливість здійснення заходів ПВ та ППВ на різних етапах соціально-психологічного супроводу. Вдосконалення проведення цієї процедури у ЗС України потребує, в першу чергу, обґрунтування теоретичних та методичних основ ПВ військовозобов'язаних для проходження військової служби за призовом на посади осіб офіцерського складу. Тому, з метою вирішення цього завдання необхідно здійснити аналіз актуальних проблем в контексті ПВ та ППВ осіб для проходження військової служби, нормативно-правових документів, що регламентують проведення цих заходів у Збройних Силах України, а також вивчити досвід щодо вирішення цих завдань, накопичений у збройних силах провідних країн світу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На думку сучасних науковців, в цілому, поява ППВ значною мірою була обумовлена наявністю двох груп факторів. Перша група пов'язана з намаганнями отримати максимальний прибуток при найменших витратах. Інша – з наявністю певних відмінностей між людьми, які значною мірою визначають ймовірність успішної професійної діяльності в конкретній сфері людської праці [13, с. 63]. Ідею, що не усі люди можуть активно пристосовуватися до професійної діяльності, активно розвивав К. Гуревич. У загальному вигляді він розподіляв професії в залежності від типу придатності кандидатів на перший та другий тип. Професії першого типу висувають такі вимоги, котрі можуть задовольнити люди, які володіють спеціальними індивідуальними рисами. Вимоги професій другого типу до людини такі, що з ними може впоратися будь-яка пересічна людина. На думку вченого, різницю між двома типами професій можна практично звести до єдиної ознаки. До одних професій активно пристосовується будь-яка людина, до інших – лише деякі люди (абсолютна придатність). За тривалих або надмірних навантажень збереження стійкості робочих параметрів здійснюється за рахунок зміни психофізіологічних функцій. Кожен індивід надійний лише в певній обстановці. Як вже зазначалося раніше, професійна придатність у її індивідуальних варіаціях становить основу надійності. Надійний кожен, але лише в міру своїх можливостей [4].

Професійна придатність до конкретної трудової діяльності відображає особливості процесу вибору, визначення майбутньої професії на основі діагностики й прогнозування можливостей людини успішно нею оволодіти й ефективно працювати, а також розвитку комплексу професійно важливих якостей, тобто формування професіонала. Однією з найважливіших завдань процедури діагностики й прогнозування професійної придатності є визначення того, на що вона (процедура) повинна бути спрямована, та виявлення того, на який контингент вона повинна бути орієнтована. Проведення заходів ППВ передбачає психологічне діагностування (вимірювання) властивостей особистості. Психодіагностика як теоретична дисципліна розглядає закономірності винесення валідних і надійних діагностичних суджень, за допомогою яких здійснюється перехід від ознак або індикаторів, певних психічних якостей, структур, станів або процесів до наявності й/або вираженості цих психологічних змінних в об'єкті дослідження.

Практичним завданням психодіагностики є розробка методів реєстрації якостей, індикаторів, перевірка надійності й валідності діючих методик, створення процедур інтерпретації отримуваних даних тощо.

В результаті досліджень на основі стандартизації та валідації низки методичних прийомів розроблялися критерії оцінки ступеня індивідуально-психологічних відмінностей між кандидатами, обґрунтовувалися інтегральні показники оцінки рівня професійної придатності. У 1964 році психологічний відбір був офіційно введений в якості обов'язкової процедури комплектування авіаційних училищ ВПС. Спочатку він проводився в училищах винищувальної авіації, а потім, у міру розробки методик, показників і нормативів оцінки профпридатності, і в бомбардувальних, транспортних, вертолітних, штурманських училищах. Впровадження ППВ в училища дозволило виявити до 12–15% кандидатів, нездатних до льотного навчання, зменшити загальну чисельність курсантів, які відраховуються на 8–10%, знизити відрахування з льотної неуспішності на 25%, підвищити успішність на 0,5–1,0 бала [10; 17]. Серед вітчизняних вчених дослідженнями проблем ПВ людини, психологічної діагностики професійної придатності та ППВ в наш час активно займалися М. Макаренко, М. Корольчук, В. Крайнюк та інші [5; 9; 12]. М. Макаренко розробляв основи професійного відбору військових спеціалістів (зокрема операторського профілю). Він виокремлював наступні види відбору: медичний, освітній, соціально-психологічний, психофізіологічний [11; 12]. Він зазначає, що професійний відбір являє собою систему заходів, які дозволяють виявляти осіб, котрі за своїми індивідуальними якостями найбільш придатні до навчання й подальшої професійної діяльності за конкретною спеціальністю [12, с. 5].

М. Корольчук, В. Крайнюк досліджували проблеми професійної придатності в системі "людина – техніка – середовище" [7]. У своїй праці "Теорія і практика професійного психологічного відбору" поряд із теоретичними й організаційно-методичними проблемами ППВ науковці роблять акцент на його практичних засадах з методичними рекомендаціями, у яких на конкретних прикладах показують технологію визначення і обґрунтування інформативних методик дослідження критеріїв і механізмів прогнозу успішного навчання та професійної діяльності майбутніх фахівців. Праця містить також методичні рекомендації з профвідбору, методики психологічної діагностики професійно важливих якостей тощо [8].

Першим з вітчизняних авторів ґрунтовного дослідження основ психологічної діагностики є Л. Бурлачук. У своїй роботі "Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження" він здійснив глибокий аналіз стану розвитку проблеми психологічної діагностики з її характерним понятійним апаратом та методиками [2; 3].

У Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка досліджувалися проблеми ПВ. Крім того, колективом науковців цього ВНП ВНЗ видано у двох частинах навчальний посібник "Практикум військової психології" [1]. З метою ПВ особистості військовослужбовця автори даного посібника пропонують низку психодіагностичних методик, використання яких спрямоване на: складання характеристики особистості; вивчення особливостей розвитку психічних пізнавальних процесів особистості; вивчення мотиваційної сфери та спрямованості особистості; визначення темпераментальних властивостей особистості; вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості; психодіагностику акцентуацій характеру військо-

вослужбовців; вивчення інтелектуальних здібностей військовослужбовців; вивчення психічних станів військовослужбовців в умовах військової служби, вивчення соціально-психологічних явищ у підрозділі; психодіагностику емпатії у військовослужбовців; психодіагностику комунікативних здібностей військовослужбовців у підрозділі; психопрофілактику міжособистісних конфліктів у підрозділі; оптимізацію міжособистісної взаємодії у підрозділі; вивчення адаптивних та регуляційних можливостей військовослужбовців підрозділу; діагностику та психопрофілактику відхильної поведінки військовослужбовців у підрозділі [1]. Слід зазначити, що цінність даного посібника в аспекті вирішення завдань ППВ осіб для проходження військової служби, особливо в умовах проведення мобілізації, полягає у тому, що крім методик, запропонованих для психологічного вивчення особистості військовослужбовця, в його другій частині наводяться й психологічні портрети осіб, схильних до вживання алкогольних напоїв, наркотиків, осіб із девіантною поведінкою та схильних до самогубства.

Основним документом на сьогоднішній день, що визначає порядок організації та проведення заходів ППВ громадян, які призиваються (приймаються) на військову службу у ЗС України, та регламентує діяльність посадових осіб, які здійснюють заходи військово-професійного відбору, добору та психологічного забезпечення є "Інструкція з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України" (далі – Інструкція), затверджена наказом Міністерства оборони України від 10 грудня 2014 року № 883 [14]. У першому розділі "Загальні положення" Інструкції поняття ППВ у ЗС України надається як "комплекс заходів, спрямованих на забезпечення відбору громадян, які призиваються (приймаються) на військову службу, і військовослужбовців з професійно важливими якостями, що відповідають вимогам військово-професійної діяльності" та наголошується на тому, що "професійно-психологічний відбір є початковим етапом соціально-психологічного супроводу військової служби у Збройних Силах України".

**Мета статті** розгляд актуальних проблем психологічного вивчення військовозобов'язаних для проходження військової служби за призовом на посадах осіб офіцерського складу.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** У сучасних ЗС України питанням ПВ та ППВ осіб для проходження військової служби й розподілу їх за спеціальностями приділяється значна увага. Це пов'язано: по-перше, з наявністю особливих вимог до військових фахівців, до їх особистісних психічних і психофізіологічних властивостей та індивідуальних якостей, що обумовлені своєрідними умовами військової служби й навчання, великою складністю, небезпекою й відповідальністю професійної діяльності; по-друге, необхідністю формування згуртованих, психологічно стійких військових колективів (підрозділів); по-третє, залежністю ефективного виконання військовослужбовцями своїх функціональних обов'язків на посадах призначення від рівня сформованості у них військово-професійної компетентності, необхідних психічних і психофізіологічних властивостей, індивідуальних та професійно-важливих якостей і, по-четверте, з необхідністю прогнозування подальшої успішності професійної діяльності військовослужбовців при вирішенні питань їх просування по службі, кар'єрного зростання.

Психіка людини вивчається з різних точок зору. Спільність предмету аналізу робить психологію та психіатрію майже нерозривною. Пункт 1.2 Розділу II Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Си-

лах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402 містить таке: "Постанови ВЛК приймаються на підставі Розкладу хвороб, станів та фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби. ... Розклад хвороб розроблений відповідно до вимог Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я 10-го перегляду (далі – МКХ-10)" [15]. Варто нагадати, що окремі психодіагностичні тести проходили валідацію на клінічних вибірках і можуть використовуватися у психіатричній практиці. Але, специфіка та умови виконання сучасними ЗС України своїх завдань вимагає суттєвого перегляду або емпіричної перевірки критеріїв та показників ПВ. За основу повинне братися успішне, надійне, ефективне виконання поставлених завдань.

Ще однією проблемою ПВ є готовність військовослужбовців та військовозобов'язаних до діяльності у складі підрозділів, як одного із важливих факторів, що впливає на ефективність виконання особовим складом ЗС України завдань за призначенням. Тут проблема готовності постає як внутрішній (ментальний) компонент стану, що характеризує наявність бажання чи системи цінностей (мотивів) виконання діяльності. Перспективним вважаємо досвід вивчення психологічної готовності військовослужбовців до діяльності у складі миротворчих підрозділів. У методичному посібнику "Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів" визначається її зміст, складові та критерії, проаналізовано психодіагностичне забезпечення, яке може бути використане для діагностування такої готовності, а також викладено загальний алгоритм дослідження щодо практичної апробації зазначеного психодіагностичного інструментарію. Крім того, посібник містить кількісні та якісні рівні діагностичних показників тривалої та короткочасної психологічної готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності, формули та приклади інтегральної оцінки вказаних видів готовності, а також практичні рекомендації щодо їх діагностування [6]. Безпосереднє застосування викладених підходів можливе тільки після практичних заходів апробації в нових умовах та задачах.

За останній час діяльність ЗС України значно змінилася в питаннях, що стосуються їх підготовки та застосування. Зазнають зміни й вимоги до особистості військовослужбовців та військовозобов'язаних. Принциповою відмінністю цих категорій вважаємо відсутність системної бойової підготовки в останніх. Крім того, практична відсутність проведення заходів соціально-психологічного супроводу та індивідуально-виховної роботи призводить до відсутності інформації щодо результатів ПВ. Тривалий час перебування в запасі без здійснення заходів психодіагностики знижує інформованість посадових осіб, що здійснюють облік такого особового складу та беруть участь у проведенні заходів призову.

Слід зазначити, що ведення активних бойових дій сприяє набуттю реального досвіду та може спричиняти психотравматизацію особистості. Таким чином, однією з актуальних проблем стає своєчасне реагування на виклики з метою трансформації окремих процесів. Розробки потребують складові системи ПВ. Одним із перших питань (після методичного забезпечення) виникає питання процедури та виконавців. Адже, відсутність штатних фахівців у військових комісаріатах призводить до відсутності безпосередніх виконавців. На певних етапах такі завдання виконували цивільні психологи, що залучалися до роботи у військових комісаріатах.

У зв'язку з виходом нового наказу з ППВ [14] ПВ військово-зобов'язаних відбувається за "Тимчасовими методичними рекомендаціями щодо організації та проведення професійно-психологічного відбору громадян України, які призиваються або приймаються на військову службу, військово-зобов'язаних, які приймаються для комплектування посад за відповідними військово-обліковими спеціальностями під час проведення мобілізації", які затверджені першим заступником начальника Генерального штабу ЗС України. У зазначених Методичних рекомендаціях наголошується на тому, що "особливу увагу під час ППВ слід приділити питанням виявлення ознак алкоголізації кандидата", наводиться чіткий перелік цих ознак та зазначається, що "у разі наявності зазначених ознак, рекомендується вивести кандидату негативний висновок". Таким чином, психолога наділяють певними "правами" виявляти симптоматику (ознаки) цілком медичного діагнозу МКХ-10 "Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин".

Іншим керівним документом з питань ППВ, положення якого представляють певну цінність для аналізу в рамках нашого дослідження, є "Інструкція з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах", затверджена наказом Міністра оборони України від 09.07.2009 р. № 355 [16]. Оцінка індивідуальних психологічних якостей вступників включає: оцінку військово-мотиваційної спрямованості особистості; оцінку рівня нервово-психічної стійкості; оцінку професійної придатності до успішного навчання у ВВНЗ та ВНП ВНЗ і оволодіння відповідною військовою спеціальністю. Враховуючи ризиконебезпечність та екстремальність умов військової діяльності одним із ключових критеріїв, що вивчається у процесі ПВ є оцінка рівня нервово-психічної стійкості особистості (НПС). НПС визначає ступінь стійкості психіки до стресів, що виникають як наслідок високого навчального, морально-психологічного і фізичного навантаження, надійності дій у складних умовах військово-професійної діяльності. Це дозволяє в процесі ППВ виявити осіб, у яких фіксуються прояви негативних властивостей психіки у структурі особистості, як-то: слабка, інертна нервова система; висока тривожність та емоційна нестійкість; значна залежність від неформальних лідерів та обставин; схильність до асоціальних вчинків, недисциплінованості, до вживання алкоголю та наркотичних засобів. Оцінка рівня НПС особистості узагальнює комплекс кількісних та якісних оцінок нервово-психічної діяльності, емоційно-вольових особливостей, психофізіологічних властивостей та індивідуальних якостей. НПС особистості з урахуванням компенсаторних властивостей трактується як рівень загальних адаптивних можливостей особистості – уміння досягати адаптації в широкому діапазоні зовнішніх умов і обставин, які постійно змінюються. Це підтверджує наявність тісного взаємозв'язку цих конструктів, як таких, що можуть застосовуватися на етапах ППВ.

Оцінка професійної придатності до успішного оволодіння відповідною військовою спеціальністю та виконанню відповідних їй функціональних обов'язків узагальнює методики дослідження таких психічних пізнавальних процесів: відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, увага, увага. Оцінка професійної придатності визначається на основі оцінок рівня розвитку пізнавальних процесів, які мають найбільше значення для успішної професійної діяльності військових спеціалістів, а саме – пам'яті, уваги, мислення. Саме тому, практичні зусилля мають бути спрямовані на їх стандартизацію та

емпіричну перевірку в умовах військово-професійної діяльності, що постійно змінюється.

**Висновки з даного дослідження.** Таким чином, проведений аналіз наукової літератури свідчить, що у психологічній науці значну увагу приділено дослідженню різноманітних аспектів проблеми ПВ людини, психологічної діагностики її професійної придатності (ППВ) до різних видів діяльності, у тому числі й до військової служби. При цьому, у сучасній психології ППВ відбір найчастіше розглядається як один із структурних елементів психології праці. У наукових працях достатньо широко висвітлені питання теорії індивідуальних відмінностей; соціально-біологічної сутності людини і співвідношення його вроджених і набутих якостей; властивості особистості, що формують професійні здібності; значення властивостей нервової системи та їх прояви у професійній діяльності; проблеми надійності та валідності тестів, що пропонуються для ПВ особистості людини, і багато ін. Проте, дослідженням проблем ПВ військово-зобов'язаних для проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу не приділялося окремої уваги з боку науковців. Відсутність системного підходу до ПВ офіцерів, як тих, хто перебуває на дійсній військовій службі, так і тих, хто перебуває в запасі негативно впливає на забезпечення готовності до виконання завдань за призначенням.

**Перспективи подальших досліджень.** Подальші наукові дослідження варто спрямувати на аналіз та обґрунтування сучасних методичних підходів до ПВ військовослужбовців для проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу в контексті їх динамічного вивчення. Особлива увага має звертатися на процедури психометричної перевірки інструментарію та реагування на необхідність розробки нового. З метою забезпечення автоматизації процесу ПВ передбачається розробка та апробація програмного забезпечення, що зменшить час обробки результатів та має перспективи створення віддаленого доступу при проведенні заходів ППВ.

#### Список використаних джерел

1. Балашова С.П. Практикум військової психології: Навчальний посібник. / Балашова С.П., Васильєв С.П., Дубровинський Г.Р. // Частина 2. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2013. – 172 с.
2. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика личности: понятийный аппарат и методы исследования: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Л.Ф. Бурлачук. – Киев, 1989. – 38 с.
3. Бурлачук Л.Ф. Психодіагностика: Учебник для вузов / Л.Ф. Бурлачук. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 384 с.
4. Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы / К.М. Гуревич. – М.: Наука, 1970.
5. Крайнюк В.М. Психологічні особливості проявів тривожності і агресивності у юнаків призовного віку / В.М. Крайнюк // Автореф. дис... канд. психол. наук. – К., 1999. – 18 с.
6. Кохун О.М. Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник / Кохун О.М., Пішко І.О., Лозинська Н.С., Копаниця О.В. // – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. – 153 с.
7. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. / М.С. Корольчук. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
8. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного психологічного відбору / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
9. Корольчук М.С. Актуальні проблеми психофізіології професійної діяльності військових спеціалістів / М.С. Корольчук. – К.: КВГІ, 1996. – 144 с.
10. Ломов Б.Ф. Основы инженерной психологии: учебник для технических вузов / Б.Ф. Ломов // 2-е изд. доп. и перераб. – М.: Высш. школа, 1986. – 448 с.
11. Макаренко М.В. Основы професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / М.В. Макаренко. – К.: Ін-т фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2006. – 395 с.
12. Макаренко М.В. Теоретические основы и методики профессионального психофизиологического отбора военных специалистов / М.В. Макаренко. – К., 1996. – 336 с.

13. Маклаков А.Г. Профессиональный психологический отбор персонала. Теория и практика: Учебник для вузов / А.Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2008. – 480 с.

14. Наказ Міністерства оборони України від 10 грудня 2014 року № 883 "Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України" [Електронний ресурс] . – Режим доступу:

15. Наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 р. № 402 "Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України". Про затвердження Інструкції з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних під-

розділах вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-09/conv>

16. Наказ Міністерства оборони України від 09.07.2009 р. № 355 "Про затвердження Інструкції з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / Наказ Міністра оборони України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-09/conv>

17. Платонов К.К. Психология труда / К.К. Платонов. – М.: Профиздат, 1979. – 216 с.

Надійшла до редколегії 07.07.15

М. Кузьменко, канд. психол. наук

С. Гришин, канд. техн. наук

В. Малуґа, канд. ист. наук

Научно-методический центр кадровой политики Министерства обороны Украины, Киев

## АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ ВОЕННООБЯЗАННЫХ ДЛЯ ПРОХОЖДЕНИЯ ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ ПО ПРИЗЫВУ НА ДОЛЖНОСТЯХ ЛИЦ ОФИЦЕРСКОГО СОСТАВА

*В статье рассматриваются актуальные проблемы психологического изучения военнообязанных для прохождения военной службы по призыву на должностях лиц офицерского состава. Установлено, что вследствие изменений подготовки и применения войск трансформируются требования, которые выдвигаются к личности военнослужащих. Мероприятия психологического изучения военнообязанных направлены на выявление особенностей, которые благоприятствуют успешной военно-профессиональной деятельности. Необходимость отбора и проверки адекватного методического инструментария составляет перспективы дальнейших исследований.*

*Ключевые слова: психологическое изучение, профессионально-психологический отбор, военнообязанные, психодиагностика.*

M. Kuzmenko, PhD in Psychology

S. Hryshyn, PhD in Science

V. Maliuha, PhD in History

Scientific and Methodological Centre for Personnel Policy of the Ministry of Defense of Ukraine, Kyiv

## CURRENT ISSUES OF PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF BOUNDS TO MILITARY SERVICE ON THE POSITIONS OF OFFICERS

*The article deals with current issues of the psychological examination of bounds to military service on the positions of officers. It was found out that due to changes in training and use of troops, requirements to servicemen change. Psychological study of the bounds to military service is aimed at identifying features that lead to a successful military professional activity. The need to select and test adequate methodological tools constitutes the prospects for future research.*

*Keywords: psychological study, professional psychological selection, bound to military service, psychological testing.*

УДК 159.99

Н. Мась, канд. психол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

## СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ

*У контексті проблем компетентісного підходу у вищій освіті в Україні здійснено аналіз наукових підходів щодо структури професійної компетентності та визначено структуру професійної компетентності майбутніх військових психологів. Головними структурними елементами у структурі професійної компетентності майбутніх військових психологів є такі компоненти як: мотиваційний, когнітивний, етично-професійний та особистісно-регуляційний.*

*Ключові слова: професійна компетентність, структура компетентності майбутніх військових психологів.*

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Запровадження нової системи оцінювання навчальних досягнень студентів вивело компетентісний підхід на якісно новий щабель розвитку відповідно до європейських освітніх стандартів і зумовило переведення компетентісної ідеї на рівень обов'язкової нормативної реалізації. Проблема формування професійної компетентності поєднує у собі багато значних та вагомих питань, характерних для реформування системи військової освіти на сучасному етапі, де компетентісний підхід стає дедалі актуальним.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У сучасній науці багато підходів до розуміння структури професійної компетентності особистості. Так, І.Зимня, аналізуючи структуру компетентності включає наступні характеристики (компоненти): готовність до прояву компетентності (мотиваційний компонент) як мобілізація суб'єктивних сил та засобів; володіння знаннями змісту компетентності (когнітивний компонент); досвід прояву компетентності в різноманітних нестандартних ситуаціях; ставлення до змісту компетентності та її

предмету; емоційно-вольова регуляція процесу і результату прояву компетентності [1].

М. Розова виокремлює три аспекти, які є характерними для структури моделі професійної компетентності: перший – змістовний, який передбачає адекватне осмислення ситуації в дещо узагальненому контексті культури, тобто в контексті усталених зразків розуміння, ставлення, оцінки, притаманних для певної культури; другий – проблемно-практичний, наявністю якого забезпечується розпізнавання ситуації, її аналіз, що, як відомо, сприяє адекватному цілепокладанню й ефективному досягненню мети шляхом розв'язання низки завдань з дотриманням норм у конкретній ситуації; третій – комунікативний, який фокусує увагу на доцільності забезпечення адекватного спілкування у певних ситуаціях, а саме з культурним і полікультурним контекстами, а також необхідності неухильного визнання дотичних культурних зразків спілкування і взаємодії.

М. Забрудський вважає, що в структурі моделі професійної компетентності обов'язковими є такі складові: мотиваційна; пізнавальна (професійно значущі знання);

діагностична (самодіагностична). Саме вони дають можливість фахівцю виявити рівень сформованості, професійної обізнаності, майстерності, особистісних якостей. У сукупності вони забезпечують високі показники результативності й позитивної взаємодії на різних рівнях: суб'єкт-об'єктному, об'єкт-суб'єктному, об'єкт-суб'єкт-об'єктному. А. Маркова характеризує дві сфери компетентності: мотиваційну, до якої входять провідні мотиви професійної діяльності фахівця; операційну, що містить знання, мислення і свідомість здібності, навчаємість (на

основі адекватної самооцінки), ефективність, продуктивність, похибки, регрес, статус (формальний) [2].

**Метою** статті є аналіз структури професійної компетентності майбутніх військових психологів, а також наукових поглядів щодо цієї проблеми.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** На основі аналізу різних підходів до розуміння природи, сутності та структури професійної компетентності спробуємо представити власну теоретичну структуру професійної компетентності майбутніх військових психологів (табл.1).

Таблиця 1

Структура професійної компетентності майбутніх військових психологів

Основні компоненти професійної компетентності майбутніх військових психологів	Зміст професійної компетентності майбутніх військових психологів
Мотиваційна компетентність	1. Мотиваційно-ціннісне відношення до професійної діяльності 2. Гуманістична спрямованість. 3. Інтерес до способів і результатів діяльності. 4. Суб'єктивна задоволеність працею. 5. Мотивація досягнення.
Когнітивна компетентність	1. Військово-професійні знання. 2. Професійне мислення: - здатність виявляти та ставити проблему; - здатність аналізувати проблемну ситуацію; - здатність до пошуку відповідних шляхів та інструментарію вирішення проблемних ситуацій; - осмислення та оцінювання результатів праці. 3. Спеціальні професійні уміння, навички.
Етично-професійна компетентність	1. Високий рівень відповідальності за результати та наслідки діяльності. 2. Дотримання конфіденційності; 3. Дотримання принципу "Не нашкодь"; 4. Використання науково-обґрунтованого професійного інструментарію. 5. Комплексний підхід до вирішення професійних завдань. 6. Безоціночне ставлення (автентичність, конгруентність).
Особистісно-регуляційна компетентність	1. Наявність професійно-важливих якостей військового психолога: інтелектуальність, емпатійність, сенситивність, креативність, професійна інтуїція, здатність до рефлексії, комунікативні уміння і навички, емоційна стійкість та ін.

Розкриття сутності **мотиваційного компоненту** запропонованої теоретичної структури професійної компетентності майбутніх військових психологів розпочнемо з аналізу проблеми мотивації діяльності взагалі. Проблеми мотивації є однією з найбільш актуальних у сучасній психології. Вивчення її передбачає аналіз причин і чинників, які спонукають, ініціюють, спрямовують, підсилюють та підтримують активність майбутнього фахівця на шляху до поставленої мети, а саме на шляху до розвитку вищого рівня професійної компетентності – професійної майстерності та досягнення успіху й ефективності в професійній діяльності. Так, на думку А. Маркової, на ефективність професійної діяльності здійснюють суттєвий вплив два фактори: професійна мотивація та професійні здібності, при чому перший чинник виступає як основний. Тому, на нашу думку, доцільним буде розпочати обґрунтування запропонованої структури професійної компетентності майбутніх військових психологів саме з розкриття поняття професійної мотивації.

Згідно з теорією мотивації, розробленої Х. Хекхаузеном, поняття "мотив" є широким поняттям і містить у собі такі більш конкретні поняття, як потреба, спонукання, захоплення, схильність, прагнення тощо". О. Леонт'єв довів, що завдяки мотивації певна діяльність для індивіда набуває особистісного сенсу, формує у нього стійкий інтерес до неї, перетворює зовнішню задану мету у внутрішні потреби особистості. Мотиви, так само як і потреби, можуть характеризуватися різним ступенем усвідомленості. О. Леонт'єв усвідомлення мотивів вважав чимось таким, що вимагає спеціальної внутрішньої роботи: "мотиви актуально не усвідомлюються суб'єктом; коли ми здійснюємо ті або інші дії, то в

цей момент ми звичайно не звітуємо перед собою у мотивах, які їх спонукають" [3].

Л. Божович, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та інші наголошують, що мотив є формою прояву потреби, в якій відображається те об'єктивне, в чому ця потреба конкретизується в даних умовах і на що спрямовується діяльність. В психіці людини потреби носять суб'єктивний характер та проявляється у вигляді бажань, цілей, спрямованостей тощо і через це можуть бути як матеріальними, так і духовними.

Є. Ільїн, досліджуючи підходи до вивчення структури мотивів професійної діяльності, зупинився на описанні моделі мотиваційної сфери запропонованої К. Земфір, який виокремлює три компоненти професійної мотивації: внутрішня мотивація (спонукання до діяльності, усвідомлення суспільного значення діяльності, суб'єктивне задоволення від діяльності та ін.); зовнішня позитивна мотивація (матеріальний стимул, просування по службі, схвалення колегами та ін.); зовнішня негативна мотивація (стягнення, критика, осуд та ін.).

К. Земфір вважає, що для високої ефективності професійної діяльності найбільш сприятливим є таке співвідношення мотивацій: центральне місце повинні займати внутрішні мотиви, при одночасному використанні зовнішніх позитивних мотивів та виключенні або обмеженні зовнішніх негативних мотивів. При цьому основу внутрішньої мотивації складає ціннісно-змістовна сфера, як найвища інстанція, завдяки якій здійснюється свідомо регуляція професійної діяльності її суб'єктом.

Мотиви є динамічними системами, в яких здійснюється аналіз і оцінка альтернатив, вибір та прийняття рішень. У кожного курсанта мотиви навчання особисті,

індивідуальні, які залежать від особистісних якостей, уподобань та цілей. Як відомо, мотиви спрямовують, організовують пізнання та надають йому особистісного значення. Мотивація – це процес спонукання до діяльності, спрямованої на досягнення певної мети. Внутрішня мотивація, яка в багатьох особистостях є нестійкою, виникає поступово та знаходиться в залежності від ситуацій (цікаві завдання, розв'язання ситуативних завдань, змагання, підтримка викладача тощо).

Мотивація узагальнопсихологічному контексті є складним фактором впливу на поведінку особистості, який відкривається як потреби, інтереси, цілі, ідеали, що безпосередньо детермінують діяльність людини. Таким чином, можна стверджувати, що мотивація розуміється як сукупність, система різномірних чинників, яка генерує поведінку та діяльність особистості. Виходячи з цього, необхідно погодитись із висновком вчених про те, що мотивація навчання посідає провідне місце серед чинників, які визначають ефективність професійної підготовки. Позитивна мотивація визначається як система цінностей, визначених особистістю та приведених у відповідність до цінностей колективу та суспільства в цілому, прийнятих як особисті принципи, переконання, установки та зміст майбутньої професійної діяльності. Мотивація навчання, як процес зміни стану і відношення особистості до діяльності, ґрунтується на мотивах, під якими розуміється, як вже було зазначено, сукупність чинників спонукання до діяльності.

Відтак, працюючи з різними групами та окремими курсантами, викладачу потрібно передбачати перспективи розвитку їхньої мотивації. Для ефективності навчальної діяльності вагомим є формування мотивації, яка зумовлюється інтелектуальною ініціативою та пізнавальними інтересами. Процес розвитку позитивної мотивації навчання, за твердженнями вчених – це процес, який сприяє трансформації спонукань курсанта до зрілої мотиваційної сфери з домінуванням мотивів, що характеризують зміст позитивної мотивації навчання.

Розвиток позитивної мотивації майбутніх військових психологів відбувається через систему взаємодії викладача та курсанта, яка поєднує сукупність методів і прийомів розвитку позитивної мотивації до навчання і характер взаємодії викладача та курсанта, передбачає реалізацію підходів організаційного, навчально-виховного характеру. Тому практична діяльність викладачів, спрямована на формування мотиваційної складової компетентності, має ґрунтуватись на міжпредметних зв'язках, орієнтації на роботу у команді, індивідуалізації, проектно-орієнтованій діяльності. При цьому, як зазначають дослідники Л. Виготський, О. Леонтьєв, Д. Леонтьєв, В. Франкл, Р. Мей та ін., найбільшою ефективності у професії людина досягає тоді, коли професія набуває для неї сенсу. Сенс визначається особистим значенням професійної діяльності для особистості і характеризується стійким позитивним емоційним відношенням до діяльності. Більш того, аналізуючи поняття "сенсу" у вітчизняних та зарубіжних школах О. Леонтьєв зазначає: "Сенс є особливою психологічною реальністю, ігноруючи яку неможливо побудувати достатньо повну теорію ні особистості, ні свідомості, ні діяльності" [3]. Отже, чим більше потреб та мотивів у особистості породжується професійною діяльністю та задовольняється у ній, тим більшого суб'єктивного значення й цінності вона набуває для суб'єкта цієї діяльності. Формування ціннісного відношення майбутніх військових психологів до професійної діяльності є одним з основних завдань професійної освіти, та набуває свого розвитку та трансформації під час безпосередньої практичної діяльності. Мотиваційний компонент профе-

сійної компетентності майбутніх військових психологів передбачає наявність у особистості військовослужбовця певних потреб, які можуть бути задоволені лише в професійній військово-професійній діяльності. Іншими словами, професійна мотивація виступає як інтегральний і системний регулятор і спонукач активності особистості молодого фахівця, що виникає з його потреб. Залежно від того, як відбуватиметься задоволення цих потреб, можна стверджувати про те, наскільки особистість реалізується в професійній діяльності.

Адекватність мотиваційного забезпечення діяльності передбачає перш за все відповідність мотивів предмету професійної діяльності. Проте, наявність адекватної мотивації само по собі не гарантує високого рівня професійної компетентності і не забезпечує успіху в професійній діяльності військового психолога. Адекватна мотивація має бути підкріплена відповідними здібностями і професійними якостями особистості майбутнього військового психолога.

Другим структурним компонентом професійної компетентності майбутнього військового психолога вважаємо **когнітивну сферу**, до якої входять основні психічні процеси особистості, а саме: відчуття, сприймання, уява, пам'ять, увага, мислення, емоції, воля, тобто все те, що складає чуттєву матерію психічної діяльності людини, зміст її свідомості. Проте, як наголошував С. Рубінштейн, когнітивна сфера не є простою сумою психічних пізнавальних процесів, а цілісна, системно організована структура. Так, наприклад, емоційний процес ніколи не зводиться до "чистої" емоційності, а містить інтелектуальні моменти і навпаки [4].

Л. Веккер виділив характерні ознаки психічних пізнавальних процесів, а саме: предметність, суб'єктність, чуттєву недоступність та спонтанну активність. Як ми можемо помітити, три перші ознаки характеризують чуттєве пізнання світу, за яким найбільш вагомими є процеси відчуття та сприймання. Остання ознака реалізується внаслідок процесів раціонального пізнання, а саме: мислення, уяви, уваги та ін. Внаслідок діяльності сукупності психічних пізнавальних процесів, на думку автора, утворюється інтелект.

Під поняттям "інтелект" у самому загальному смислі розуміють комплекс необхідних здібностей, що визначають готовність людини до засвоєння і використання знань та досвіду, до розумної поведінки в проблемних ситуаціях. У сучасній науці існує широке коло підходів до вивчення інтелекту. Одну з перших спроб упорядкувати інформацію, накопичену в сфері експериментально-психологічних теорій і досліджень інтелекту, зробила М. Холодна. Вона виділила вісім основних підходів до трактування природи інтелекту, стверджуючи, що для кожного з них характерна своя концептуальна лінія:

➤ соціокультурний інтелект – його розглядають як результат процесу соціалізації і впливу культури у цілому (Дж. Брунер, Л. Леві-Брюль, О. Лурія, Л. Виготський та ін.);

➤ генетичний інтелект – визначають як результат адаптації людини до вимог навколишнього середовища, як результат взаємодії з ним (У. Чарльзворт, Ж. Піаже);

➤ процесуально-діяльнісний інтелект – його розглядають як особливу форму людської діяльності (С. Рубінштейн, О. Брушлінський, Л. Венгер, К. Абульханова-Славська та ін.);

➤ освітній інтелект – визначено як продукт цілеспрямованого навчання (А. Стате, К. Фішер, Р. Фейерштейн та ін.);

➤ інформаційний інтелект – це сукупність елементарних процесів переробки інформації (Х. Айзенк, Е. Хант, Р. Штернберг та ін.);

➤ феноменологічний інтелект – його розглядають як особливу форму змісту свідомості (В. Келер, К.Бункер, М. Вертгеймер, Дж. Кемптон та ін.);

➤ структурно-рівневий інтелект – це система різнорівневих пізнавальних процесів (Б. Ананьєв, О. Степанова, Б. Величковський та ін.);

➤ інтелект регуляції – його розглядають як форму саморегуляції психічної активності (Л.Терстоуна ін.) [5].

Отже, в загальному пізнавальні процеси детермінують загальний інтелектуальний розвиток особистості, а той, у свою чергу, поряд з мотиваційною сферою, є загальним регулятором діяльності та поведінки особистості і забезпечує якість і швидкість оволодіння фахівцем професійними знаннями, вміннями та навичками.

Питання про вплив професійних знань, умінь та навичок на успішність професійної діяльності у сучасній науці приділено чимало уваги. Професійні знання як об'єктивно необхідні відомості про всі сторони діяльності психолога складають основу для формування професійної культури та безпосередньо технології досягнення психологом бажаних результатів професійної діяльності.

У самому загальному, знання – це перевірений практикою і логікою результат пізнання дійсності, відображений в свідомості людини у вигляді уявлень, понять, думок і суджень.

Відповідно до вимог військово-професійної діяльності майбутній військовий психолог повинен володіти низкою глибоких теоретичних знань з основ: загальної психології, психології особистості, соціальної психології, політичної психології, психології менеджменту, психології праці, клінічної психології, психофізіології, психології розвитку й вікової психології, педагогічної психології, психологічного консультування тощо. Окрім цього, він повинен бути обізнаним з основ спеціальної та тактичної, розвідувальної підготовки, військового управління, експлуатації відповідних систем озброєння та військової техніки та ін. Важливим є й те, що сучасні військово-професійні знання зазнають постійних якісних змін, що потребує від майбутнього військового психолога постійного розвитку та самовдосконалення. Отже, знання про особливості військово-професійної діяльності виконують регулятивну функцію в структурі професійної компетентності майбутніх військових психологів та є базою для створення, в окремих випадках, способів компенсації недостатньо виражених, але значущих професійних якостей та властивостей особистості. Такої різнобічної підготовки не потребує жодна цивільна спеціальність.

Дієвість знань, їх спрямованість на практичне використання проявляється в навичках та вміннях професійної діяльності. С.Рубінштейн визначає навички – як здатність виконувати ті чи інші дії без особливого контролю з боку свідомості: "...важлива роль навичок полягає у тому, що вони звільняють свідому частину діяльності від регулювання відносно елементарних актів і, як наслідок, вона може бути спрямована на виконання більш складних завдань". С. Костюк підкреслює, що навички – це вдосконалені шляхом багаторазових вправ, компонентів, вмінь, що виявляються в автоматизованому виконанні дій. В.Ягупов зазначає, що під навичками розуміють дії, що сформовані шляхом багаторазових повторень і характеризуються високим ступенем засвоєння та відсутністю поелементної свідомої регуляції і контролю. Завдяки чому добре сформовані навички допомагають особистості зосереджуватися на меті діяльності, конкретних завданнях та умовах їх виконання [6].

Отже, різноманітні судження щодо сутності поняття "навичка" не суперечать одне одному, а скоріш за все взаємодоповнюють один одного, підкреслюючи їхні особливості. Однак, вміння ширше навичок і може міс-

тити двоє і більше автоматизованих дій. В сучасній психолого-педагогічній літературі дослідники по-різному визначають поняття "вміння", але всі вони пов'язані з теорією діяльності. Так, О. Леонтьєв визначає вміння, як процес, послідовність дій на основі системи знань, як психічну властивість особистості, які перетворюються і стають внутрішніми можливостями (ресурсами) найбільш успішного виконання діяльності.

Існує стільки вмінь, скільки є різних конкретних видів діяльності людини. В цих вміннях є спільні риси (у кожній діяльності необхідне, наприклад, бути уважним, планувати свою роботу, контролювати її перебіг та ін.) і відмінні особливості, що обумовлені змістом тієї чи іншої діяльності. Отже, різниця між вміннями та навичками є досить відносною. Навичка є стереотипним й автоматизованим складовим моментом вміння, яке, у свою чергу, належить до системи свідомої побудови результативної дії. Якщо навички фахівець застосовує в знайомих ситуаціях, то вміння відповідають більш широкому класу ситуацій, часто невизначених та незнайомих. Тобто, відмінною якістю вміння є елемент креативності у його структурі у порівнянні з стереотипністю побудови навички.

Майбутні військові психологи згідно з освітньо-кваліфікаційною характеристикою спеціальності "Психологія" під час навчання у ВНЗ повинні володіти наступними вміннями: комунікативними, аналітичними, організаторськими, емпатійними, рефлексивними та ін. Як зауважує С. Костюк, формування умінь і навичок – це процес оволодіння людиною виробленими іншими людьми способами дій. Цей процес відбувається у різних випадках по-різному, залежно від завдань діяльності, її змісту, характеру використовуваних у ній засобів, їх складності і ступеню розвитку людини, яка ними оволодіває. Іншими словами, цей процес детермінований зовнішніми (психолого-педагогічними умовами навчання) і внутрішніми (відношення суб'єкта до провідної діяльності, мотивацією, здатністю до рефлексії досягнень та помилок та ін.) чинниками. Тому наступним елементом визначеної структури професійної компетентності майбутніх військових психологів є їх **система професійних якостей**.

Професійно-важливі якості – це індивідуальні особливості людини, які забезпечують успішність його професійного навчання і виконання професійної діяльності. На думку А.Батаршева, який займався дослідженнями професійно-важливих якостей психологів, "компетентним, кваліфікованим психолог стає в процесі виховання і формування в собі професійно важливих якостей і дотримання морально-етичних норм поведінки при роботі з клієнтами, які відпрацьовані психологічною практикою". А.Каганов також відмічає, що оскільки успішність діяльності фахівця визначається не лише рівнем професійних знань, вмінь і навичок, але й рівнем сформованості професійно-важливих якостей фахівця, ними називають ті якості особистості, які можуть забезпечити її успішний початковий рівень і високі виробничі показники [7].

Переважаюча більшість учених, серед яких Н. Бачманова, А. Деркач, М.Молоканов та інші, вважають, що важливе значення мають індивідуальні особливості в професійній діяльності психолога [7]. При цьому дослідники вважають, що такі якості виникають завдяки специфічності професійної діяльності психологів. "Специфіка спілкування з об'єктом вимагає від психолога, щоб він виступав не як експериментатор, а як проникливий і здатний допомогти співрозмовнику. Ніякі технічні пристрої не допоможуть психологу, якщо він не викликає довіру, не зможе знайти з ним контакт".



А. Деркач підкреслює, що специфічні психологічні якості виражають сформованість усіх компонентів психіки професіонала – психічних процесів, властивостей, станів, утворень, які дозволяють йому виконувати обрану діяльність. Їх специфічний характер визначається як природними особливостями психолога, так і специфікою трудової діяльності. Найбільш значимими психічними якостями, на думку вченого, є аналітико-конструктивний склад мислення та самостійність суджень, чуттєвість та проникливість, емоційно-вольова стабільність та терплячість, стійкість до стресів та вміння адаптуватися до різних умов та факторів виконання обов'язків як в єдиному контексті професійної діяльності клієнта, так і при проведенні самостійних цілеспрямованих заходів, емпатія та рефлексія, загальні психологічні властивості. В.В. Шульга стверджує, що специфіка професії психолога визначається змістом професійної діяльності фахівця, що контактує з внутрішнім світом іншої людини в процесі рішення практичних професійних задач. Необхідно, щоб психолог мав такі особистісні характеристики, які б дозволили йому створити максимально сприятливі умови для розвитку самосвідомості та здійснення особистісних змін людини, яка звернулася до нього по допомогу [8].

Р.Кочунас стверджує про це, а саме: "Ефективний консультант – це передусім зріла людина (в емоційному та інтелектуальному планах), уважна, щира, впевнена у собі, що прагне самопізнання та самовдосконалення і має позитивні настанови на майбутнє". Також він описує особливо небажані для консультанта риси: "...авторитарність, пасивність, замкненість, схильність використовувати клієнтів для задоволення своїх потреб, невміння бути терплячим до різноманітних спонукань клієнта" [9].

Саме головне, що характеризує особливості і якості фахівця – це спрямованість до проявів відчуттів, розуму і характеру іншої людини, спостережливість до проявів його душевної діяльності, вміння в думках представити його внутрішній світ, здатність співпереживати доброзичливість, терпіння і поблажливості до різних нестандартних проявів поведінки, образу думок, витримка і вміння "не виходити з себе". У цьому аспекті наголошується роль власного досвіду людини. Особливі вимоги пред'являються до комунікативних якостей: товариськості, вміння слухати співбесідника, вмінню правильно (зрозуміло, ясно) викладати свої думки, чіткості, нарізності усної мови, здатності передбачати реакції співбесідника на власні вислови.

Отже, у контексті формування професійної компетентності як компоненту особистісних якостей постає проблема саморозвитку, якій приділяється велика увага в роботах Н. Гордєєвої, І. Харламова, В.Шепетько та ін. Саме у процесі саморозвитку особистості відбувається подальший розвиток професійно важливих особистісних якостей: здатність до поєднання декількох психічних процесів (відчуття, уявлення, думки та ін.), яка виражається у тому, що поява одного з них викликає появу іншого (асоціативність мислення); вміння детально аналізувати факти і явища, розбиратися в справах, вчинках, конфліктах до подробиць (аналітичність мислення); здатність вирішувати завдання нестандартними методами, знаходити нестандартне, оптимальне рішення проблемної ситуації (творчість); бути спокійним, терплячим, ретельним (урівноваженість); вірити в позитивне вирішення будь-якої життєвої ситуації (оптимізм); вміння контролювати свої емоції (самовладання); бути здатним до встановлення контактів, пояснювати, переконувати (комунікабельність); надихати, приймати відповідальні рішення в значущих ситуаціях (лідерство);

усвідомлено підкорювати особисті інтереси суспільним і бути готовим до взаємодії і співробітництва (колективізм); нести відповідальність за здійснені дії, вчинки та їх наслідки стосовно колективу (соціальна відповідальність); потреба жити серед людей і для людей (соціальна активність); вміння оцінювати власні достоїнства і недоліки (самооцінка); здатність розуміти людей, співпереживати їм (емпатія) [10].

Процес формування компетентного спеціаліста входить до контексту формування особистості, тому цей процес у своїх суттєвих рисах має бути особистісно центрованим та орієнтуватися на три сфери реалізації цієї особистості: сфера суб'єкта (суб'єкт-особистість); сфера взаємодії людини з іншими людьми (суб'єкт-суб'єктна взаємодія); сфера діяльності людини. У всіх цих сферах важливими є якості особистості (яка є ключовим аспектом цих сфер), що і зумовлює потребу у процесі формування компетентного спеціаліста орієнтуватися на його особистість.

Професійно важливі психологічні якості особистості військового психолога виступають в ролі своєрідного психологічного ресурсу, потенційно готового до включення їх в різні види професійної діяльності. До них відносяться інтелектуальні (особливості мислення та інших пізнавальних процесів) емоційно-вольові, етичні, а також соціальні і організаторські якості особистості військового психолога, які визначальним чином впливають на характер і ефективність професійної діяльності.

З огляду на це, можна зробити висновок, що будь-яка професійна діяльність передбачає наявність у фахівця певного рівня розвитку професійно важливих якостей, в основі яких лежить відповідний набір індивідуально-особистісних властивостей людини.

Професійна діяльність військового психолога – надзвичайно відповідальний вид людської діяльності, пов'язаної з забезпеченням та збереженням благополуччя іншої людини. Психолог оперує інформацією про особливості та тонкощі психічної організації іншої людини, недбале використання якої може завдати непоправної шкоди окремим військовослужбовцям, сім'ям, військовим колективам. Тому формування і дотримання майбутніми військовими психологами норм професійної етики є невід'ємним атрибутом їх професіоналізму та четвертим компонентом запропонованої структури професійної компетентності.

Професійно-етичні норми – це вимоги, що ставляться до рівня професійної кваліфікації психолога, реалізації ним у своїй діяльності специфічних етичних норм поведінки у взаєминах з колегами, керівництвом і клієнтами. Дотримання професійно-етичних норм військовим психологом виступають як внутрішній критерій професіоналізму і як внутрішній регулятор його професійної діяльності.

Сукупність професійно-етичних норм сформульована у принципах, до яких належать:

➤ принцип відповідальності. Психологи несуть особисту відповідальність за результати своєї діяльності, за надійність та науковість використаних знань, методів та методик у відповідності до власної професійної кваліфікації.

➤ принцип дотримання таємниці. Цей принцип означає, що будь-яка інформація, повідомлена клієнтом психологу, не може бути передана без його згоди ні в які громадські або державні організації, посадовим або приватним особам, у тому числі родичам, друзям і так далі, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх та самого клієнта.

➤ принцип "не нашкодь". Цей принцип дотримання низки норм:

➤ поважати особисту недоторканість військовослужбовців, їх право на участь або неучасть у дослідженнях, діагностичних і формуально-корегувальних заходах, на психологічну консультацію без присутності сторонніх осіб;

➤ роз'яснювати мету і завдання психологічних досліджень, порядок використання отриманої інформації;

➤ не допускати використання процедур, що принижують особисту гідність людини, супроводжуються фізичним або психологічним примусом військовослужбовців до повідомлення будь-якої інформації, зміни поглядів і переконань, навіть якщо вони санкціоновані його начальником;

➤ оцінювати будь-яку професійну ситуацію з етичної точки зору і інформувати командирів (начальників), інших осіб про етичні вимоги, що її стосуються і власної етичної позиції;

➤ вирішувати проблеми у межах власної професійної спеціалізації.

Принцип наукової обґрунтованості психологічних методик, що використовуються, і об'єктивності висновків вимагає того, щоб методи і засоби, що застосовуються психологом були валідними і надійними, тобто давали такі результати, яким можна сповна довіряти. Психолог повинен використовувати діагностичні, коректувальні, психопрофілактичні методи і техніку, механізм дії яких сам ясно розуміє, вважає досить опанованими і передбачає наслідки їхнього застосування.

Принцип комплексної діагностики і психологічної допомоги передбачає поєднання різних методичних прийомів і засобів при дослідженні певного психічного явища з метою підвищення валідності діагностичного висновку. Психолог забезпечує необхідний рівень надійності висновку, застосовуючи стандартизовані і не-стандартизовані методики, а також метод незалежних експертних оцінок.

Принцип безоцінного сприйняття клієнта і поваги до його особистості. Психолог створює умови, щоб військовослужбовець (клієнт), що звернувся за допомогою, почував себе спокійно і комфортно під час прийому. Доброзичливе відношення має на увазі не просто дотримання загальноприйнятими нормам поведінки, але і уміння уважно слухати, надавати необхідну психологіч-

ну підтримку, не осуджувати, а прагнути зрозуміти і допомогти кожному, хто звертається по допомогу, незалежно від звання, посади, віку.

Принцип ефективності запропонованих рекомендацій передбачає, що такі рекомендації обов'язково мають бути корисними для тієї людини, до якої вони звернені. Мало того, вони мають бути реальними, здійсненними як для самої людини, так і для посадових осіб, що мають відношення до вирішення конкретного завдання.

Принцип професійної компетентності і рефлексії професійних обмежень передбачає, що військовий психолог повинен відповідати за наслідки своєї професійної діяльності.

Психолог уповноважений особисто перешкоджати некоректному і неетичному здійсненню заходів психологічної роботи.

**Висновки з даного дослідження та перспективи подальших досліджень.** Отже, запропонована нами структура найбільш повно відображає особливості професійної компетентності майбутніх військових психологів.

#### Список використаних джерел

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности-новая парадигма результата образования // Дайджест педагогических идей та технологій. – К.: Школа-парк, 2003. – Вип. 4. – С.107-112.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Просвещение, 1996. – 186 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
5. Холодная М.А. Психология интеллекта / М.А. Холодная. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
6. Ягупов В.В. Військова психологія: Підручник / В.В. Ягупов. – Київ: Тандем, 2004. – 656 с.
7. Бачманова Н.В. К вопросу о профессиональных способностях психолога / Н.В. Бачманова, Н.А. Стафурина // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – С.72-77.
8. Шульга В.В. Психологічні особливості професійно важливих якостей особистості практичного психолога з різним стажем роботи : Дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Донецький ін-т післядипломної освіти інженерно-педагогічних робітників. – О., 2007. – 222 с.
9. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования / Р. Кочюнас. – М.: Академический проект, 1999. – 240 с.
10. Анциферова Л.И. Развитие личности специалиста как субъекта своей профессиональной жизни // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В.А. Бодрова. – М., 1991. – С. 34-67.

Надійшла до редколегії 08.06.15

Н. Мась, канд. психол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

## СТРУКТУРА ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БУДУЩИХ ВОЄННИХ ПСИХОЛОГІВ

*В контексті проблем компетентного підходу в вищій освіті в Україні здійснено аналіз наукових підходів до структури професійної компетентності і визначено структуру професійної компетентності майбутніх військових психологів. Головними структурними елементами в структурі професійної компетентності майбутніх військових психологів є такі компоненти як: мотиваційний, когнітивний, етично-професійний і особистісно-регуляторний.*

*Ключевые слова: профессиональная компетентность, структура компетентности будущих военных психологов.*

N. Mas, PhD in Psychology

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

## THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE FUTURE MILITARY PSYCHOLOGISTS

*In the context of the problems of the competency-based approach in the system of higher education of Ukraine, the analysis of scientific approaches pertinent to structure of professional competence has been carried out and the structure of professional competence of the future military psychologists has been determined. The main structural elements in the structure of professional competence of the future military psychologists are the following: motivational, cognitive, ethic and professional, as well as personal and regulatory components.*

*Keywords: professional competence, competence structure of the future military psychologists.*

УДК 159.922.800:37

К. Олександренко, д-р психол. наук, проф.  
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького,  
Хмельницький

## ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

*Стаття присвячена аналізу психолого-педагогічних умов розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця. Основними факторами розвитку професійної комунікативної діяльності є: організаційно-педагогічні, змістовні, технологічні, психолого-педагогічні. До складу психолого-педагогічної системи входить п'ять структурних компонентів: мета, зміст, засоби психолого-педагогічної комунікації, викладач, майбутні фахівці.*

*Ключові слова: комунікативна діяльність, компетенція, проблемно-комунікативний.*

**Постановка проблеми.** Побудова системи розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця вимагає розробки відповідного наукового забезпечення. Аналіз розвитку професійної комунікативної діяльності – це комплексне питання, що перебуває на стику психології, соціології, соціальної психології, психології праці, педагогіки та інших наук. Вибудовуючи психолого-педагогічну систему знання про професійну комунікативну діяльність, необхідно пам'ятати, що ця система, маючи на меті оптимізацію досліджуваного феномена, у свою чергу, органічно виростає із системи природничих і соціогуманітарних знань, інтегруючи їх у вищому синтезі.

Виходячи з психологічного підходу, при розгляді розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця нас, у першу чергу, будуть цікавити детермінанти розвитку професіонала, професіоналізму особистості, продуктивного індивідуально-професійного розвитку, а також умови і фактори, що забезпечують цей процес. Психолого-педагогічну систему розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця було сформовано автором у процесі дослідження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Ми розглядаємо процес навчання іноземної мови як систему, що являє собою єдність безлічі взаємозалежних структурних і функціональних компонентів, підпорядкованих цілям виховання, освіти та навчання підростаючого покоління та дорослих людей. Розвиток професійної комунікативної діяльності здійснюється через професійні навички та вміння, які формуються в процесі оволодіння предметом [1, 2]. Все це в комплексі сприяє саморозвитку і самовдосконаленню особистості.

**Мета статті** – проаналізувати психолого-педагогічні умови розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Усі фактори розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця можна об'єднати в такі групи:

- організаційно-педагогічні (навчальний план факультету, складання розкладу, вироблення критеріїв оцінки рівня компетентності, матеріальне і технічне оснащення занять);

- змістовні (відбір змісту занять, інтеграція різних курсів, виділення провідних ідей);

- технологічні (контрольно-оцінні, організація активних форм навчання, визначення груп умінь, що входять до комунікативної діяльності, використання інноваційних технологій);

- психолого-педагогічні (формування цілей, здійснення діагностики розвитку студентів, система мотивації, визначення критеріїв оцінки компетентності, рефлексивно-оцінний етап кожного заняття, залучення студентів до співуправління).

Основним завданням викладача іноземної мови у ВНЗ з розвитку професійної комунікативної діяльності є створення таких психолого-педагогічних умов, за яких:

- майбутній фахівець може повною мірою розкритися як суб'єкт навчально-пізнавальної діяльності, здатий зайняти активну особистісну позицію;

- можливим є формування у студентів внутрішньої мотивації для досягнення високих показників розвитку професійної комунікативної діяльності;

- використовуються методи, форми і засоби навчання, спрямовані на розвиток у майбутніх фахівців професійно значимих якостей;

- організується спеціальне управління пізнавальною діяльністю майбутніх фахівців із метою досягнення ними високих показників при вивченні іноземної мови як на планових навчальних заняттях, так і в період самостійної підготовки.

Необхідною умовою розвитку оптимального рівня професійної комунікативної діяльності є сама особистість майбутнього фахівця: його особистісний і професійний ресурс, а також спеціальні знання та вміння, необхідні для подальшої діяльності. Мета психолого-педагогічної системи розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця полягає у задоволенні потреб суспільства у високопрофесійних фахівцях, які володіють високим рівнем іноземної комунікативної компетентності та особистісно-професійних якостей. Для досягнення цієї мети необхідними є постановка і вирішення наступних завдань:

- розвиток іноземних умінь майбутнього фахівця, технологічних здібностей, особистісного і професійного ресурсу на базі індивідуально-психологічних особливостей, потенційних можливостей та адаптаційних здібностей;

- розвиток потреби і мотивації до самостійного засвоєння і використання всіх компонентів іноземної комунікативної компетентності.

Розвиток професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця є найважливішим завданням при навчанні іноземної мови у ВНЗ, виходячи з моделі розвитку іноземної комунікативної компетентності майбутнього фахівця. Вона складається з трьох елементів. Метою організаційно-мотиваційного елемента є одержання нової інформації про можливі сфери застосування іноземної мови, діагностика потреб і інтересів, вироблення позитивної мотивації до вивчення іноземної мови з метою підвищення пізнавальної активності в роботі з навчальним матеріалом.

Підготовка майбутніх фахівців до розвитку комунікативних якостей реалізується за дотримання таких умов:

1. Спрямованість досліджуваних навчальних матеріалів з наукової літератури іноземною мовою на комунікацію як на одну із головних пізнавальних цінностей.

2. Організація активності майбутніх фахівців при обговоренні проблем майбутньої професійної діяльності.

3. Спонування до моделювання активного спілкування на заняттях з іноземної мови.

4. Організація науково-дослідної роботи з проблем професійної діяльності іноземною мовою в рамках контекстного підходу.

Другий елемент – **інформаційно-процесуальний**. Він забезпечує оволодіння професійно значимою інформацією відповідно до програми для студентів-міжнародників іноземною мовою при аудиторній і позааудиторній роботі, удосконалення навичок міжкультурної комунікації при вирішенні проблем і моделюванні іншомовного, у тому числі і професійного, спілкування. Інформаційний елемент – вивчення професійно-значимої інформації відповідно до програми для студентів-фахівців з міжнародних відносин іноземною мовою при аудиторній і позааудиторній роботі, подальше підвищення рівня пізнавальної активності, удосконалення навичок професійної комунікації при вирішенні проблем і моделюванні професійного спілкування на основі особистісно-діяльнісного і психолого-педагогічного підходів.

Знання про досвід комунікативної діяльності актуалізує комунікативну поведінку фахівців:

1. Знання ролі і місця комунікативних якостей у структурі професійної компетентності фахівця.
2. Знання сутності та основних елементів професійної іншомовної комунікативної діяльності.
3. Знання закономірностей розвитку іншомовних професійних комунікативних якостей фахівця.
4. Знання алгоритмів поведінки в ситуаціях професійного спілкування.
5. Знання засобів, форм, прийомів передачі інформації в процесі професійного спілкування.
6. Знання різних видів комунікативної діяльності фахівця. Інформаційно-процесуальний елемент реалізується за допомогою вивчення іноземної мови на матеріалі наукової літератури.
7. Комунікативні знання реалізуються за допомогою оволодіння комунікативною технікою і технологією професійного спілкування.

Процесуальний елемент розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності складається з

іншомовної компетенції (читання, письмо, говоріння, слухання), професійної компетенції (загальнонаукові знання, знання про професійну етику і спілкування тощо), професійно-значимих якостей майбутніх фахівців у процесі моделювання професійної діяльності з виходом на концепт вторинної мовної особистості.

**Критеріально-результативний** елемент забезпечує самооцінку майбутніми фахівцями розвитку іншомовних компетенцій і компонентів іншомовної комунікативної компетентності; мотивів розвитку мовної культури; факторів навчальної успішності; розвитку індивідуально-професійних якостей, а також оцінку викладачами результатів розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців відповідно до визначених рівнів її розвитку. Критеріально-результативний елемент охоплює весь процес навчання у ВНЗ і містить у собі чітко окреслене інформаційне та оцінне поле. Основою його є контроль на всіх ключових етапах навчання (I, III, V, VII семестр – залік, II, IV, VI, VIII – іспит), які містять у собі самооцінку студентами розвитку своїх комунікативних умінь; мотивів вивчення іноземної мови; факторів навчальної успішності; розвитку професійно значимих якостей, а також оцінку викладача; результатів навчання іноземної мови відповідно до рівнів пізнавальної активності і комунікативної компетентності майбутнього фахівця.

У результаті діяльності викладача і майбутніх фахівців структурні елементи вступають у складну взаємодію, створюючи функціональні елементи системи розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця. Взаємозв'язок структурних елементів, які становлять основу психолого-педагогічної системи розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця, подано на рис. 1.

Організаційно-мотиваційний елемент	Інформаційно-процесуальний елемент	Критеріально-результативний елемент
Система цінностей (спілкування, пізнання, мотиви, установки)	Професійна спрямованість особистості: мотиви, цінності, орієнтири, потреби	Поетапний контроль рівня розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця: аналіз, корекція підбиття підсумків.
Оволодіння комунікативними навичками іншомовного спілкування	Лінгвістична компетентність	Поетапний контроль рівня розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця: аналіз, корекція підбиття підсумків.
Психолого-педагогічні умови розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця	Професійна компетентність	Поетапний контроль рівня розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця: аналіз, корекція підбиття підсумків.

Рис. 1. Структурні елементи системи розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця

Відповідно до цілей навчання іноземної мови на першому рівні було створено модель комунікативних проблем, розроблено проблемні завдання і ділові ігри, підібрано текстовий матеріал. Результатом роботи з відбору матеріалу стали методичні розробки з розвитку професійної комунікативної діяльності студентів англійською мовою, курс "Іноземна мова спеціальності", а також елективний курс англійською мовою "Професійна комунікація". Курс навчання іноземної мови починається із проведення тестування. Його діагностичні функції дозволяють визначити рівень володіння іноземною мовою на момент вступу до ВНЗ. На підставі отриманих результатів ставляться цілі, визначається зміст навчання, планується кінцевий результат. Порівнюючи результати співбесіди на початку курсу навчання зі шкільною оцінкою і виконуючи на початку навчання спеціальний тест із самооцінки комунікативних умінь, майбутній фахівець оцінює реальний рівень комунікативних умінь з іноземної мови і свої можливості в майбутньому.

Розподіл груп на більш і менш сильні у мовному відношенні навчальні підгрупи (за результатами тестування) сприяє виникненню нових потреб і мотивів. Наприкінці кожного тематичного циклу проводиться поетапний контроль у вигляді усного заліку при вирішенні комунікативних проблем у формі діалогу, полілогу, тесту, на основі прочитаної наукової статті. Будучи об'єктивним засобом контролю, заліки управляють навчанням, показуючи, як і наскільки засвоєно матеріал циклу, семестру, курсу. Наприкінці кожного семестру студентами виконується тест із самооцінки рівня комунікативних умінь і навичок. Поетапний контроль дозволяє викладачеві і майбутньому фахівцеві бачити свої реальні досягнення і намітити перспективи для саморозвитку. Підсумковий контроль у вигляді іспиту пропонується наприкінці курсу навчання. Усні заліки за фахом, які відбуваються у кожному циклі, формують репродуктивні вміння і є основою розвитку професійної комунікативної діяльності.

Психолого-педагогічна система розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця передбачає п'ять структурних компонентів: мета; зміст (навчальної інформації); засоби психолого-педагогічної комунікації (методи, прийоми, засоби навчання, організаційні форми); викладач; майбутні фахівці. Метою навчання у базовому курсі є розвиток професійної комунікативної діяльності студента. До змісту навчання ми відносимо наукову літературу за фахом, ігрові ситуації, проблемні завдання і рольові ігри, у межах яких формується професійна комунікативна компетентність фахівця. Наступний компонент системи – засоби комунікації – реалізується за допомогою використання нових методів, прийомів і засобів навчання та контролю у вигляді підручників, аудіовізуальних посібників і комп'ютерних програм відповідно до конкретних цілей і змісту кожного практичного заняття. Організація навчання і контролю здійснюється за допомогою системи усних заліків з елементами моделювання проблемних ситуацій, що утворюють цілісну систему управління навчанням іноземної мови на основі інтегративного і проблемного підходів.

В основу навчання майбутнього фахівця іноземної мови покладено проблемно-комунікативний, професійно-орієнтований, особистісно-діяльнісний, організаційно-мотиваційний, критеріально-результативний і управлінський принципи. Проблемно-комунікативний підхід до вивчення іноземної комунікативної діяльності дозволяє визначити критерії, умови і способи ефективності протікання комунікативної діяльності в умовах передачі інформації з каналу зворотного зв'язку, цінність інформації. Особистісно-діяльнісний підхід ми розглядаємо як єдність особистісного і діяльнісного компонентів на основі "Я-концепції". В особистісному компоненті ми припускаємо, що в центрі навчання перебуває сам майбутній фахівець – його мотиви, цілі, майбутня професійна діяльність. У діяльнісному компоненті – творче моделювання своєї діяльності (слухання, читання, письмо, говоріння) іноземною мовою: моделювання спілкування при вирішенні наукових комунікативно-пізнавальних проблем з огляду на свою майбутню спеціалізацію при одержанні нової наукової інформації із зарубіжних джерел, що є одним з основних мотивів до вивчення іноземної мови у немовному середовищі.

Сутність психолого-педагогічної системи розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця полягає в тому, що в процесі навчальних занять студент, спираючись на набуті знання, самостійно вирішує іноземні проблемно-комунікативні завдання.

Організаційно-мотиваційний принцип – це цілеформування, установа на цінності вивчення іноземної мо-

ви, формування пізнавальної активності особистості, формування пізнавальних і професійних потреб і мотивів на пропедевтичному рівні. Критеріально-результативна діяльність пов'язана зі стимулюванням активності учасників освітнього процесу. Зворотний зв'язок в управлінні психолого-педагогічним процесом пов'язаний з її змістом (контрольовані характеристики), виходячи із цілей управління, з визначенням частоти зворотного зв'язку.

Взаємодія у психолого-педагогічному процесі розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця здійснюється на основі управлінського підходу. Викладача іноземної мови ми розглядаємо як суб'єкта рівнопартнерського співробітництва і фасилітатора діяльності майбутніх фахівців. Саме викладач створює умови для творчої діяльності студента, надаючи йому максимум самостійності.

**Висновки з даного дослідження та перспективи подальших досліджень.** Отже, запропонована нами психолого-педагогічна система розвитку професійної комунікативної діяльності майбутнього фахівця на основі особистісно-діяльнісного підходу має:

- цілісність та охоплює весь курс навчання іноземної мови майбутнього фахівця і розвитку його професійної комунікативної діяльності;
- певні цілі і відповідний зміст, певні психолого-педагогічні методи, засоби і способи навчання і контролю;
- об'єктивний "інструмент" діагностування і виявлення комунікативних умінь і рівня пізнавальної активності в навчально-пізнавальній діяльності у вигляді контролюючих тестів і підсумкових заліків;
- ефективні засоби активізації іноземної професійної комунікативної діяльності: проблемно-комунікативні завдання, ігрові навчальні ситуації, що сприяють активному запам'ятовуванню, формуванню орієнтовної основи дій, розвитку самооцінки і пізнавальної активності майбутнього фахівця, професійного спілкування (слухати, швидко думати та адекватно реагувати на питання колег, партнера). Під час моделювання професійного спілкування жоден з учасників не може відмовчатися;
- проблемно-комунікативний підхід у навчанні іноземної мови орієнтується на свідоме оволодіння іноземною професійною комунікацією.

#### Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / Абульханова-Славская К.А. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
2. Анцыферова Л.И. Личность в динамике: некоторые итоги исследования / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1992. – Т.13. – №5. – С. 12-25.

Надійшла до редколегії 07.07.15

К. Олександренко, д-р психол. наук, проф.

Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Б. Хмельницкого, Хмельницкий

### ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ПО СОЗДАНИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОМУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

*Статья посвящена анализу психолого-педагогических условий развития профессиональной коммуникативной деятельности будущего специалиста. Основными факторами развития профессиональной коммуникативной деятельности являются: организационно-педагогические, содержательные, технологические, психолого-педагогические. В состав психолого-педагогической системы входит пять структурных компонентов: цель, содержание, средства психолого-педагогической коммуникации, преподаватель, будущие специалисты.*

*Ключевые слова: коммуникативная деятельность, компетенция, проблемно-коммуникативный.*

K. Oleksandrenko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor

Bogdan Khmelniyskiy National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelniyskiy

### THE MAIN APPROACHES TO CREATE A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE

*The article discusses the analysis of psychological and pedagogical conditions of development of professional communicative activity of a future specialist. The main factors of development of professional communicative activities are the following: organisational and pedagogical, informative, technological, psychological and pedagogical. The psycho-pedagogical system is composed of five structural components: goal, content, means of psychological and pedagogical communication, teacher, future specialists.*

*Keywords: communication activity, competence, communication and problematic.*

УДК 159.923

В. Осьодло, д-р психол. наук, проф.  
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

## ДІАГНОСТИКА, ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

*Розкриваються окремі методичні аспекти діагностики та формування психологічної готовності персоналу до діяльності в кризових ситуаціях. Наведено огляд основних діагностичних інструментів, які може бути використано для зазначених процедур.*

*Ключові слова: психологічна готовність, діагностика, професійна діяльність, психологічна стійкість.*

**Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень.** Питання професійної готовності фахівця до умов трудової діяльності є складним і неоднозначним. Проте, як свідчить аналіз літературних джерел, практичний досвід, в цьому аспекті на першому місці перебуває людський чинник.

У звичайних умовах людина може бути добре підготовленою у професійному відношенні, але в екстремальних умовах може бути безпорадною з причин відсутності у неї стійкості до різних стрес-чинників. Відповідно до цього, проблема професійної готовності фахівця до умов трудової діяльності належить до найактуальніших у психології. Важливе місце у вирішенні цієї проблеми посідає вивчення психологічних чинників, які визначають готовність до неї [В. Бодров, М. Дяченко, М. Корольчук, Є. Клімов, М. Левітов, М. Макаренко, В. Моляко, Е. Зеєр, О. Сафін, Ю. Трофімов, О. Тімченко, В. Шадріков та ін].

**Метою статті** є аналіз деяких питань щодо своєчасного виявлення, формування і розвитку психологічної готовності. Вивчення будь-якого явища передбачає розгляд різних його аспектів, у тому числі й методичного, не зменшуючи значущості як теоретичного, так і прикладного.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Аналіз сучасної наукової літератури свідчить, що при дослідженні процесу формування і розвитку психологічної стійкості військовослужбовців вивчаються показники психічного, функціонального і рухового компонентів готовності. Для оцінки динаміки цих показників, як правило, використовуються наступні групи методів:

1. За спрямованістю на вивчення індивідуальних особливостей, рис особистості, психічних станів:

- професійна підготовка, моделювання ситуацій, включене спостереження;

- вивчення емоційно-вольової сфери, загальної психологічної стійкості, психічної надійності (комплексні методики, іноді із застосуванням функціональних вимірювань);

- вимірювання психічних станів (опитувальники Спілбергера-Ханіна, САН, проективні методики);

- методики для вивчення психомоторних процесів, координації і точності рухів (спеціальні фізичні вправи).

2. За формою застосування:

- спостереження (у природних умовах бойового застосування; при підготовці до бойових дій, при моделюванні складних ситуацій, в процесі виконання несподівано виникаючих завдань, в процесі тестування в ході психологічної співбесіди;

- психологічна бесіда;

- опитувальники й анкети;

- застосування бланкових тестів (індивідуальних і групових);

- обстеження на тренажерах;

- спеціальні контрольні і фізичні вправи (для дослідження швидкості фізіологічних змін при внесенні елемента несподіванки тощо).

3. За способами застосування:

- аналітичні тести (для оцінки окремих психологічних процесів, якостей, функціональних показників);

- багатомірні тести (спрямовані на блоки властивостей);

- комплексні методики (що моделюють важливі компоненти діяльності);

- пролонговані методики (багаторазове тестування, зокрема, після дії різних чинників періоду навчання, тренування, включення у реальну діяльність).

Під психологічною стійкістю на побутовому рівні ми розуміємо здатність військовослужбовця безвідмовно виконувати функціональну діяльність протягом необхідного часу (оперативна або тривала стійкість) у заданих умовах, зберігаючи психічне здоров'я і боєздатність. Прямим показником психологічної стійкості оперативної діяльності можуть бути результативність та ефективність діяльності.

Проте, ці два показники можна розглядати по відношенню як до процесу діяльності (зовнішні показники результативності і ефективності), так і по відношенню до самого виконавця (психологічні показники). В процесі конкретної діяльності нас цікавить стійкість психологічних і фізіологічних процесів, "що обслуговують" цю діяльність, які припускають стабілізацію структури діяльності в екстремальних умовах. На думку багатьох авторів, найбільш суттєвою відмінністю психологічної стійкості в діяльності є зростання ваги творчого, нешаблонного мислення, пошуку різноманітних поєднань стандартних, відпрацьованих способів, прийомів діяльності, тобто творчого характеру схвалюваних рішень [2, 4, 5, 8, 9, 11, 12]. Крім того, психологічна стійкість припускає адекватний аналіз умов діяльності, процес антиципації (передбачення, прогнозування), що особливо важливо в складній обстановці і є частиною військово-професійних якостей особистості.

Нервово-психічна нестійкість (НПН) – це схильність нервової системи до зривів в умовах підвищених фізичних і психічних навантажень. Виявлення допомагає прогнозувати поведінку військовослужбовців, попереджати гострі психологічні реакції. НПН залежить від складності ситуації професійної діяльності, в якій виявляються поведінкові реакції, що характеризують саму діяльність у відповідності з її професійними особливостями.

Можна визначити професійну діяльність як діяльність з високими поведінковими реакціями при тривалому збереженні психологічної стійкості. Під час дослідження процесу формування і розвитку психічної стійкості може використовуватися підхід, що містить реєстрацію свідчень про поведінкові зміни. На цьому етапі дослідження рівня сформованості і розвитку психічної стійкості константами є визначені показники, які розглядаються як змінні: сила-слабкість нервової системи, особиста тривожність, рівень особистих домагань на ступінь ризику, емоційна реактивність, невротичність, типологічні особливості; поведінкові і вегетативні особливості, психомоторні реакції, емоційні

стани при певних ситуаціях; психологічна надійність; загальна психологічна стійкість; вольові якості особистості; об'єктивні фізіологічні показники – частота пульсу, дихання, артеріального тиску; мімічні і пантомімічні реакції; рівень підтримки з боку членів колективу; авторитетність; військово-професійна підготовка і взаємозамінюваність груп; варіативність психіки, поведінкових реакцій; фізична підготовленість; витривалість; навички щодо саморегуляції психічних станів; рівень професійної мотивації. При цьому, визначальними діагностичними показниками є: регулятивна функція психіки, актуальних, ситуативних емоцій, стійкість індивідуально-типових особливостей емоційності, якість емоційних переживань і їх ознак.

Базисом є функціональний стан, який відображає та інтегрує всі чинники: індивідуальні та особистісні особливості суб'єкта, рівні його професійної підготовки, зміст і специфіка військової діяльності, комплекс природних і технічних умов тощо. Цей базис забезпечує діяльність і всі її основні характеристики, зокрема стійкість. При цьому показниками цієї властивості виступають активність особистості у діяльності, швидкість адаптації в умовах, що змінюються, оперативність, самостійність, віддзеркалення об'єктів діяльності в психіці без спотворень.

Контент-аналіз документальних спогадів воїнів дозволив зробити аналіз негативних психічних станів в процесі бойових дій і способів їх подолання, виявити пряму залежність психологічної стійкості від таких соціальних чинників, як [1, 5, 7, 9, 11]: згуртованість і рівень взаємопідтримки у військовому колективі; рівень довіри до керівництва, його військово-професійної підготовленості; рівень інтенсивності бойових завдань; матеріально-технічного, медичного і інших видів постачання; забезпеченості спорядженням, обмундируванням і зброєю, ефективною для конкретної місцевості.

Безперервне очікування виходу на бойові дії, необхідність підтримувати свої психічні і фізичні резерви на високому рівні готовності до негайних, активних дій породжували швидко "зношувальність" психіки. Згідно з результатами досліджень, в ході війни на Європейському театрі від 25% до 50% особового складу втрачають боєздатність в результаті психологічного стресу [9,12].

Досвід, набутий за останні десятиліття в арміях США і Ізраїлю, свідчить, що в період високоінтенсивних дій впродовж 30 днів один випадок нервового зриву доводиться на кожні чотири випадки втрат в бою. Після 30-денних інтенсивних боїв втрати на ґрунті нервового розладу можуть перевершувати бойові втрати, а після 60-денних боїв не виключена втрата боєздатності більшої частини особового складу.

З огляду на ці висновки, необхідно визначити як терміни бойової служби, так і заходи щодо реабілітації військовослужбовців, враховуючи об'єктивні психологічні категорії. Людина, навіть з високою психологічною стійкістю, переживає критичні періоди в результаті бойового виснаження, стресогенного впливу чинників бою. Одним з таких критеріїв є об'єктивна самооцінка військовослужбовця в поєднанні з такими методами, як динамічне спостереження за реактивністю психіки, поведінковими, мімічними і пантомімічними, вегетативними реакціями, ефективністю діяльності. Застосування тестових методик (трьохфакторного опитувальника Айзенка, опитувальників Кеттела, Тейлора, Спілберґера, СМДО, САН, "Прогноз") допомагає прояснити об'єктивну картину, поставити психологічний діагноз, за допомогою своєчасних реабілітаційних заходів підтримати і відновити необхідний для бойових дій рівень психологічної стійкості особистості.

Відповідно до результатів опитування вдається з'ясувати, що процеси психологічної стійкості особистості в екстремальних умовах залежать від динаміки працездатності. Так, повна адаптація до діяльності може тривати від кількох тижнів до кількох місяців при тривалому відрядженні. Очевидно, що чим більша інтенсивність і напруженість праці, тим істотніше будуть відрізнятися профілі в динаміці психологічної стійкості. Найкритичніший період для військовослужбовців – початковий. Більшою мірою це пов'язано з втратою соціального статусу серед основної маси військовослужбовців, а також у зв'язку із тривожністю, що підвищується, неприємними очікуваннями небезпеки, негативної оцінки з боку близького оточення тощо.

Результати експериментального вивчення діяльності підтверджують, що за умов моделювання діяльності найбільшої факторної ваги в її успішності набувають: сила нервових стресів, рухливість процесу гальмування, рівень невротизації, емоційна стабільність.

У групі з високими значеннями даних показників спостерігалася швидка адаптація до ускладнених завдань, вищі показники у навчанні, зокрема по регуляції психічних процесів і вища психологічна стійкість. Більшість авторів, розглядаючи вплив ускладнених умов на психіку і діяльність особистості, називають два типи реагування – адекватне і неадекватне, що руйнує діяльність, іноді і саму особистість на психічному і фізіологічному рівнях. У цьому випадку адекватне реагування є синонімом ефективного функціонування (діяльності).

Для екстремальних умов діяльності з урахуванням специфіки змісту і характеру праці, неадекватність реагування розглядається з погляду високої стійкості і працездатності психіки, стійкого реагування її на тривалі дистресові і надпотужні, тобто подразники, коли звичайна, "середня" психіка у таких умовах діяльності не витримує. Апперцепція адекватного очікування з боку військовослужбовця і неадекватність дій – важливі складові частини військово-професійних якостей. Неадекватність реагування в діяльності легше сформувати при високому рівні варіативності реагування. Значно важче це зробити для типів, які намагаються уникнути екстремальної обстановки. В екстремальних умовах діяльності великого значення набуває бажання уникнути невдачі, яка поєднується з фізичною травмою і втратою здоров'я. Чинник ризику в період очікування здійснює значний вплив на психіку і може призвести до емоційного перезбудження, підвищення рівня особистої тривожності, порушення послідовності і результативності діяльності.

**Висновки з даного дослідження та перспективи подальших досліджень.** Психологічна стійкість – найважливіша професійна характеристика особистості, яка розглядається як багаторівнева системна якість і формується в процесі військово-професійної підготовки. Провідна роль у формуванні психологічної стійкості належить регулятивній функції психіки, а тому, у вужчому сенсі, поняття "стійкість" можна розглядати як ефективну й динамічну рівновагу регулятивних функцій психіки. Психологічна стійкість розглядається як комплексне утворення таких психологічних компонентів – військово-професійних умінь, емоційної сфери, вольових (регулятивних компонентів), мотиваційних, інтелектуальних, психічного здоров'я.

Надійним і валідним засобом діагностики рівня сформованості психологічної готовності до професійної діяльності в несприятливих ситуаціях може служити "батарея" методик, за допомогою якої можна визначити рівень сформованості психологічної готовності за наступними параметрами: виразність інтересу до

своєї професії, наявність сили і стійкості мотивації здійснювати професійну діяльність; рівень прийняття відповідальності за результати професійної діяльності; гнучкість і динамічність мислення і діяльності; системність і логічність мислення; рівень розвитку прогностичних навичок; здібності до навчання; адекватність самооцінки; емоційна стійкість і навички саморегуляції; широта репертуару способів взаємодії з людьми; повнота й адекватність відображення сутності професійної діяльності.

#### Список використаних джерел

1. Зеленова М.Е., Лазебная Е.О., Тарабрина Н.В. Психологические особенности посттравматических стрессовых состояний у участников войны в Афганистане // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 2. – С.34-49.
2. Корольчук М.С. та ін. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. Навчальний посібник: МОН. – К.: Фірма "ІНКОС", 2002. – 272 с.
3. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Навчальний посібник. МОН. – К.: Ельга, Нікацентр, 2006. – 576 с.

4. Ложкін Г.В., Глуханюк Н.С., Воляннюк Н.Ю. Проблема суб'єкта як теоретична основа професіоналізації особистості. // Психологія і суспільство. – 2003. – № 2. – С. 97-103.

5. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. – М.: Наука, 1984. – 360 с.
6. Криворучко П.Л., Осьодло В.І., Терещенко Л.Ф. Психологічна робота у миротворчих операціях. Навчальний посібник. – К.: НАОУ, 2004. – 284 с.
7. Макаревич О.П. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях. Монографія. – К.: НАОУ, 2001. – 183 с.
8. Саннікова О.П. Стресе и эмоциональность // Феноменология особистості: Вибрані психологічні праці. – Одеса: СМІЛ, 2003. – С.136-142.
9. Сафін О.Д. Про методологічні засади використання психотехнологій у системі психологічного забезпечення професійної діяльності спеціалістів екстремального профілю // Матеріали четвертої Міжнародної НПК ["Психологічні технології в екстремальних видах діяльності"], (Донецьк 28-28 травня 2009 р.) /М-во внутрішн. справ. Донецький юридичний інститут. – Донецьк: ДЮІ Луганського ДУВС, 2009. – С. 15-17.
10. Стасюк В.В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів. Монографія. К.: НАОУ. – 2004. – 322 с.
11. Тарабрина Н.В., Лазебная Е.О. Синдром посттравматических стрессовых нарушений: современное состояние и проблемы // Психологический журнал. – 1992. – Т.13, № 2. – С. 103-115.
12. Тімченко О.В. Синдром посттравматических стрессовых нарушений: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 268 с.

Надійшла до редколегії 06.07.15

В. Оседло, д-р психол. наук, проф.

Национальный университет обороны Украины имени Ивана Черняховского, Киев

### ДИАГНОСТИКА, ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

*Раскрываются отдельные методические аспекты диагностики и формирования психологической готовности персонала к деятельности в кризисных ситуациях. Приведен обзор основных диагностических инструментов, которые могут быть использованы для отмеченных процедур.*

*Ключевые слова: психологическая готовность, диагностика, профессиональная деятельность, психологическая стойкость.*

V. Osyodlo, Doctor of Sciences in Psychology, Professor  
Ivan Cherniakhovskiy National University of Defense of Ukraine, Kyiv

### DIAGNOSTICS, FORMATION AND DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL PREPAREDNESS TO PROFESSIONAL ACTIVITY: METHODOLOGICAL ASPECTS

*This article discusses separate methodological aspects of diagnostics and formation of psychological preparedness of personnel to act under conditions of emergencies. Main diagnostic instruments which may be used for the aforementioned procedures have been outlined.*

*Keywords: psychological preparedness, diagnostics, professional activity, psychological resilience.*

УДК 159.9:35.084.1:351

Є. Потапчук, д-р психол. наук, проф.  
Хмельницький національний університет, Хмельницький

### КЕРІВНИК ЯК СУБ'ЄКТ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУШЕВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПІДЛЕГЛИХ СУБ'ЄКТІВ ПРАЦІ

*У статті розглядається роль керівника у збереженні психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці. Уточнено особливості психогієни, вимоги до керівника та алгоритм його дій при переживанні підлеглими важких життєвих ситуацій.*

*Ключові слова: психічне здоров'я, збереження, керівник, психогієна, суб'єкти праці.*

**Постановка проблеми.** Практика свідчить, що ефективність поведінки фахівців екстремальних видів діяльності значною мірою залежить від їхньої здатності діяти в умовах ризику. Бо, саме висока складність та небезпека ситуації суттєво впливають на стан душевного благополуччя фахівця та його можливості виконувати поставлені перед ним завдання. Проте, відповідальні завдання, які виконують суб'єкти екстремальних видів діяльності висувають підвищені вимоги до стану їх здоров'я і фізичного розвитку. Адже, різнобічна й тривала дія різноманітних несприятливих чинників зумовлює виникнення в них високої нервово-психічної напруги. Це, в свою чергу, може викликати різноманітні негативні прояви в їх поведінці і деструктивно впливати на ефективність службової діяльності. У зв'язку з цим зростають вимоги до загальної та професійної підготовки керівників, від управлінських якос-

тей яких залежить не тільки забезпечення високої готовності підлеглому колективу, а й збереження життя і здоров'я кожного підлеглому суб'єкта праці. В цьому контексті дуже важливо, щоб кожен керівник знав, що від його дій, поведінки та діяльності значною мірою залежить рівень душевного благополуччя підлеглих суб'єктів праці, а отже і їх психічне здоров'я. Звідси виникає потреба вести мову про те, що кожен керівник зобов'язаний відповідати певним нормам чи правилам, що висуваються до нього, як до посадової особи, яка несе персональну відповідальність за збереження психічного здоров'я підлеглих їй людей. Крім цього, важливо, щоб керівники вміли організовувати психогієну службової діяльності і колективного життя підлеглому персоналу, а також їх побуту і відпочинку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Однак, слід зазначити, що не дивлячись на великий інтерес



дослідників до цієї проблеми, її вирішення, особливо з врахуванням специфіки діяльності керівника в особливих умовах (наприклад, керівників рятувальних підрозділів, командирів військових підрозділів та ін.), носить ситуативний характер. У літературі на теперішній час бракує наукових праць, які б були присвячені розгляду керівників в ролі організаторів безпечної та надійної праці підлеглих в екстремальних умовах діяльності. Крім того, керівники не мають ефективного інструментарію психологічної допомоги суб'єктам праці, які переживають перевантаження, стрес, стомлення та ін.

**Мета статті.** Враховуючи необхідність всебічного розгляду проблеми збереження душевного благополуччя особистості в різних умовах її життєдіяльності, метою цієї статті є виявлення ролі керівника у збереженні психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Результати, проведеного нами дослідження, вказують на те, що сьогодні існує проблема, пов'язана зі збереженням психічного здоров'я суб'єктів праці, які здійснюють діяльність в особливих умовах [1; 2]. Ми ведемо мову про військовослужбовців, співробітників та працівників різних військових, спеціалізованих і правоохоронних структур. Ця проблема потребує негайного вирішення. Зважаючи на специфіку діяльності представників зазначених вище структур, у них можуть з'явитися психологічні проблеми, які здатні негативно вплинути на їхнє психічне здоров'я та зробити їх небезпечним для оточення. Звідси виникає потреба вести мову про необхідність збереження їхнього душевного благополуччя, в чому важлива роль належить керівникам різних військових, спеціальних і правоохоронних підрозділів як суб'єктам збереження психічного здоров'я своїх підлеглих. Адже, саме вони здійснюють безпосередній вплив на особистість підлеглої, колектив чи окремі соціально-психологічні процеси, які в ньому виникають.

Виступаючи в ролі суб'єкта збереження психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці керівник повинен знати як вирішувалися і вирішуються ці питання іншими керівниками. Вивчення досвіду роботи інших управлінців є обов'язковою умовою ефективної роботи будь-якого керівника. Систематизація чужого досвіду та готових ідей з метою своєчасного їх використання – це істотна умова наукової організації праці. Крім цього, суттєва роль тут належить вмінню і бажання керівника радитись з фахівцями. У нашому випадку такими фахівцями є психологи, медичні працівники та більш досвідчені керівники.

Керівнику важливо знати особливості психогієни, яка покликана вирішувати три основні задачі, зокрема: вивчати вплив різних умов середовища – виробничих, побутових, соціальних – на психіку людини; розробляти оптимальні норми праці, відпочинку та побуту; впроваджувати на практиці заходи щодо укріплення нервової системи, підвищення її опору шкідливим впливам та забезпечення найкращих умов для нормального розвитку і функціонування психіки людини; пропаганда психогієнічних знань [3, с. 426].

На думку Л. Щеглова, існують різні напрямки психогієни, однак особливу увагу слід приділяти психогієні праці та особистісній психогієні. Дослідник вказує, що метою *психогієни праці* має бути профілактика втоми, і, особливо, перевтомлення, а також профілактика можливих негативних впливів виробництва на нервово-психічне здоров'я особистості [4, с. 10].

Загалом, на основі вивчення наукових джерел [1; 2], можна зробити висновок про те, що досягнення мети, яку ставить перед собою психогієна в складних, екстремальних умовах діяльності, суттєво залежить від уміння керівників:

реалізовувати соціально-економічні (в тому числі, природоохоронні) заходи оздоровлення довколишнього середовища;

- створювати найбільш сприятливі умови навчання, праці та дозвілля підлеглих суб'єктів праці;

- своєчасно виявляти підлеглих з нервово-психічною нестійкістю та надавати їм психологічну допомогу;

- всебічно підвищувати стресостійкість суб'єктів праці, опір їх психіки до дії різних шкідливих факторів довкілля;

- організовувати функціонування кабінету психологічного та психофізіологічного розвантаження підлеглої персоналу;

- формувати належну психологію здоров'я підлеглих суб'єктів праці;

- здійснювати пропаганду психогієнічних знань та ін.;

- розробляти рекомендації щодо використання підлеглої персоналу з врахуванням їх психічного здоров'я і характерологічних особливостей;

- збалансовано розподіляти фізичні і психологічні навантаження підлеглих суб'єктів праці;

- попереджати надмірно емоційне напруження членів колективу та створювати сприятливу соціально-психологічну атмосферу у підлеглих підрозділах;

- попереджати самогубство, алкоголізм та наркоманію серед персоналу.

Суттєво підвищує роль керівника, як суб'єкта збереження психічного здоров'я підлеглих, наявність у нього почуття відповідальності за результат своєї діяльності. Знання і поведінка керівника в певній мірі впливають на психіку підлеглих. Кожне слово, кожна дія керівника критично оцінюється підлеглими і через неофіційні канали інформації стають відомими більшості членів колективу. Керівник повинен намагатися не тиснути на підлеглих, а вести їх за собою для вирішення загальних для колективу завдань.

Наше дослідження свідчить про те, що дієвість роботи керівника щодо збереження психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці зумовлюється:

- постійним збором, аналізом, об'єктивною оцінкою стану психічного здоров'я підлеглих та своєчасним прийняттям управлінських рішень щодо проведення заходів по його збереженню;

- точною і чіткою постановкою завдань посадовим особам щодо організації заходів з різними категоріями підлеглої персоналу по його збереженню;

- надання необхідної психологічної допомоги підлеглим, навчання їх конкретним формам і методам саморегуляції;

- якісним плануванням заходів з організації процесу збереження психічного здоров'я у підлеглому колективі.

Керівництво процесом збереження психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці потребує від керівника чіткої реалізації функцій управління, а саме: планування, організації, мотивації, контролю [5; 6].

Планування заходів щодо збереження психічного здоров'я підлеглих є процесом підготовки до змін, формування майбутніх варіантів дій посадових осіб підлеглої колективу щодо збереження психічного здоров'я особового складу. У результаті планування повинен з'явитися план майбутніх дій, в якому в логічній послідовності відображається: що потрібно робити для збереження психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці, хто і коли буде це робити, яким чином ці заходи проводити. Плануючи таку роботу, потрібно обов'язково враховувати потенційні можливості підлеглої структури (здібності, рівень підготовленості потенційних суб'єктів збереження психічного здоров'я членів колективу та їх

можливості здійснювати таку діяльність). Врахування даних особливостей дозволить уникнути формалізму при проведенні запланованих заходів.

Організація діяльності посадових осіб підрозділу щодо збереження психічного здоров'я підлеглих передбачає розподіл доручень між посадовими особами; визначення завдань і повноважень виконавців, встановлення взаємозв'язків цих повноважень; організацію дисципліни, відповідальності за доручену справу, оптимізація праці членів колективу.

Мотивація діяльності підлеглих як суб'єктів збереження психічного здоров'я є динамічним процесом, який стимулює й підтримує поведінкову активність щодо збереження психічного здоров'я (посадових осіб щодо збереження психічного здоров'я підлеглих, а всіх членів колективу щодо самозбереження).

Контроль за проведенням заходів щодо збереження психічного здоров'я підлеглому персоналу передбачає спостереження за цим процесом, оцінку фактичних результатів та співставлення їх з визначеною метою. Контроль дає змогу керівникові вчасно виявити недоліки і проблеми збереження психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці.

Коли ми ведемо мову про керівника підрозділу, що здійснює діяльність в екстремальних умовах, потрібно обов'язково враховувати суттєвий вплив на стиль його діяльності, специфіки діяльності в особливих умовах та правил і вимог, які визначають порядок міжособистісних стосунків суб'єктів праці в таких умовах. Адже, формальні стосунки у такому колективі детермінуються спільною соціально значимою метою діяльності всіх членів колективу, регулюються схваленими суспільством нормами, правилами і вимагають певної субординації та суворого їх дотримання. Внаслідок цього, як свідчить практика, більшість керівників, особливо з невеликим досвідом управлінської діяльності, надають перевагу авторитарним стилям керівництва, які підвищують загальну тривожність підлеглому особового складу, що супроводжується сильними переживаннями. Ці переживання можуть набувати широкого діапазону, зокрема: пригніченість, смуток, невпевненість у собі, образа і переляк. Цілком очевидно, що це не сприяє збереженню психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці.

Всебічний аналіз науково-психологічної літератури [1; 6; 7], а також результатів діяльності суб'єктів екстремальних видів праці свідчать, що значний вплив на психічне здоров'я суб'єктів складних та екстремальних видів діяльності здійснюють критичні професійні ситуації, критичні сімейні ситуації та проблеми, пов'язані зі станом здоров'я. Небезпека таких критичних ситуацій для людини, як суб'єкта праці, у тому, що вони можуть стати підґрунтям для виникнення: суїцидальної поведінки; наркотичних та алкогольних виявів; емоційного розгальмування; страхів та апатії; самовільного залишення робочого місця, а також неявки на роботу, запізнення з відпустки, несвоечасного прибуття чи неприбуття на чергування; халатного ставлення до виконання професійних обов'язків; порушення правил статутних взаємовідносин: перевиснення влади, прояви невірбальної чи вербальної агресії. Отже, керівник повинен бути готовим допомогти своєму підлеглому в таких ситуаціях, відвернути його від помилкових рішень. А це потребує від нього мати уявлення про те, як потрібно діяти і що робити. З цією метою ми, на основі аналізу науково-психологічної літератури [8; 9; 10] та результатів нашого дослідження, систематизували інформацію і визначили алгоритм дій керівника при переживанні підлеглим суб'єктом праці критичної життєвої ситуації. У такій ситуації він повинен:

1. Визначити причину виникнення критичної життєвої ситуації у підлеглому (критичні ситуації у професій-

ній діяльності чи у сім'ї; проблеми, пов'язані зі станом здоров'я): всебічно проаналізувати обставини професійної діяльності та позаслужбового життя підлеглому; вивчити інформацію від його колег, рідних та близьких.

2. Уточнити підґрунтя виникнення критичної життєвої ситуації у суб'єкта праці:

а) критичні ситуації у професійній діяльності виникли через: неспроможність справлятися із професійними обов'язками (навантаженням); конфлікти з підлеглими, колегами чи керівництвом; неприйняття членами колективу (внутрішньогруповій ізоляції); страх перед відповідальністю (у тому числі і перед кримінальною); боязнь ганьби за антиморальні проступки;

б) критичні ситуації у сім'ях виникли через: розлади у сім'ї (подружні конфлікти, конфлікти між батьками і дітьми, конфлікти з родичами); появу нової людини у сім'ї (вітчимам, мачухи, прийомної дитини); матеріально-побутові негаразди; неспроможність протистояти особистій хворобі чи когось із рідних та близьких.

в) критичні ситуації виникли через проблеми, що пов'язані зі станом здоров'я фахівця: психічні захворювання; соматичні (тілесні) захворювання; фізичні недоліки.

3. Враховуючи причини та підґрунтя виникнення критичної життєвої ситуації у підлеглому, надати йому психологічну допомогу: провести індивідуальну бесіду (виступити в ролі консультанта); дати можливість виворитись, знайти психологічну рівновагу; виявити приховані думки та почуття, які пов'язані з переживанням критичної життєвої ситуації.

4. За необхідності огородити підлеглому від негативного впливу (принижень) членів колективу: провести роз'яснювальну роботу серед членів колективу; проінструктувати актив.

5. Прийняти рішення щодо професійного використання суб'єкта праці: з'ясувати його зайнятість у різних видах чергувань, робіт тощо; за наявності негативних психічних станів та хворобливих переживань не допускати до несення служби зі зброєю (до відновлення у нього психічної рівноваги).

6. За хворобливого (інтенсивного) переживання суб'єктом праці критичних життєвих ситуацій вжити заходи щодо посилення контролю за ним: проінформувати посадових осіб підрозділу; призначити куратора з числа колег, який буде тримати його в полі зору; організувати надання йому психологічної допомоги (психологами, офіцерами-вихователями, медичними працівниками); при виявленні у суб'єкта праці психологічних проблем (викривлень мислення; заниженої самооцінки та впевненості у негативному до нього ставленні оточуючих; нестійкості рівня домагань; ознак депресії; високої схильності до ризику) потрібно направити до лікувального заходу (у супроводі).

Практика свідчить, що керівникам потрібно звернути особливу увагу не тільки на підлеглих, які переживають критичні життєві ситуації, а також на тих, кого спіткало гостре горе. З такими проявами доволі часто доводиться зустрічатися керівникам різних рівнів, коли вони мають справу з підлеглими, які переживають потрясіння у зв'язку зі смертю близької людини чи важкою втратою кого-небудь. Нажаль, переважна більшість керівників бувають не готовими до адекватних дій в таких ситуаціях. Часто вони не тільки не здатні надати психологічну допомогу чи підтримку такій людині, а, навпаки, допускають помилки, внаслідок яких особисті переживання загострюються ще більше. Причиною цього є низький рівень психологічних знань керівників та відсутність практичних умінь і навичок впливати на психічні стани своїх підлеглих. Для створення змін в стані людини необхідно певне мистецтво і знання сутності психологічного гострого горя, а також характерних властивостей та рис. З цією метою ми, на основі аналізу науково-психологічної літератури [8; 9; 10] та результатів нашо-

го дослідження, визначили порядок дій керівника при отриманні його підлеглими важкої звістки (про смерть, важку хворобу чи каліцтво близької (рідної) людини). При виникненні такої ситуації керівник повинен:

1. Підготувати підлеглого до сприйняття важкої звістки з дому (про смерть, важку хворобу чи каліцтво) близької (рідної) людини: розпочати розмову про дім, домашні проблеми; делікатно підвести розмову до того, що трапилось; дати зрозуміти, що життя на цьому не закінчується, він не самотній, а його переживання є природним процесом.

2. Вислухати підлеглого, проявивши готовність прийняти всі його почуття і переживання: дати можливість виразити свої почуття, виговоритись; при необхідності нейтралізувати почуття вини перед постраждалими (небіжчиком) та ворожі реакції до свого оточення; допомогти знизити рівень переживання гострого горя і прийняти проблему.

3. Визначити зміни у свідомості підлеглого, які виникли після усвідомлення ним важкої звістки з дому: відчуття реальності; поглинання образом втраченого; почуття вини перед постраждалими (небіжчиком); наявність ворожих реакцій до свого оточення (колег, керівників).

4. При хворобливому переживанні підлеглим гострого горя вжити заходи щодо посилення контролю за ним: проінформувати відповідних посадових осіб підрозділу; призначити відповідального, який буде тримати його в полі зору; організувати надання підлеглому психологічної допомоги (психологами, офіцерами-вихователями, медичними працівниками); при необхідності відправити підлеглого до лікувального заходу (у супроводі).

5. Прийняти рішення щодо професійного використання підлеглого суб'єкта праці: з'ясувати зайнятість його у різних видах нарядів, робіт тощо;

- замінити в нарядах, обов'язково проінформувавши його про це.

6. З'ясувати найближчі плани підлеглого: що і коли планує робити; яким транспортом планує добиратися додому; яка допомога йому необхідна.

7. Надати підлеглому відпустку за сімейними обставинами: підлеглому (який не виявляє хворобливого переживання гострого горя, володіє собою) відразу організувати швидке оформлення відповідних документів і відправку у відпустку; підлеглому (який виявляє хворобливе переживання гострого горя, не володіє собою) відпустку надавати тільки після надання медичної, психологічної чи психіатричної допомоги. При необхідності відправляти у супроводі колеги.

8. Встановити тісний контакт з рідними та близькими підлеглого: отримувати інформацію про емоційний його стан у позаслужбовий час; отримувати інформацію про його поведінку, про звертання по допомогу до лікарів, а також про участь у заходах по відновленню емоційної рівноваги.

9. Після повернення підлеглого з відпустки з'ясувати психічний стан та рівень його готовності до несення служби: провести індивідуальну бесіду; визначити рівень емоційної напруги; проінформувати про останні новини з життя колективу; довести завдання, які йому доведеться виконувати найближчим часом; при відсутності негативних психічних станів та хворобливих переживань допомогти включитися в активну службову діяльність; за наявності негативних психічних станів та хворобливих переживань не допускати до несення служби зі зброєю (до відновлення у нього психічної рівноваги); призначити відповідальних, які тимчасово будуть тримати його в полі зору; досвідченим офіцерам проводити з ним посилену індивідуальну роботу; організувати подальше надання йому психологічної допомоги

(психологами, офіцерами-вихователями, медичними працівниками).

Враховуючи думку дослідників [5; 6], ми уточнили перелік вимог до керівника, дотримання яких, на нашу думку, посилять його роль у збереженні психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці. Виступаючи в такій ролі керівник повинен:

➤ *поважати підлеглих*: виявляти вимогливість, проте обов'язково бути справедливим і поважати особистість кожного підлеглого;

➤ *визнавати індивідуальність кожного підлеглого*: кожній людині подобається, щоб її індивідуальність була відмічена.

➤ *помічати будь-які позитивні зрушення в роботі чи поведінці підлеглого і давати йому про це знати*: це можливість керувати людьми через їх позитивні відхилення, адже своєчасно виказані слова похвали, іноді можуть значити більше, чим цінний подарунок;

➤ *сварити віч-на-віч, хвалити при всіх*: не варто боятися перехвалити, варто боятися пересварити;

➤ *надавати підлеглим свободу і самостійність в діяльності*: свобода і довіра сприяють підвищенню рівня самоповаги та задоволенню потреби у незалежності.

➤ *забезпечувати підлеглих усім необхідним для діяльності, проте не робити за них роботу*: потрібно продумати, що потрібно підлеглим для ефективного виконання завдання: підготовлене місце несення служби, засоби праці, а також оптимальний ресурс часу;

➤ *визнавати, що не правий*: самодостатня, сильна особистість здатна адекватно рефлексувати і визнавати свої помилки. При цьому доцільно вибачитись, порадитись, піти на компроміс;

➤ *навчати своїм прикладом*: намагатися переважати підлеглих своїм професіоналізмом і виступати в ролі наставника;

➤ *практикувати і заохочувати здоровий спосіб життя*: вимагати дотримання розпорядку дня, організувати повноцінний відпочинок підлеглих, підтримувати гумор, організувати заняття спортом, роз'яснювати вплив шкідливих звичок спиртного та куріння.

Загалом, роль керівника як суб'єкта збереження психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці, визначається його вмінням організувати соціально-психологічні заходи збереження психічного здоров'я підлеглих, зокрема:

➤ здійснювати підготовку посадових осіб до збереження психічного здоров'я підлеглого особового складу;

➤ оптимізувати повсякденне життя та професійну діяльність підлеглих;

➤ підтримувати сприятливий соціально-психологічний клімат у колективах;

➤ підтримувати сприятливий соціально-психологічний клімат в сім'ях співробітників;

➤ організувати просвітницькі заняття з підлеглими та членами їх сімей;

➤ розповсюджувати спеціалізовану літературу з питань збереження психічного здоров'я особистості;

➤ використовувати засоби масової агітації для пропаганди здорового способу життя;

➤ організувати роботу телефону довіри.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Отже, будь-який керівник через владні повноваження може виступати як суб'єкт впливу на психічне здоров'я підлеглого. Серед усіх суб'єктів впливу на психічне здоров'я підлеглих суб'єктів праці, особлива роль належить йому самому. Саме він здатний так організувати свою поведінку та міжособистісні взаємини, які б не лише не становили загрози його психічному здоров'ю, а й сприяли б його збереженню. Така діяльність є

складовою самозбережувальної поведінки особистості. Для цього потрібно з повагою відноситися до своїх підлеглих, завжди організувати поведінку та міжособистісні взаємини членів колективу таким чином, щоб вони не тільки не шкодили психічному здоров'ю персоналу, а й сприяли б їхньому оздоровленню.

Таким чином, результати нашого дослідження дали можливість з'ясувати роль керівника у збереженні психічного здоров'я підлеглих суб'єктів праці, особливості психогієни, алгоритм дій керівника при переживанні підлеглим критичних життєвих ситуацій та при отриманні важкої звістки. Важливо зазначити, що *перспективним напрямком подальших досліджень даної проблеми*, на нашу думку, є розробка теоретичних основ комплексної загальнодержавної системи збереження психічного здоров'я суб'єктів екстремальних видів праці з врахуванням специфіки їх діяльності у різних військових, спеціалізованих та правоохоронних відомствах, а також вивчення питань, пов'язаних з виявленням індивідуальних можливостей (ресурсів) суб'єктів праці щодо збереження власного психічного здоров'я в особливих умовах діяльності.

Е. Потапчук, д-р психол. наук, проф.  
Хмельницький національний університет, Хмельницький

### РУКОВОДИТЕЛЬ КАК СУБЪЕКТ СОХРАНЕНИЯ ДУШЕВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ПОДЧИНЕННЫХ СУБЪЕКТОВ ТРУДА

*В статье рассматривается роль руководителя в сохранении психического здоровья подчиненных субъектов труда. Уточнены особенности психогигиены, требования к руководителю и алгоритм его действий при переживании подчиненными тяжелых жизненных ситуаций.*

*Ключевые слова: психическое здоровье, сохранение, руководитель, психогигиена, субъекты труда.*

E. Potapchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Professor  
Khmelnitskyi National University, Khmelnytskyi

### DIRECTOR AS A SUBJECT OF MAINTAINING MENTAL WELL-BEING OF SUBORDINATE SUBJECTS OF LABOUR

*The article is about the role of the director in maintaining the mental well-being of subordinate subjects of labour. The peculiarities of psychohygiene, the demands to the director and the algorithm of his activities when his subordinates find themselves in complicated real-life situations are specified.*

*Keywords: mental health, maintenance, director, psychohygiene, subjects of labour.*

УДК 159.9.075

О. Приліпко, канд. психол. наук  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

### СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ АВТОРИТЕТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ ЗСУ

*У статті виділені і проаналізовані чинники формування авторитету військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ.*

*Ключові слова: чинник, формування, авторитет, військовослужбовець Військової служби правопорядку ЗСУ.*

**Постановка проблеми.** Одним із чинників формування авторитету військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ є рівень сформованості його особистісних якостей: загальнокультурних (культури професійної діяльності, ввічливості, тактовності) та професійно-психологічних (діловитості, дисциплінованості, сумлінності, емпатії, емоційної стійкості, комунікабельності). Ми вважаємо, що у процесі професійної підготовки військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ можливо є інтенсифікація розвитку цих якостей.

Для виявлення шляхів інтенсифікації процесу викладання дисциплін "Психологічна підготовка військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ", "Професійна етика військовослужбовця Військової служби пра-

#### Список використаних джерел

1. Потапчук Є. М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.09 "Психологія діяльності в особливих умовах" / Є. М. Потапчук. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. – 32 с.
2. Ложкін Г.В. Психологія праці : навч. посібник / Г.В. Ложкін, Н.Ю. Волянюк, О.О. Солтик; за заг. ред. Г.В. Ложкіна. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – 191 с.
3. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. В. Мещеряков, В. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
4. Щеглов Л.М. Что такое психогигиена / Метод. пособие в помощь лектору / Л.М. Щеглов. – Л., 1976. – 16 с.
5. Сафін О.Д. Психологія управлінської діяльності командира : навч. посіб. / О.Д. Сафін. – Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. – 178 с.
6. Урбанович А.А. Психологія управління: Учебное пособие / А.А. Урбанович. – Мн.: Харвест, 2001. – 640 с.
7. Життєві кризи особистості: Наук.-методичний посібник: У 2 ч. / В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч. 1: Психологія життєвих криз особистості.
8. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. – Екатеринбург: Деловая книга. – М.: ACADEMIA, 1995. – 224 с.
9. Горностай П.П. Теория и практика психологического консультирования: Проблемный подход. / П.П. Горностай, С.В. Васильковская. – К.: Наук. думка, 1995. – 128 с.
10. Моховиков А.Н. Телефонное консультирование. / Украинский научно-исследовательский институт проблем молодежи. – К., 1994. – 191 с.

Надійшла до редколегії 15.06.15

вопорядку ЗСУ" у підрозділах Військової служби правопорядку ЗСУ було проведено експертне опитування. Експертами були відібрані офіцери відділів професійної підготовки штабів територіальних управлінь ЗСУ та рівні їм за посадою (досвідом) цивільні особи, які працюють у підрозділах ЗСУ (загалом 112 осіб). Результати експертного опитування представлено в табл. 1.

Аналіз результатів експертного опитування свідчить, що експерти зазначають недостатню ефективність наявно вживаних форм і методів професійної підготовки – 91,38%. Для інтенсифікації навчального процесу було запропоновано: збільшити кількість навчальних годин – 90,96%, збільшити кількість навчальних годин, що відводяться на практичне навчання – 87,14%, збільшити кількість годин, відведених на вивчення теми "Профе-

сійна етика військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ" – 77,56%. З цього можна зробити висновок, що під час організації професійної підготовки із зазначених навчальних предметів в експериментальній групі необхідно збільшити кількість часу, що відводить-

ся на їх вивчення, та перерозподілити його так, щоб його більша частка припадала на відпрацювання військовослужбовцями Військової служби правопорядку ЗСУ практичних умінь та навичок.

Таблиця 1

## Результати експертного опитування

№ з/п	Питання	Дисципліни	
		Професійна етика	Психологічна підготовка
1	Програма дисципліни вимагає змін, доповнень	91,38%	68,44%
2	Для інтенсифікації процесу викладання дисциплін необхідно:		
	збільшити кількість навчальних годин з дисципліни, що вивчається	90,96%	77,56%
	збільшити кількість годин, що відводяться на практичне навчання	87,14%	84,33%
	включити нові теми для вивчення дисципліни	23,41 %	25,03%

З цією метою нами була запропонована реформація діяльності підрозділів Військової служби правопорядку ЗСУ, які покликані не лише сформувати у військовослужбовців ЗСУ шанобливе ставлення до служби, до цивільних громадян, але й оперувати такими військовими кадрами, які в змозі змінити ситуацію в позитивний бік щодо взаємодії військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ з іншими військовослужбовцями ЗСУ та з цивільним населенням.

Виключно значущою і відповідальною у процесі професійної підготовки є роль підрозділів Військової служби правопорядку ЗСУ та Навчального центру Військової служби правопорядку ЗСУ (м. Львів), що покликані розвинути у курсантів в результаті навчання і виховання відповідні професійно-психологічні задатки; перетворити їх у надійну систему індивідуально-психологічних якостей, навичок, властивостей та здібностей, яка призначена і готова для реалізації в умовах складної та іноді екстремальної практики.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** На думку І. Ліпатова, успішність процесу психологічної і професійної підготовки військовослужбовців багато в чому залежить і визначається особливостями їх соціальної адаптації до нових умов життя, оскільки їх адаптаційний період тісно пов'язаний із процесом соціалізації і спричиняє неодмінне засвоєння військовослужбовцями групових цінностей, принципів і норм. При цьому треба враховувати, що залежно від особистісних особливостей військовослужбовців "процес адаптації може мати або пасивний (тобто спрямований на пристосування до умов життєдіяльності), або активний (тобто спрямований на активну і цілеспрямовану зміну умов життєдіяльності з метою їх поліпшення) характер. Ознаки активної адаптації, як правило, вказують на успішність здійснення всього процесу у цілому" [6, с. 219].

Серед чинників, що впливають на адаптацію військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ, особливе місце займає стан їх психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності, що є цілісним проявом світоглядної, етичної, мотиваційної, професійної, емоційної, вольової, естетичної, фізіологічної характеристик особистості.

Як вважає І. Приходько, до структури психологічної підготовки військовослужбовців у сучасних умовах входить професійно-етичні якості [8]. Професійна етика військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ є сукупністю етичних принципів, норм, етичних категорій, що виражають і визначають їх ставлення до свого службового обов'язку як обов'язку професійного, а за допомогою його – до цивільного, громадського.

Специфічні професійні відносини в діяльності різних структур ЗСУ неминуче породжують своєрідні форми моральних вимог, розпоряджень та оцінок. Усе це підтверджує необхідність опанування військовослужбов-

цями Військової служби правопорядку ЗСУ відповідної системи знань з проблем професійної етики, де є щось загальне для всіх та особливе для кожної конкретної сфери професійної діяльності [5, с. 207].

У будь-яких службових ситуаціях, щоб уникнути негативного сприйняття, військовослужбовець Військової служби правопорядку ЗСУ має дотримуватись етичних норм, виявляти такт, коректність, гуманне, шанобливе і справедливе ставлення до людей, дотримуватись правил професійного етикету.

Якщо військовослужбовець Військової служби правопорядку ЗСУ не дотримується цих етичних норм, то це сприяє деградації правосвідомості військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ. Низький рівень правосвідомості особового складу є, разом з іншими, причиною низького авторитету Військової служби правопорядку ЗСУ в суспільстві. У свою чергу, невисока авторитетність військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ серед інших військовослужбовців ЗСУ, цивільного населення, загалом – громадськості, досить сильно впливає на стан загальної правосвідомості суспільства.

**Мета статті** – виділити і проаналізувати чинники формування авторитету військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Одним з основних принципів діяльності Військової служби правопорядку ЗСУ є служіння інтересам народу, підтримання правопорядку серед військовослужбовців ЗСУ та цивільних громадян. Кожен військовослужбовець ЗСУ повинен орієнтуватись у своєму ставленні до справи на цю вимогу у вигляді низки принципів, відповідно до яких він повинен бути підготовлений:

➤ професійно-етичний моральний принцип. Виключно важливе місце в діяльності Військової служби правопорядку ЗСУ займає загальноправовий принцип чіткого дотримання законності. Його дотримання впливає із самого розуміння служби як етичної вимоги до самого себе, організованості в діях, дисципліни, професійної грамотності, внутрішньої та зовнішньої зібраності, що повинно виступати як принципова професійно-етична вимога до кожного військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ;

➤ принцип відданості своїй професійній справі, постійне прагнення вдосконалювати свою службову майстерність. Це положення, що є загальноморальним, проходить крізь призму професійних завдань Військової служби правопорядку ЗСУ і прямо відображає етичне ставлення людини до своєї професії.

Окрім вище перерахованих загальних принципів, на думку Г. Улько, існують деякі особливі, менш загальні вимоги професійної етики, які можуть бути віднесені до низки її норм. До таких особливих вимог професійної етики слід віднести: ввічливість, уважне ставлення до громадян, самовладання, відчуття вдячності людям, що

сприяють військовослужбовцям Військової служби правопорядку ЗСУ, віру в людину, у можливості її виправлення, об'єктивність, чесність і невідступність, уміння зберігати службу і професійну таємницю та інші вимоги, які містяться в багатьох наказах, повчаннях, інструкціях, директивах, що регламентують діяльність Військової служби правопорядку ЗСУ і визначають сутність етичних вимог до військовослужбовців.

На думку В. Ягулова, важливим принципом професійної діяльності військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ є етичні ідеали. Ідеал – це приваблива перспектива майбутнього, свобода від суперечностей і компромісів повсякденності, це прагнення до досконалості в людині, у відносинах між людьми, у суспільному ладі [10, с. 19].

Є. Катаєв, акцентуючи увагу в своїй роботі на професійній моральності військовослужбовців ЗСУ, пише, що через специфіку своєї праці вони тісно пов'язані з людьми і тому постійно отримують принципову не лише професійну, але й етичну оцінку, що виражається в авторитеті. Особливість професійної моральності військовослужбовців ЗСУ полягає в тому, що вона є елементом змісту професійної діяльності. Невипадково тому її норми іноді мають імперативний характер, оформлюються юридично, стаючи службовими, професійними нормами [4, с. 7].

Вищесказане неоднаково знаходить своє віддзеркалення в інших наукових дослідженнях. Так, В. Алещенко зміст професійної культури визначає як: об'ємні, глибокі знання, перш за все, правових норм; професійне ставлення до норм (солідарність з ними, переконаність у справедливості, корисності і необхідності); потреба і звичка дотримуватись закону; професійні вміння, прийоми і навички; професійний етикет; наявність умов для наукової організації праці; законність і правопорядок як стан і результат діяльності. Усі названі компоненти професійної культури взаємопов'язані і взаємозалежні, а їх якісна характеристика визначає рівень або ступінь розвиненості професійної культури [1, с. 19-24].

В. Малахов, деталізуючи питання професійної культури, зазначає, що честь військовослужбовця, його особистісна і професійна гідність є дуже важливими вузловими питаннями моральної стійкості, етичного здоров'я військових кадрів. Військовослужбовець, який усвідомлює свою професійну честь, свою гідність захисника Батьківщини, завжди буде вірним громадському і службовому обов'язку [7].

Одним з психологічних аспектів професійної культури можна визначити професійні звички. Професійні звички – дії, стани, що стали стійкою своєрідною потребою, якістю особистості. Коли така потреба не задовольняється, військовослужбовець переживає неприємні почуття, неспокій, незадоволеність. Тому звичка спонукає чинити певним чином, викликає відповідну реакцію на ситуацію. Професійна культура існує, коли ввічливе і уважне ставлення до людей, акуратність, обов'язковість стали звичною потребою, нормою поведінки. Військовослужбовець високої професійної культури тактовно цікавий, принциповий, педантичний, він скрупульозно точний і дієвий у всьому, що стосується справи, обов'язків.

Отже, слід зазначити, що можна інтенсифікувати розвиток загальнокультурних якостей (культуру професійної діяльності, ввічливість, тактовність), які є основами формування авторитету військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ під час професійної підготовки у процесі викладання дисципліни "Професійна етика військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ".

Розглянувши дисципліну "Професійна етика військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ", розглянемо дисципліну "Психологічна підготовка військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ", у процесі викладання якої є можливою інтенсифікація розвитку професійно-психологічних якостей (діловитість, сумлінність, дисциплінованість, емпатія, емоційна стійкість, комунікабельність).

Перш за все, на нашу думку, необхідно визначити поняття "психологічна підготовка": це "особливий вид професійної підготовки співробітника, що відповідає людській сутності його справ, вимогам оновлення нашого суспільства і досягненням науки" [2, с. 304]. Основною метою психологічної підготовки військовослужбовця є його практична підготовка до успішного подолання психологічних труднощів оперативно-службової діяльності і правильного врахування її психологічних аспектів, інтенсивність, що підвищує її, та ефективність. Основними завданнями психологічної підготовки, що визначають її основний зміст, є:

- професійний розвиток у військовослужбовців, які навчаються, психологічних якостей, важливих для успіху службової діяльності і професійних здібностей до неї;
- формування професійно-психологічних умінь: аналітико-психологічних, тактико-психологічних і техніко-психологічних;
- підвищення професійно-психологічної стійкості;
- формування психологічної орієнтованості особистості військовослужбовця, що виражається в стійкому інтересі і увазі до психологічних аспектів професійної діяльності, схильності і звичці до їх врахування під час вирішення службових завдань.

Ми погоджуємося з думкою Є. Афоніна, який вважає, що слабка психологічна підготовка військовослужбовця ЗСУ ускладнює аналіз, регулювання людських вчинків і відносин у процесі вирішення службових завдань, що призводить до використання силових методів, претензій, та інших незаконних заходів, є причиною формалізму, гіпертрофованої владності, порушенням моральності і законності [2].

Психологічна підготовка включає:

- мотиваційну готовність (позитивне ставлення до навчання під час професійної підготовки);
- волюву готовність (достатньо високий рівень розвитку довільності поведінки);
- розумову готовність (наявність певного запасу знань, умінь і навичок);
- етичну готовність (сформованість якостей, що забезпечують встановлення суспільних взаємин, входження в життя колективу, виконання спільної діяльності)

Отже, психологічна підготовка військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ є постійною діючою системою спеціальних знань, установок, способів, прийомів, навичок, за допомогою яких у процесі професійного навчання досягається практична адаптація військовослужбовця до своєї професійної діяльності, гарантується йому успішне виконання професійних функцій. Психологічна підготовка повинна включати і розвиток комунікативних умінь. Так, справжнього успіху під час виконання своїх службових обов'язків може бути досягнуто лише за умови ретельної підготовки військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ з акцентом на соціальний зміст і моральні та правові аспекти їх діяльності.

Психологічна підготовка як суттєва частина загальнопрофесійного становлення військовослужбовців Військової служби правопорядку ЗСУ створює надійну основу для фіксації, удосконалення та розвитку всіх найважливіших аспектів психології, а врешті решт – про-

фесійної свідомості військовослужбовців ЗСУ. Г. Волковицький вважає, що "справжня цінність позитивно-професійної свідомості військовослужбовців виявляється у повному ступені тільки в складних практичних, екстремальних, надзвичайних умовах, коли і перевіряється – наскільки готовий професіонал успішно діяти саме в критичних ситуаціях, реалізуючи свої службові функції" [3, с. 73].

У результаті психологічної підготовки у військовослужбовця повинен вироблятися чіткий складений стереотип щодо професійної діяльності без будь-яких спрощень, умовностей, домислів, абстракцій. Він повинен бути певною мірою психологічно стійким, готовим до того, що його чекає незвичайно складна, небезпечна, напружена специфічна військова діяльність, яка вимагає величезної інтелектуальної, вольової, психо-емоційної віддачі. Слухач навчального центру повинен виразно уявляти цю діяльність у всіх її аспектах.

Психологічна підготовка дає можливість найкращим чином використовувати способи, прийоми, засоби і психологічний потенціал особистості для досягнення мети. Психологічна підготовка спрямована, перш за все, на розвиток системи вмінь, що адекватні класу оперативних-службових завдань, які вирішуються військовослужбовцями Військової служби правопорядку ЗСУ.

Уміння – це успішне вирішення завдань на основі набутих знань і розвитку психічних і фізичних властивостей та якостей особистості [9, с. 297-298]. Відповідно до цього визначення з'ясовуються дві основні психічні складові структури вмінь. По-перше – уміле вирішення завдань на основі набутих знань. При цьому необхідними є вміння виявляти і враховувати психологічні чинники службових ситуацій; установлювати довірчі відносини; попереджати і вирішувати конфлікти. Мало мати психологічні знання, треба ще вміти їх застосовувати. Отже, уміння формується на основі широкого кола знань з психології. Чим глибше і ґрунтовніше військовослужбовець розуміє все те, що пов'язано з його роботою, тим успішніше він вирішує завдання, що висувуються перед ним. Чим складніше завдання й умови, в яких вони виконуються, тим більше знань потрібно військовослужбовцю, тим глибшими вони повинні бути, тим краще він повинен їх опанувати.

Чергова психологічна складова професійної майстерності військовослужбовця – навички. Людина опановує вміння вирішувати ті чи інші завдання спочатку свідомо, а потім його дії доводяться до автоматизму, не контролюються свідомістю. Для навички є характерною "стереотипність, що виникла в результаті багатократних розумових, рухових вправ і тренувань" [9, с. 297-298]. Більшість навичок формуються на практиці. Разом з тим, важливим є формування навичок у процесі первинної підготовки, тобто на початку служби в підрозділах Військової служби правопорядку ЗСУ, при вирішенні часткових завдань на практичних заняттях з психологічної підготовки.

Навички звільняють військовослужбовця від зайвого усвідомлення та контролювання дій, прискорюючи тим самим процес мислення, економлячи час і фізичні сили. Навички звільняють свідомість військовослужбовця від пригадування різних відомостей, від контролю за діями,

що постійно реалізуються, і дають можливість зосередитися на основному в роботі, на творчих пошуках, проблемах, що важко вирішуються. Навички дають змогу діяти успішно у складних та екстремальних обставинах. Уміння і навички розвиваються у нерозривній єдності. З одного боку, набуття визначеного кола навичок є необхідним для формування складних умінь, з іншого – військовослужбовець, що має вміння, може легше набутти й нових навичок.

**Висновки з даного дослідження та перспективи подальших досліджень.** Таким чином, слід зазначити, що проведений аналіз підтверджує можливість розвитку професійно-психологічних якостей (діловитості; дисциплінованості; сумлінності; симпатії; емоційній стійкості; комунікабельності), що впливають на формування авторитету військовослужбовця Військової служби правопорядку ЗСУ на практичних заняттях з психологічної підготовки. Отже, основними чинниками формування авторитету військовослужбовців Військової служби правопорядку Збройних сил України визначено такі:

➤ рівень сформованості його особистісних якостей: загальнокультурних (культури професійної діяльності, ввічливості, тактовності) та професійно-психологічних (діловитості, дисциплінованості, сумлінності, емпатії, емоційної стійкості, комунікабельності);

➤ стан психологічної готовності військовослужбовців Військової служби правопорядку Збройних Сил України до майбутньої професійної діяльності;

➤ застосування у процесі професійної підготовки військовослужбовців Військової служби правопорядку Збройних Сил України активних методів навчання.

Не зважаючи на значний вплив засобів масової інформації на джерело формування громадської думки про діяльність Військової служби правопорядку Збройних сил, значно впливають на процес її формування також особистісна та опосередкована взаємодія як цивільних громадян, так і інших військовослужбовців ЗСУ з військовослужбовцями Військової служби правопорядку ЗСУ.

#### Список використаних джерел

1. Алещенко В. І. Проблеми реалізації духовного потенціалу на сучасному етапі розвитку Збройних Сил України / В. І. Алещенко // Наука і оборона. – 2005. – №4. – С. 19-24.
2. Афонін Е. А. Збройні Сили України: соціальні та соціально-психологічні особливості / Е. А. Афонін. – К., 1994.
3. Вудкок М., Фрэнсис Д. Раскрепощенный менеджер. Для руководителя-практика / Пер. с англ. С. В. Романова / М. Вудкок, Д. Фрэнсис. – М., 1991. – С. 138.
4. Катаев Н. А. Некоторые аспекты профессиональной этической подготовки пенитенциарных работников / Н. А. Катаев // Проблемы совершенствования подготовки кадров: Сб. науч. тр. – Рязань, 1996. – С. 7.
5. Краткий словарь по социологии / Под ред. Д. М. Гвицшани, Н. И. Лапина. – М., 1988. – С. 5.
6. Липатов И. И. Особенности психологической адаптации военнослужащих к боевой деятельности : дис. канд. психол. наук / Липатов Иван Иванович. – Харьков, 1996. – 218 с.
7. Малис Г. Психоанализ коммунизма / Г. Малис. – Харьков, 1924. – С. 67.
8. Приходько І. І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності (на прикладі військовослужбовців внутрішніх військ МВС України) : дис. д-ра психол. наук / Ігор Іванович Приходько. – Харків: Національний університет цивільного захисту України, 2014. – 444 с.
9. Сафін О. Д. та ін. Психологія професійної діяльності офіцера: Підручник. – Хмельницький: Видавництво Академії ПВУ, 1999. – 488 с.
10. Barnard C. I. The Functions of the Executive. – Cambridge: Mass. Harvard University Press, 1938. – 212 p.

Надійшла до редколегії 12.06.15

А. Прилипко, канд. психол. наук  
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

## СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ФОРМИРОВАНИЯ АВТОРИТЕТА ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО ВОЕННОЙ СЛУЖБЫ ПРАВОПОРЯДКА ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ

*В статье выделены и проанализированы составляющие формирования авторитета военнослужащего Военной службы правопорядка ВСУ.*

*Ключевые слова: фактор, формирование, авторитет, военнослужащий Военной службы правопорядка ВСУ.*

O. Prylipko, PhD in Psychology  
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

## THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL COMPONENTS OF FORMATION OF THE AUTHORITY OF MILITARY SERVICE OF LAW AND ORDER OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

*The article highlights and analyses the prerequisites of forming the authority of a serviceman of the Military Service of Law and Order of the Armed Forces of Ukraine.*

*Keywords: factor, forming, authority, serviceman of the Military Service of Law and Order of the Armed Forces of Ukraine.*

УДК 159.9.019.4:355.23

Н. Сторожук, канд. психол. наук  
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

## ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МОЛОДИХ ОФІЦЕРІВ ОРГАНІВ ПО РОБОТІ З ОСОБОВИМ СКЛАДОМ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Стаття присвячена дослідженню процесу формування психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ. Розроблена теоретична структура психологічної готовності та емпіричним шляхом виявлені чинники, які детермінують процес її формування у молодих фахівців, а також система показників та критеріїв оцінки рівня розвитку психологічної готовності у молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ. Визначені положення покладено в основу розробленої та впровадженої в систему психологічної підготовки "Програми формування психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ до професійної діяльності", ефективність якої доведено емпіричним шляхом.*

*Ключові слова: психологічна готовність, молодий офіцер органів по роботі з особовим складом, професійна діяльність, формування.*

**Постановка проблеми.** Сучасні реформи військової сфери, які пов'язані з ускладненням сучасної військово-професійної діяльності в умовах агресії з боку Росії, зумовлюють необхідність підготовки якісно нової генерації офіцерів, яким притаманний високий рівень психологічної готовності до ефективного здійснення цієї діяльності. Між тим, на даний час у вищих військових навчальних закладах використовується інформаційна модель навчання, сутність якої зводиться до сприйняття інформації курсантом, її засвоєння та демонстрації ступеня її засвоєння. Це зумовлює формування у молодих фахівців репродуктивного способу вирішення професійних завдань, пасивності, низького рівня професійної мотивації, недостатнього обсягу та якості засвоєних знань й сформованих професійних умінь. Іншими словами, така система поряд із досягненням значних результатів, не спроможна сформувати творчу індивідуальність, особистість, яка знає свої можливості та здатна не тільки їх оцінити, а й бути максимально готовою до їх використання під час виконання своїх професійних обов'язків.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У сучасному суспільстві існує явний дефіцит психологічної готовності фахівців до різних видів професійної діяльності, внаслідок чого в науці, починаючи з 80-х років ХХ ст. і до сьогодні, спостерігається стійкий інтерес до дослідження цієї проблематики. Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури показав, що в сучасній науці дослідження проблеми готовності особистості до професійної діяльності триває за трьома напрямками:

➤ *особистісному*, у якому готовність розглядається як стійке, багатоаспектне утворення особистості, яке включає низку компонентів, адекватних вимогам змісту та умовам діяльності, які у своїй сукупності дають можливість суб'єкту успішно здійснювати діяльність і є результатом підготовки (підготовленості) до певної діяльності (Б. Ананьєв, І. Кон, М. Корольчук, О. Леонтєв, С. Максименко, Л. Орбан-Лембрик, К. Платонов, В. Столін та ін.) [1; 4; 5; 10];

➤ *функціональному*, в якому готовність розглядається як певний стан психічних функцій, що займає проміжне положення між психічними процесами і якостями особистості та забезпечує загальний функційний рівень, на фоні якого розвиваються процеси, необхідні для ефективного виконання того чи іншого виду діяльності (Є. Ільїн, О. Конопкін, М. Левітов, Л. Нерсесян, В. Пушкін, Б. Смірнов, О. Тімченко та ін.) [6; 7; 8];

➤ *особистісно-діяльнісному*, що визначає готовність як цілісний прояв всіх сторін особистості, яке дає можливість ефективно виконувати свої функції (О. Деркач, М. Дьяченко, Л. Кандибович, О. Сафін та ін.) [2; 3; 4; 5; 9].

На основі аналізу вищезазначених напрямків під поняттям "психологічна готовність молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ" слід розуміти комплексне, динамічне психічне утворення, сплав мотиваційного, орієнтаційного, емоційно-вольового, особистісно-операціонального та оціночно-рефлексивного компонентів, які сприяють успішному виконанню завдань з вивчення й виховання особового складу, спрямованих на забезпечення високого рівня морально-психологічного стану та бойової готовності підрозділу.

На підставі аналізу наукової літератури була виділена теоретична структура психологічної готовності



молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ, що утворюється з сукупності взаємопов'язаних компонентів:

➤ мотиваційного, який розглядається нами як складна система мотивів, яка активізує та скеровує професійну діяльність молодого фахівця на досягнення значимих результатів у виховній роботі з особовим складом та його професійного розвитку в гуманітарній сфері військової служби;

➤ орієнтаційного, який визначається сформованістю психічних пізнавальних процесів, що спрямовані на вивчення особового складу, його морально-психологічного стану у військовому підрозділі та прогнозування основних тенденцій його розвитку;

➤ емоційно-вольового, який характеризується емоційним фоном і вольовими якостями особистості, зокрема відповідальним і позитивним ставленням до підлеглих як об'єктів виховного впливу, наполегливістю у досягненні виховної мети, емпатійними здібностями, наявністю відповідних навичок саморегуляції, почуттям задоволення і радості від позитивних наслідків докладених зусиль;

➤ особистісно-операційного, який включає необхідні для ефективності професійної діяльності професійні якості (самоконтроль, сильний тип нервової системи, дисциплінованість, емоційна гнучкість, відповідальність, рефлексивність, емпатійність, сензитивність, альтруїзм, фасилітативність, комунікабельність, тактовність, дипломатичність тощо) та який характеризується рівнем розвитку професійних знань, умінь та навичок, спрямованих на здійснення виховної роботи у військовому підрозділі;

➤ оціночно-рефлексивного, який виявляється в самоаналізі молодим офіцером процесу й результату власної професійної діяльності та характеризується самовивченням, самоаналізом, самоконтролем, самоцінкою та корекцією цієї діяльності.

Іншими словами, структура психологічної готовності молодого офіцера органів по роботі з особовим складом до професійної діяльності може бути представлена як співвідношення двох суб'єктивних компонентів: образу "Я" та образу професійної діяльності. Професійна діяльність визначається як інтегративна, цілісна, поліфункціональна система, яка складається з наступних взаємопов'язаних структурних компонентів: діагностичного, дослідницького, прогностичного, інформаційного пропагандистського, конструктивно-проективного, навчально-методичного, експертного, консультативного, корекційно-розвиваючого, комунікативного і являє собою процес його самореалізації як суб'єкта військово-професійної діяльності взагалі та виховної роботи зокрема.

**Метою** статті є виявлення динамічних особливостей та чинників формування психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ до професійної діяльності та розробка шляхів оптимізації даного процесу.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** З метою оцінки рівнів сформованості компонентів структури психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ до професійної діяльності були визначені два типи критеріїв: зовнішній (ефективність професійної діяльності) та внутрішній (морально-психологічний стан, професійна мотивація, професійна компетентність та креативність). У відповідності до визначених критеріїв оцінки психологічної готовності молодих фахівців та шкали бажаності Харрінгтона були визначені рівні сформованості зазначеного психічного явища: дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий.

У дослідженні були використані наступні емпіричні та статистичні методи: тестування (особистісний опитувальник Р. Кетела (№105), методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Ротера, методика "Таблиці Равена" (Шкала прогресивних матриць), методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса, опитувальник Спілбергера-Ханіна, методика діагностики вербальної креативності (Адаптація тесту С. Медніка); експертне оцінювання – для діагностики рівня сформованості інструментального компоненту (професійних знань, навичок, умінь) психологічної готовності молодих офіцерів виховних структур ЗСУ; однофакторний дисперсійний аналіз для незалежних вибірок – для виявлення статистичної різниці між середніми показниками груп випробуваних та констатації значущості змін, які відбулися в експериментальній групі, критерій адекватності вибірки Кайзера – Мейера – Олкіна – з метою визначення ступіня доцільності застосування факторного аналізу для даної вибірки, критерій сферичності Барлета – критерій багатомірної нормальності для розподілу змінних – для перевірки, чи відрізняються кореляції від нуля, дисперсійний аналіз – для виявлення статистичної значимості різниці між середньогруповими показниками до і після експерименту, діаграма "каменистого насипу" (Scree Plot) – для виявлення точок, які відповідають власним значенням у просторі двох координат перед оберненням у контексті прийняття рішення про достатню кількість факторів.

Одномірний дисперсійний аналіз та порівняння середньогрупових значень дали можливість встановити, що на 1-му році проходження військової служби молодими фахівцями спостерігається розвиток наступних показників психологічної готовності: комунікативності, емоційної стійкості, домінантності, напруження; на 2-му році – експресивності, нормативності поведінки, сміливості, чутливості, дипломатичності, компенсаційної мотивації; на 3-му році – комунікативності, дипломатичності, емоційної стійкості, домінантності, загальної інтернальності, інтернальності у сфері невдач, компенсаційної мотивації, адекватної мотивації; на 4-му році – чутливості, розвитку уяви, напруженості, підтверджуючої мотивації.

Однак, порівняння середньогрупових показників та дисперсійний аналіз не дав можливість зробити висновки про чинники формування психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ до професійної діяльності. Тому, з метою знаходження найбільш адекватного та економного пояснення для цієї багатоманітності явищ, яка досліджувалася, ідеальним вибором було застосування факторного аналізу.

За результатами факторного аналізу було виявлено чинники, які обумовлюють, в одному випадку, високий рівень психологічної готовності молодих офіцерів виховних структур до службово-бойової діяльності, а в іншому – ті, які визначають недостатній рівень психологічної готовності зазначеної категорії. Молоді фахівці, які за висновками експертів характеризуються високим рівнем психологічної готовності до виконання професійної діяльності, характеризуються впевненістю у собі, високим розвитком дивергентних здібностей у структурі інтелекту, потребою у встановленні дружніх, емоційно насичених стосунків та розвинутими комунікативними навичками, а молоді фахівці з недостатнім рівнем готовності – низькою самоповагою, переважанням у структурі інтелекту конвергентних здібностей, низькою емоційною стійкістю, тривожністю та бажанням домінувати над іншими.

В цілому, результати констатуючого етапу дослідження виявили, що лише 22,15% вибіркової сукупності молодих офіцерів Збройних сил України знаходяться на високому рівні сформованості психологічної готовності до професійної діяльності. 77,85% осіб, що взяли участь у експерименті проявляють недостатній рівень розвитку основних складових психологічної готовності до професійної діяльності та довели необхідність розробки спеціальної програми щодо її формування.

На основі ґрунтовного аналізу літературних джерел, що розкривають питання навчання та розвитку фахівців різних сфер та результатів експериментального дослідження була розроблена та впроваджена "Програма формування психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ до професійної діяльності", під якою розуміється взаємопов'язаний комплекс психолого-педагогічних заходів, спрямованих на розвиток мотивації самопізнання та самовдосконалення, впевненості у собі, дивергентних здібностей, комунікативних умінь та навичок саморегуляції.

Для проведення формуючої частини експерименту було створено дві групи: контрольну та експериментальну. Основною формою роботи з представниками експериментальної групи була групова. Поряд із цим, у випадках, коли групова форма роботи була неможли-

вою чи неефективною, застосовувалася індивідуальна робота у формі консультування.

В процесі роботи були використані такі методи активного соціально-психологічного навчання: групові дискусії, аналіз проблемних ситуацій; рольові ігри; вправи на самопізнання і самооцінювання; мозковий штурм; вправи для розминки; невербальні прийоми. Кожне заняття складалося із взаємопов'язаних фаз, а саме: діагностичної, в якій учасники вивчають чергову ситуацію та породжують проблему; конструктивної, в якій члени групи шукають новий спосіб поведінки у цій ситуації, адаптують її до свого життєвого світу та закріплюють у нових поведінкових формах; підсумкової, під час якого здійснюється рефлексія отриманого досвіду під час роботи у групі.

Впровадження "Програми формування психологічної готовності молодих органів по роботі з особовим складом ЗСУ до професійної діяльності" з учасниками експериментальної групи дало позитивні результати.

Про актуалізацію мотивації самопізнання та самовдосконалення свідчать наступні показники: загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність в сфері невдач, інтернальність у сфері виробництва. Як видно із рис. 1, у контрольній групі молодих фахівців зазнали змін, а саме: показник емоційної стійкості зріс на 11%, вищезазначені показники до і після експерименту не зазнали значних змін.

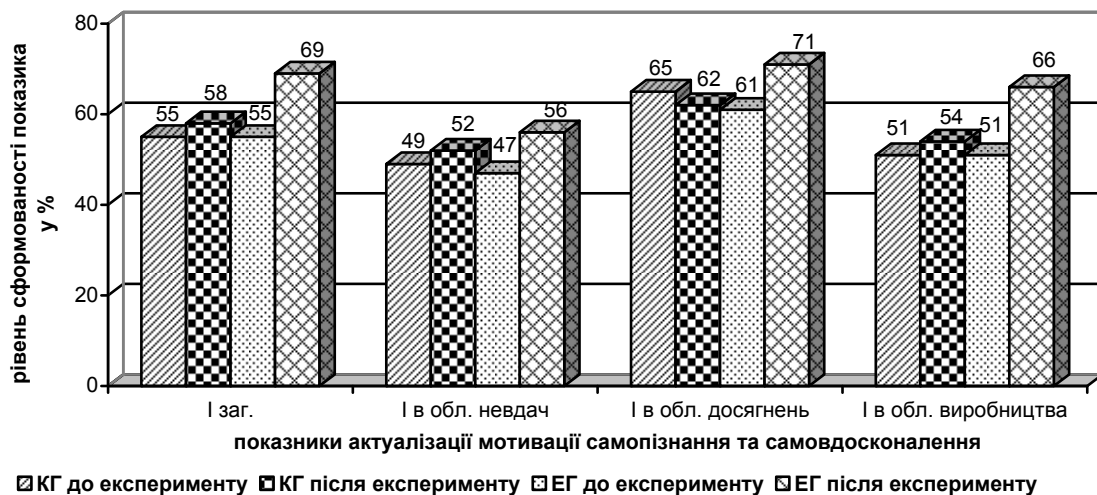


Рис. 1. Динаміка показників мотивації самопізнання та самовдосконалення в досліджуваних групах

А в учасників експериментальної групи ці показники змінилися, а саме: показник загальної інтернальності зріс на 14% ( $p < 0,05$ ), інтернальності у сфері досягнень – на 10%, інтернальності у сфері невдач – на 7%, інтернальності у сфері виробництва – на 15%. Дисперсійний аналіз виявив, що різниця між середньогруповими показниками до і після експерименту є статистично значущою.

Про розвиток навичок саморегуляції свідчать наступні показники: емоційна стійкість, дипломатичність, загальна інтернальність, інтернальність у сфері досягнень, інтернальність у сфері невдач, інтернальність у сфері виробництва, інтернальність у сфері міжособистісних стосунків, особистісна тривожність, ситуативна тривожність, сміливість. Результати свідчать (рис. 2), що зазначені показники в експериментальній групі у порівнянні з контрольною зросли (дипломатичності – на 11%, сміливості – на 9%, загальної інтернальності 14%, інтернальності у сфері досягнень – на 10%, інтернальності у сфері невдач на 7%, інтернальності у сфері виробництва – на 15%, інтернальності у сфері міжособистісних стосунків – на 9%, показник особисті-

сної тривожності знизився на 13%, ситуативної тривожності – на 14%).

Результати дисперсійного аналізу при  $p < 0,001$  та  $p < 0,05$  свідчать про те, що різниця між середньогруповими показниками до і після експерименту є дійсно статистично значущою.

Про формування адекватної самооцінки свідчать такі показники: експресивність, сміливість, дипломатичність, впевненість у собі, нонконформізм, загальна інтернальність, інтернальності у сфері досягнень, інтернальності у сфері невдач, інтернальності у сфері виробництва, інтернальності у сфері міжособистісних стосунків, особистісна тривожність, ситуативна тривожність.

Як видно із рис. 3, в експериментальній групі вищезазначені показники до і після експерименту зазнали змін, а саме: показник експресивності зріс на 12%, сміливості – на 9%, дипломатичності – на 11%, впевненості у собі – на 16%, нонконформізму – 8%, показник особистісної тривожності знизився на 13%, ситуативної тривожності – на 14%. Дисперсійний аналіз показав, що різниця між середньогруповими показниками до і після експерименту є дійсно статистично значущою.

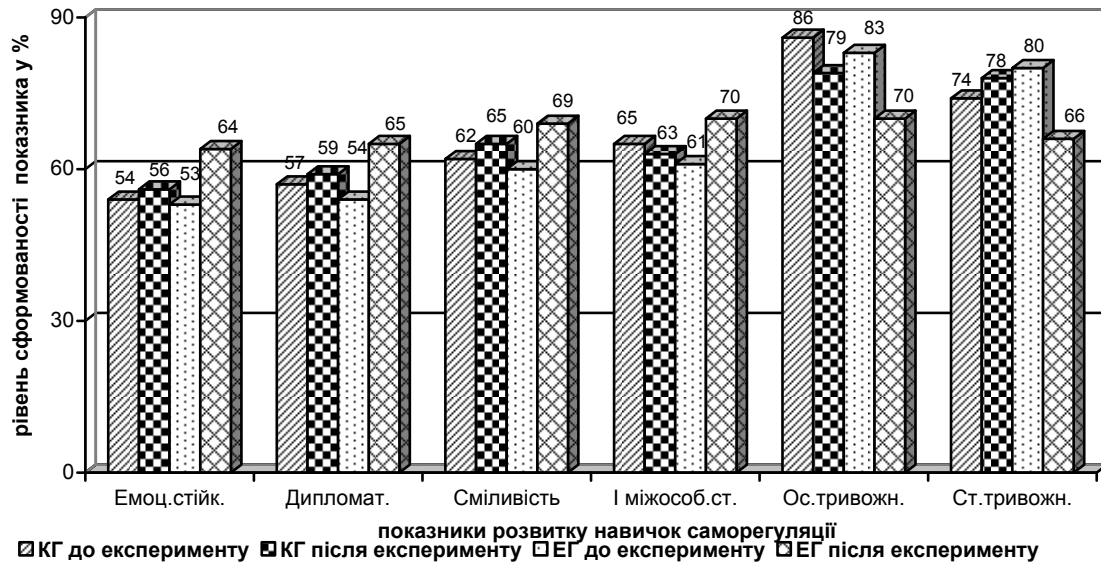


Рис. 2. Динаміка показників саморегуляції у досліджуваних групах

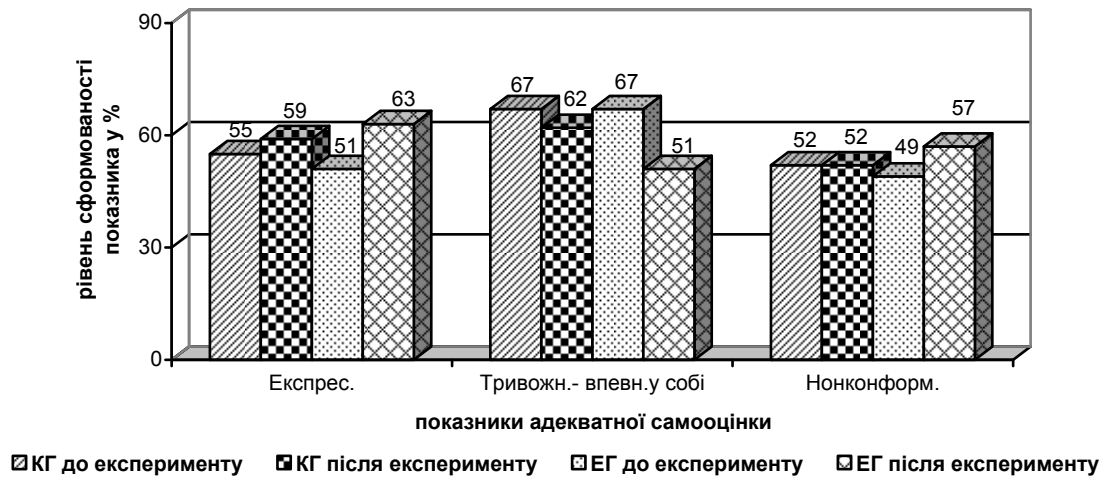


Рис. 3. Динаміка показників самооцінки у досліджуваних групах

Про розвиток творчих здібностей свідчать наступні показники: експресивність, розвинена уява, оригінальність, унікальність. Результати свідчать (рис. 4), що ці показники в експериментальній групі у порівнянні з контрольною зазнали істотних змін, а саме: показник, який

свідчить про рівень розвитку уяви зріс на 14%, оригінальності – на 10%, унікальності – на 14%. Ці відмінності є закономірними і статистично значущими, про що свідчать результати дисперсії.

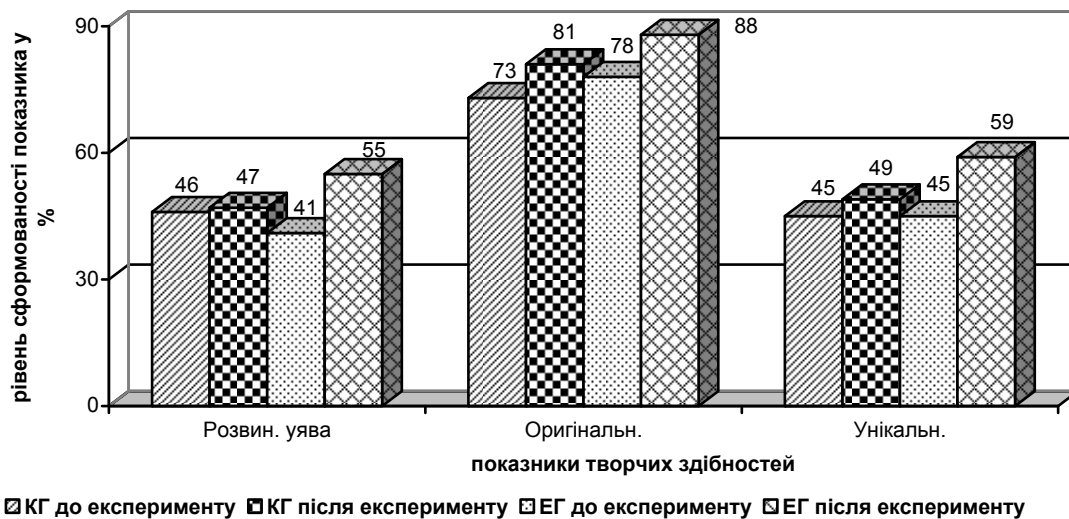


Рис. 4. Динаміка показників креативності в досліджуваних групах

Про розвиток комунікативних умінь свідчать наступні показники: комунікабельність, експресивність, інтернальність у сфері міжособистісних стосунків. Як показано

на рис. 5, у контрольній групі показник комунікабельності зріс на 12%, експресивності – на 12%, інтернальності у сфері міжособистісних стосунків – на 9%.

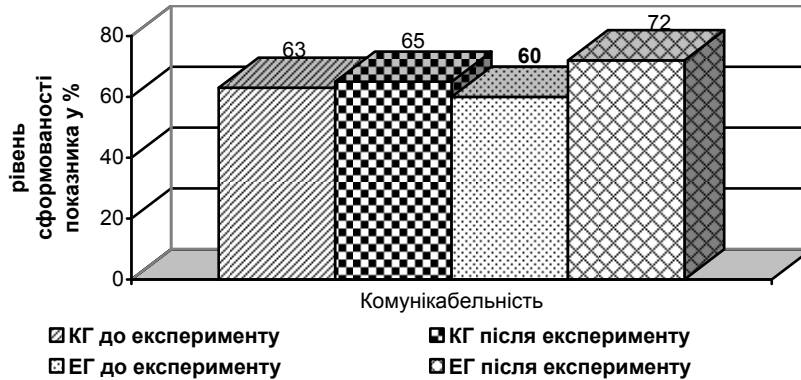


Рис. 5. Динаміка показників комунікабельності в досліджуваних групах

Ці відмінності є закономірними і статистично значимими, про що свідчать результати дисперсії  $p < 0,001$  та  $p < 0,05$ . У контрольній групі істотних змін у визначених показниках не відбулося.

Отже, проведений аналіз результатів дослідження свідчить про те, що експериментальна робота з молодими офіцерами органів по роботі з особовим складом сприяла підвищенню рівня психологічної готовності. В контрольній групі, де така робота не проводилась, значимих змін не відбулося.

**Висновки з даного дослідження та перспективи подальших досліджень.** Таким чином, в процесі дослідження були виявлені динамічні особливості та чинники формування психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ до професійної діяльності, які покладені в основу "Програми формування психологічної готовності молодих офіцерів органів по роботі з особовим складом ЗСУ до професійної діяльності". Вона дозволила підвищити рівень комунікативної компетентності, почуття самоповаги, креативності, емоційної стійкості та знизити рівень особистої та ситуативної тривожності у молодих фахівців. Не зважаючи на отримані результати, для того, щоб відбулося закріплення зазначених показників на рівні властивостей, необхідне продовження психолого-

педагогічного впливу як у межах організації спеціальної психологічної підготовки, так і інших форм психолого-педагогічного впливу.

**Список використаних джерел**

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Санкт-Петербург: "Питер", 2001. – 442 с.
2. Деркач А. А. Педагогика и психология деятельности организатора детского спорта / А. А. Деркач, А. А. Исаев. – М.: Просвещение, 1985. – 308 с.
3. Деркач А. А. Акрмеология: личностное и профессиональное развитие человека: акмеологические основы управленческой деятельности / А. А. Деркач. – М.: РАГС, 2000. – 536 с.
4. Дьяченко М. И. Готовности к деятельности в напряженных ситуациях / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск: Изд-во "Университетское", 1985. – 206 с.
5. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: изд-во БГУ, 1976. – 176 с.
6. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2005. – 411 с.
7. Кириленко Т. С. Психология спорта. Регуляция психичних станів / Т. С. Кириленко. – К.: Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2002. – 112 с.
8. Левитов Н. Д. О психологических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – М.: Изд-во "Просвещение", 1964. – 344 с.
9. Сафін О. Д. Психология управлінської діяльності командира. – Навчальний посібник. – Хмельницький: вид-во АПВУ, 1997. – 123 с.
10. Трудовая подготовка учащихся в межшкольных комбинатах / Под ред. В. А. Моляко. – К.: Радянська школа, 1988. – 168 с.

Надійшла до редколегії 16.06.15

Н. Сторожук, канд. психол. наук  
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

**ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ МОЛОДЫХ ОФИЦЕРОВ ОРГАНОВ ПО РАБОТЕ С ЛИЧНЫМ СОСТАВОМ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

*Статья посвящена исследованию процесса формирования психологической готовности молодых офицеров органов по работе с личным составом ВСУ. Разработана теоретическая структура психологической готовности и эмпирическим путем выявлены факторы, детерминирующие процесс ее формирования у молодых офицеров органов по работе с личным составом ВСУ. Разработана система показателей и критериев оценки уровня развития психологической готовности у молодых офицеров органов по работе с личным составом ВСУ. Эти положения положены в основу разработанной и внедренной в систему психологической подготовки "Программы формирования психологической готовности молодых офицеров воспитательных структур ВСУ к профессиональной деятельности", эффективность которой доказана эмпирическим путем.*

*Ключевые слова: психологическая готовность, молодой офицер органов по работе с личным составом, профессиональная деятельность, формирование.*

N. Storozhuk, PhD in Psychology  
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL PREPAREDNESS OF YOUNG OFFICERS FROM INSTITUTIONS WORKING WITH PERSONNEL FOR PROFESSIONAL ACTIVITY**

*This article is devoted to the research of the process of formation of psychological preparedness of young officers from institutions working with personnel of the Armed Forces of Ukraine. A theoretical structure of psychological preparedness has been developed and the factors determining the process of its formation among young officers from institutions working with personnel of the Armed Forces of Ukraine have been empirically discovered. The paper introduces a system of indicators and criteria to evaluate the level of development of psychological preparedness among young officers from institutions working with personnel of the Armed Forces of Ukraine. The said provisions have laid the groundwork for the developed and implemented in the system of psychological training "Programs of formation of the psychological preparedness of young officers of pedagogic institutions of the Armed Forces of Ukraine to professional activity", the efficiency of which has been proved by trial and error.*

*Keywords: psychological preparedness, young officer from institutions working with personnel of the Armed Forces of Ukraine, professional activity, formation.*

УДК 159.928:356.13:928

Н. Шеленкова, канд. психол. наук, доц.  
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань

## ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

*У статті наведено фактичні дані, які характеризують різноманіття мотиваційних, комунікативних, ціннісно-орієнтаційних, професійно-особистісних і духовно-моральних характеристик студентів-психологів. З'ясовано типи мотивації, які свідчать про недостатній рівень підготовки студентів, значне поширення у комунікативній сфері майбутніх психологів низки серйозних утруднень і когнітивних перекручувань, недостатній рівень розвитку ціннісних і духовно-моральних орієнтацій, що потребують спеціального корегування. Отримані результати дозволяють обґрунтувати необхідність спеціальної формувальної програми для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, що складають особистісний потенціал майбутнього психолога і його професійного формування.*

*Ключові слова: студент-психолог, індивідуально-психологічні особливості, професійне формування.*

**Постановка проблеми.** Нове осмислення змісту професійної підготовки та її результатів, а також психологічного забезпечення цього процесу у вузівській практиці викликано ситуацією, що різко змінилася у психології, освіті, економіці та у країні у цілому. Психологічна практика постійно розширює сфери свого впливу на різні сторони і сфери навчання і професійної підготовки, але психологічне обґрунтування багатьох напрямків цієї підготовки частіше за усе, ані у теоретичному, ані у методичному аспектах не зроблено. Зокрема, це стосується вивчення впливу індивідуально-психологічних особливостей майбутніх психологів на їхнє професійне становлення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У сфері педагогічної психології достатньо розроблені та обґрунтовані питання психологічного забезпечення підготовки спеціалістів у різних напрямках. Визначилися основні напрямки досліджень з психології професійного навчання, досліджень професіоналізму, психологічних аспектів його змісту і становлення в процесі вузівського навчання: нормативно-методичний (П. Гальперин, В. Давидов, І. Зязюн, Н. Пов'якель та ін.), комунікаційно-технічний (Т. Кудрявцев, Ю. Трофімов та ін.), структурно-логічний (П. Гальперин, В. Загвязинський, І. Лернер, Н. Тализіна, К. Чарнецькі), суб'єктний (Ю. Забродін, Г. Костюк, Н. Кузьміна, І. Маноха, В. Петровський та ін.). У їхній основі лежать уявлення про вимоги професії до фахівця (професіограми, моделі, стандарти), вони реалізуються як шлях "зверху", шлях навчання, а не самостійного оволодіння студентом професійною діяльністю. У зарубіжних дослідженнях акцент робиться на формуванні ефективних педагогічних зразків і ролей на основі багатofакторних моделей професійно значущих особистісних якостей (S. McClark, A. McCay, Sh. Denu, S. Elliot, J. Fravers, D. Marphy та ін.). І у тому і в іншому випадках підготовка майбутнього фахівця ґрунтується на засвоєнні знань, конкретних вмій, засвоєнні конкретних зразків, незважаючи на те, що разом із розробкою базової психологічної моделі людини (Ю. Забродін, С. Максименко та ін.) її автори обґрунтовують актуальність формування цілісного психологічного вигляду професіонала. Тому, закономірно, що, як системний підсумок професійної підготовки багато авторів визначають професійну готовність фахівця, і, як один з її найважливіших аспектів – психологічну готовність (І. Зязюн, Т. Кудрявцев, К. Платонов, В. Сластьонін та ін.). Однак, цілісного уявлення про структуру особистісного потенціалу фахівця, шляхи і психологічні механізми його розвитку у педагогічній психології поки немає. Останнім часом серйозно поставлене питання про роль духовно-моральних якостей особистості у професійному вигляді фахівця і в оцінці рівня його професіоналізму (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевсь-

кий, Б. Братусь, В. Зінченко, В. Шадріков та ін.). Намітилися перші підходи до принципового розрізнення фахівця і професіонала. При цьому спеціальних досліджень у цьому напрямку майже не проводилося.

**Мета статті** – викладення основних результатів констатувального етапу емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей майбутніх психологів у контексті їхнього професійного формування.

**Викладення основного матеріалу дослідження.**

Діагностика професійного потенціалу майбутніх психологів. Для вивчення індивідуально-психологічних особливостей професійних переваг і ступеня відповідності професійного типу особистості професії психолога нами було використано методика Дж. Холланда, засновану на виділенні шести типів особистості і професійного оточення. Запропонована Дж. Холландом типологія може розглядатися як достатньо зручна модель професійного вибору і самовизначення особистості, а також оцінки особливостей її професійного потенціалу. З іншого боку, на основі цієї моделі можлива побудова методики для дослідження того, яку роль може грати відповідність або невідповідність індивідуально-психологічних особливостей обраною людиною напрямку професіоналізації в успішності процесу професійної підготовки. Крім того, можливе вивчення того, який вплив може справити невідповідне певному типу особистості оточення на мотивацію і у цілому на успішність професійного формування, а також подальшої професійної діяльності особистості.

Показник диференційованості визначався за різницею балів, отриманих кожним типом у кодї обстежуваного. Показники однорідності, диференційованості професійних переваг особистості, а також ступінь відповідності типу особистості основній типологічній характеристиці тієї діяльності, що обрана нею для професіоналізації, становлять у нашому розумінні важливий компонент професійного потенціалу особистості. Ступінь відповідності визначалася за допомогою експертизи і співвіднесення коду обстежуваного за тестом, кодами професії психолога за Дж. Холландом, а також особливостям професії відповідно до її професіограми і стандарту за фахом.

Нами використовувалася також методика діагностики мотивації досягнень. Вона являє собою модифікацію тесту-опитувальника А. Мехрабіана для виміру мотивації досягнення у модифікації М. Магомед-Емінова. Опитувальник призначений для діагностики двох узагальнених стійких мотивів особистості: мотиву прагнення до успіху і мотиву уникнення невдачі. При цьому оцінюється, який із цих двох мотивів у обстежуваного домінує. У результаті тестування за цим

опитувальником і нормування отриманих даних була розроблена шкала рівневих показників за тестом.

Разом з вивченням рівня мотивації досягнень у студентів за опитувальником аналізувалися деякі показники реальних успіхів студентів-психологів та їхнє ставлення до процесу професійного формування. З цією метою використовувалися навчальна документація, а також дані спостереження студентів і з'ясування думок про їхню навчальну роботу викладачів психологічних дисциплін. Таке співставлення показало прямий зв'язок рівня мотивації досягнень за опитувальником і рівня реальних досягнень студентів-психологів. Отримані дані показують перевагу серед студентів молодших курсів осіб з низкою диференційованістю і достатньо високою однорідністю, що означає недостатню сформованість професійних переваг. Відповідно спостерігається перевага середніх і низьких рівнів мотивації досягнень.

Нами отримано показники мотивації досягнення і показники за тестом Дж. Холланда для двох крайніх груп обстежуваних: тих, хто прагне до успіху (верхні 27%) і тих, хто уникає невдачі (нижні 27% вибірки). Для цих двох груп наведені у порівнянні процентні (рівневі) показники однорідності і диференційованості особистості. Отримані дані свідчать про те, що при високому рівні однорідності особистості за тестом Дж. Холланда і достатній відповідності основних професійних орієнтацій студентів-психологів типу особистості і, особливо при високому рівні диференційованості особистості, спостерігається високий рівень мотивації досягнень і діагностується належність студентів до категорії тих, "прагне до успіху". Отримані дані свідчать також, що при високих показниках неоднорідності і слабкої диференційованості переваг, більшість студентів-психологів з такими показниками характеризуються низькими показниками мотивації досягнень і належать до категорії тих, "хто уникає невдачі".

Як висновок з результатів проведеного дослідження можна зазначити, що професіоналізація мотивів, усвідомлений вибір напрямку професійної підготовки, здійснюваний з врахуванням домінуючих професійних переваг, а також на основі знань та уявлень людини про свій особистісний тип переваг, впливають на рівень мотивації досягнень у процесі професійного формування майбутнього психолога. Під впливом цих чинників формується сильна і домінуюча орієнтація на досягнення успіху, ніж на уникнення невдачі.

Діагностика аксіологічного потенціалу майбутніх психологів. Особливе значення для формування високої мотивації навчання і прагнення до досягнення здобувають смисложиттєві орієнтації студентів-психологів, які тісно пов'язані з їхніми соціально-психологічними установками у житті і у професійному формуванні. Аналіз смислових орієнтацій життя особистості відповідно до теоретичної концепції В. Франкла показує можливість виділення у смислового полі життєвих орієнтацій людини таких основних позицій [1]: загальний показник осмисленості життя, цілі у житті, процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя, результативність життя або задоволеність, локус контролю-я (Я – хазяїн життя), локус контролю-життя або керуваність життям.

Тестування характеристик смисложиттєвих орієнтацій студентів-психологів здійснювалося за допомогою тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), що є адаптованою версією тесту "Мета у житті" Д. Крамба і Л. Махолика. Мету у житті, діагностика якої була

закладена у вихідний авторський варіант методики, автори визначають як переживання індивідом онтологічної значущості життя. У нашому дослідженні ця методика використовується у модифікованому варіанті, підготовленому для вивчення ролі смисложиттєвих орієнтацій у розвитку особистісного і професійного потенціалу фахівця в процесі професійного формування.

Нами вивчалися взаємозв'язки загального показника усвідомленості життя, а також показники за шкалами тесту: (1) "Мета у житті та її усвідомленість", (2) "Емоційна насиченість життя та інтерес до нього", (3) "Суб'єктивна оцінка результативності життя і задоволеність самореалізацією" з рівнем мотивації досягнень і реальним ставленням до процесу навчання під час професійного формування у ВНЗ. На основі норм, отриманих авторами тесту і з врахуванням результатів, отриманих у нашому дослідженні, були вироблені рівневі оцінки показників за тестом. Розрахунок показників за шкалами та їхнє підсумовування дозволили отримати загальний показник усвідомленості життя.

Іншою методикою вивчення аксіологічного потенціалу студентів-психологів була методика аналізу соціально-психологічних установок особистості. У професійній підготовці, орієнтованій на розвиток високого рівня розвитку особистісного потенціалу фахівців велике значення мають соціально-психологічні особистісні установки-орієнтації студентів-психологів. Соціально-психологічна установка, з одного боку, визначає основні цільові і ціннісні орієнтації студента-психолога у його навчальній та іншій діяльності в процесі професійного формування. З іншого боку, виражаючи певну соціальну значущість і цінність тієї або іншої спрямованості, соціально-психологічна установка сприяє формуванню мотивації досягнень і визначає смислове навантаження чиненої студентом-психологом учбово-професійної активності.

У нашому дослідженні здійснено вивчення того, яку роль відіграють соціально-психологічні установки-орієнтації типу: "альтруїзм-егоїзм"; "процес-результат"; "свобода-влада"; "праця-гроші" у формуванні рівня і типу мотивації досягнень студентів-психологів в процесі їхнього професійного формування. Одне із завдань дослідження полягало у тому, щоб встановити, які з названих установок виявляються найбільш сприятливими для розвитку оптимального рівня мотивації досягнень у студентів. Інше завдання – перевірити, які соціально-психологічні установки є переважними у осіб, що належать до категорії тих, хто "прагне до успіху" на відміну від студентів, що належать до категорії тих, "хто уникає невдачі". Нарешті, третім завданням ми ставили вивчення зв'язку соціально-психологічних установок особистості з реальною ефективністю професійної підготовки. Передбачалося, що соціально-психологічні установки, виражаючи ціннісні і смисложиттєві орієнтації студентів-психологів, можуть як безпосередньо позначатися на ефективності їх роботи, так і впливати на ефективність їхньої роботи через відповідний рівень мотивації досягнень.

Для вивчення особливостей соціально-психологічних установок студентів-психологів вивчовувалася модифікована методика діагностики, запропонована О.Ф. Потьомкіною. У цьому описі подано тексти опитувальників для вивчення установок "егоїзм-альтруїзм", "процес-результат", "свобода-влада", "праця-гроші", зразки протоколів тестування, опис процедур обробки та аналізу результатів.

Нормування показників соціально-психологічної установки на нашій вибірці (120 осіб) дозволило виробити нормативи для ранжування обстежуваних. Отримані дані показують переважно середній рівень сформованості установок. При цьому по таких установках як "егоїзм", "влада" і "гроші" виявляється зниження кількості орієнтацій. А от рівень орієнтації на "свободу" є найвищим. Характерно, що серед обстежених студентів немає жодного з високою орієнтацією на "альтруїзм". Загальний показник усвідомленості життя також переважно розташовується на середньому рівні. Ці дані свідчать про більші можливості вдосконалювання характеристик аксіологічної сфери особистості студентів.

Отримано показники мотивації досягнення і показники за тестом смисложиттєвих орієнтацій для двох крайніх груп обстежуваних: тих, хто "прагне до успіху" (верхні 27%) і "тих, хто уникає невдачі" (нижні 27%). Для цих двох груп наведено порівняно процентні (рівневі) показники "усвідомленість життя" за тестом смисложиттєвих орієнтацій. Отримані результати свідчать про те, що обстежувані з високим рівнем мотивації досягнень і з орієнтацією на досягнення успіху, на відміну від тих, що мають низькі показники мотивації досягнень і переважно орієнтовані на уникнення невдачі, виявляють переважно високий рівень усвідомленості життя, тобто більшою мірою усвідомлюють цілі, перспективи і загальний смисл здійснюваної ними професійної підготовки. Можна вважати, що і показники за окремими шкалами тесту смисложиттєвих орієнтацій, особливо за шкалою "Цілі" будуть у цих обстежуваних вище. Оброблено аналогічні дані за шкалою "цілі у житті" для обстежуваних з різним рівнем мотивації досягнень. З врахуванням цих даних нами розроблялася і реалізувалася у роботі зі студентами-психологами спеціальна програма активізації смисложиттєвих орієнтацій та оптимізації соціально-психологічних установок особистості. Ця робота здійснювалася у межах програми розвитку особистісного потенціалу фахівця, що містить своєрідну архітектоніку індивідуально-психологічних особливостей. Отримані дані про взаємозв'язок показників окремих установок, таких як "процес", "результат", "праця", "гроші" з рівнем мотивації досягнень студентів. Показники за цими типами установок наведені для трьох груп обстежуваних за тестом мотивації досягнення: (1) група з найбільш високими показниками за тестом мотивації досягнення складає верхні 27% досліджуваної вибірки – "прагнучі до успіху", (2) група з найбільш низькими показниками за тестом мотивації досягнення складає нижні 27% досліджуваної вибірки – "ті, хто уникає невдачі", (3) середня група складає 46% усієї вибірки. Показаний процентний розподіл студентів з різним рівнем соціально-психологічної установки на "процес-результат" залежно від рівня потреби у досягненнях. Наведені дані дозволяють стверджувати про те, що соціально-психологічна установка на "результат" у значно більшому ступені, ніж соціально-психологічна установка на "процес", впливає на формування високої мотивації досягнень і розвиток орієнтації на "прагнення до успіху". Тут, звичайно, слід припускати обопільний зв'язок мотивації і відповідної соціально-психологічної установки. Аналогічним чином, отримано процентні розподіли студентів з різним рівнем виразності соціально-психологічної установки на "працю-гроші" залежно від рівня потреби у досягненнях. Ці дані виразно свідчать про те, що для студентів з високим рівнем мотивації досягнень, які прагнуть до

успіху, у більшій мірі характерна соціально-психологічна установка-орієнтація на працю, ніж на гроші, хоча розбіжності у ступені виразності цих установок є менш яскравими, ніж для установок "процес-результат". Помітимо, що для обстежуваних з низьким рівнем мотивації досягнення ("ті, хто уникає невдачі"), характерна слабка виразність як установок на "працю", так і установок на "гроші".

Таким чином, проведене дослідження показує, що одним з чинників формування мотивації досягнень, що становить найбільш суттєвий компонент професійного потенціалу майбутнього психолога, є соціально-психологічна установка. Вона виражає певну ціннісну орієнтацію його особистості, і залежно від цієї орієнтації може сягати певного рівня і типу мотивації в процесі професійного формування. Власне, показники соціально-психологічної установки студентів, отримані у дослідженні, свідчать про недостатній розвиток їхньої орієнтації на альтруїзм, на працю, на сам процес діяльності. Більш тісний зв'язок рівня мотивації з установкою на результат порівняно з установкою на процес дозволяє стверджувати про недостатню мотивованість процесу професійного формування у ВНЗ, в усякому разі, свідчить про перевагу зовнішніх мотивів діяльності в процесі навчання.

**Діагностика комунікативного потенціалу студентів-психологів.** У вивченні характеристик комунікативного потенціалу студентів-психологів ми обмежилися лише методикою виявлення у системі спілкування і поведінки обстежуваних інтелектуальних перекручувань і помилок, що перешкоджають досягненню ефективного діалогічного спілкування і взаємодії з людьми. Для діагностики інтелектуальних перекручувань і утруднень у спілкуванні і поведінці ("найдурніших помилок") нами було використано модифікований варіант анкети помилок А. Фримана-Р. Девульфа [2]. Дослідженню за допомогою цієї методики було піддано 7 типових інтелектуальних перекручувань, що виникають у поведінці і спілкуванні особистості та які створюють утруднення при взаємодії з людьми у спілкуванні. Нормування результатів тестування, проведеного на 120 обстежуваних, дозволило визначити рівневі показники прояву у поведінці кожного типу когнітивних утруднень.

Оброблено результати психологічної діагностики названих когнітивних утруднень спілкування, отримані при дослідженні студентів-психологів, а також процентні показники числа обстежуваних із сильно вираженою, помірковано вираженою і слабо вираженою схильністю до когнітивних помилок зазначених та описаних вище типів. Слід звернути увагу, що найбільше поширення серед дослідженої категорії обстежуваних мають когнітивні утруднення типу "Читання чужих думок", "Прийняття усього на свій рахунок" і "Максималізм і перфекціонізм", хоча певний відсоток обстежуваних має сильно виражені схильності і до інших типів помилок. В усякому разі, відсоток обстежуваних з помірковано вираженим утрудненням не опускається нижче 18% по жодному типу утруднень. Це стало основою для розробки і реалізації нами програми тренінгу з подолання цих утруднень.

**Діагностика духовного потенціалу студентів-психологів.** Поняття діагностики у відношенні того, що являє собою духовність, є, звичайно, достатньо умовним, оскільки діагностувати цей бік особистості достатньо важко або навіть неможливо. Можна, однак, запропонувати деяку оцінку проявів духовності особистості в її поведінці і спілкуванні відповідно до

певних критеріїв, а також зробити оцінку рівня розвитку духовного потенціалу особистості. У нашому дослідженні ми використали методику, розроблену та апробовану М. Носковим [3]. Теоретичний аналіз і результати пілотажного дослідження дозволили виділити такі основні критерії проявів духовного розвитку особистості, що проявляються в спілкуванні і поведінці: ставлення до іншого як самоцінності, творчо та альтруїстично спрямований характер життєдіяльності, духовно-творча активність особистості, орієнтація особистості на високі морально-естетичні загальнолюдські цінності. Ці критерії покладені в основу тесту "Духовно-моральні орієнтації особистості", за яким можливо оцінити рівень духовності особистості майбутнього психолога. Він також пропонувався декільком незалежним експертам (із числа однокурсників і викладачів) для отримання зовнішніх оцінок за тими ж якостями. Оцінки виставлялись експертами на основі їхніх спостережень за обстежуваною особистістю і досвіду їхнього спілкування з нею.

Оцінка рівня духовно-моральних орієнтацій виробляється за сумою набраних балів. Отриманий результат співвідноситься зі шкалою, що включає у себе три рівні. Висновок про рівень духовності обстежуваного приймався з врахуванням його самооцінок, усереднених експертних оцінок та їхньої відповідності одна одній. Так, при високих показниках самооцінки і низьких показниках експертних оцінок рівень духовності не оцінювався як високий відповідно до третього критерію духовності.

Розроблений тест був запропонований 120 студентам-психологам – учасникам дослідження і використовувався для виявлення обстежуваних, здатних до реалізації у своїй поведінці, навчанні, спілкуванні власних духовних потенціалів. У результаті аналізу цих показників за шкалою рівнів отримано дані про розподіл студентів за рівнями. Отримані дані свідчать про значну перевагу студентів із середнім рівнем духовності за тестом, що є основою для проведення спеціальної роботи з підвищення цих орієнтацій і за рахунок цього досягнення

більш високих рівнів розвитку духовного потенціалу студентів, що є, згідно з нашою гіпотезою, головною умовою професійного формування майбутніх психологів.

**Висновки з даного дослідження.** За підсумками діагностичного експерименту нами отримано і систематизовано фактичні дані, які характеризують різноманіття мотиваційних, комунікативних, ціннісно-орієнтаційних, професійно-особистісних і духовно-моральних характеристик студентів-психологів. З'ясовано мотивації, які свідчать про недостатній рівень студентів, значне поширення у комунікативній сфері майбутніх психологів низки серйозних утруднень і когнітивних перекохувань, недостатній рівень розвитку ціннісних і духовно-моральних орієнтацій, що потребують спеціального корегування. Отримані результати дозволяють обґрунтувати необхідність спеціальної формувальної програми для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, що складають особистісний потенціал майбутнього психолога і його професійне становлення.

**До основних перспектив подальших досліджень** з обраної проблематики можна віднести вивчення психологічних особливостей самореалізації психологів, психологічних детермінант їхнього професійного вигорання та деформації, основних шляхів гармонізації професійного та особистісного зростання, психологічних умов каталізації професійної майстерності в умовах недостатнього життєвого досвіду.

#### Список використаних джерел

1. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
2. Фриман А., Девульф Р. 10 глупейших ошибок, которые совершают люди / А. Фриман, Р. Девульф. Издательство: Питер, 2008. – 240 с.
3. Носков М.В. Исследование психологических механизмов диалогизации педагогического общения: дис. канд. психол. наук / М.В. Носков. – Н. Новгород, 1999. – 179 с.
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика: методики и тесты / Д.Я. Райгородский. – М.: Бахрах-М, 2007. – 668 с.

Надійшла до редколегії 05.06.15

Н. Шеленкова, канд. психол. наук, доц.

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань

## ИССЛЕДОВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

*В статье приведены фактические данные, характеризующие многообразие мотивационных, коммуникативных, ценностно-ориентационных, профессионально-личностных и духовно-нравственных характеристик студентов-психологов. Выявлено типы мотивации, свидетельствующие о недостаточном уровне подготовки студентов, значительное распространение в коммуникативной сфере будущих психологов ряда серьезных затруднений и когнитивных искажений, недостаточный уровень развития ценностных и духовно-нравственных ориентаций, требующих специального исправления. Полученные результаты позволяют обосновать необходимость специальной формирующей программы для развития индивидуально-психологических особенностей, составляющих личностный потенциал будущего психолога и его профессионального формирования.*

*Ключевые слова: студент-психолог, индивидуально-психологические особенности, профессиональное формирование.*

N. Shelenkova, PhD in Psychology, Associate Professor  
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman

## ANALYSIS OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

*The article contains the actual data reflecting the diversity of motivational, communicational, value-orientational, professional and personal, moral and spiritual characteristics of students psychologists. The types of motivation indicating the low level of students' training, a significant dispersion of a number of serious difficulties and cognitive distortions in the communication sphere of future psychologists, as well as the insufficient level of development of axiological and spiritual and moral orientations demanding specific correction have been found during research. The obtained results make it possible to justify the need of a special programme for the development of individual and psychological peculiarities forming the individual potential of the future psychologist and his professional development.*

*Keywords: psychology student, individual psychological peculiarities, professional development.*



УДК 159.9.072.422

В. Шимко, д-р психол. наук, ст. наук. співроб.  
Університет економіки та права "КРОК", Київ

## ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОЧОГО ПРОСТОРУ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються особливості організації робочого простору як засобу психологічної діагностики особистості.

**Ключові слова:** робочий простор, діагностика, особистість.

**Постановка проблеми.** Нерідко в нашому соціокультурному просторі можна зустріти ототожнення роботи психолога із сферою різноманітних тестів. Такий погляд, по-перше, занадто спрощує уявлення про відповідний фах. По-друге, невиправдано міфологізує сам метод тестування, який, відповідно до класичних канонів психодіагностики, є допоміжним засобом. До основних її методів прийнято відносити *спостереження, бесіду, експеримент* тощо. Особливе місце серед провідних методів психологічної діагностики займає *аналіз продуктів діяльності*. Вже з назви цього методу стає зрозумілим, що йдеться про з'ясування характеристик особистості шляхом вивчення результатів її діяльності. Природно та цілком очевидно, що індивідуально-психологічні відмінності суб'єкта впливають на його діяльність, під якою, в даному випадку, розуміється широкий спектр поведінкових проявів людини: від цілеспрямованих дій до неусвідомленої активності. Отже, перефразувавши добре відоме прислів'я, можна стверджувати таке: "Скажи мені, що і як ти робиш, та я скажу тобі – хто ти".

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Аналіз продуктів діяльності – надійне джерело інформації про особистість, який особливо доречний у тих випадках, коли проведення відкритого (явного) психологічного вивчення є неможливим або недоцільним. Так, нерідко в роботі кадровика, менеджера з персоналу, керівника виникає потреба здійснити попередню оцінку тих або інших індивідуальних особливостей конкретного співробітника, не привертаючи до цього зайвої уваги. Зокрема, поява подібних обставин зумовлюється, наприклад, необхідністю сформувати з числа наявних працівників резерв призначення на керівні посади або ділянки роботи з більшим рівнем навантаження, відповідальності і таке інше. Також доречним буде таке застосування методу аналізу продуктів діяльності під час проведення різного роду інспектувань персоналу, перевірок, внутрішніх розслідувань тощо.

Більш інформативними та "красномовними" (у сенсі відображення індивідуальних властивостей) є ті прояви, котрі свідомо не контролюються або контролюються лише частково. Одним із таких прикладів є – напіусвідомлений вплив людини на фізичний простір навколо свого робочого місця (тут і далі мова йде про офісних працівників). Зрозуміло, що певна частина факторів, що структурують цей простір буде зумовлена об'єктивно (топографічні та функціональні характеристики приміщення або будівлі; особливості робочого процесу організації; параметри офісних меблів; традиції прийняті у колективі тощо). Інша частина чинників полягатиме у свідомому пристосуванні співробітником робочого місця з огляду на суб'єктивну логіку "доцільно" та/або "зручно". Проте, завжди існуватиме і третя група детермінант – сукупність неусвідомлених індивідуальних впливів працівника на організацію робочого простору навколо себе, які непомітно (так би мовити у "супутній" спосіб) відбуваються в процесі поточної професійної діяльності людини.

Частіше всього це навіть не набір офісної фурнітури та канцелярських дрібниць (їх перелік може регламен-

туватись внутрішньо-офісними правилами), а то – як ці приналежності розташовані на робочому місці, їх рух або його відсутність в процесі роботи, яким чином та з якою ціллю вони використовуються тощо. Як свідчить наш досвід, аналіз саме цих "продуктів діяльності" дозволяє робити цікаві та корисні висновки щодо психології конкретної особистості. При цьому зауважимо, що до робочого простору офісного працівника відноситься не тільки його безпосереднє робоче місце (стіл та стілець), але й певна частина території навколо нього – інші предмети офісних меблів, стіни, підлога, вікна тощо. Тут ми торкаємось такого феномену як – *почуття територіальності*. Воно пов'язано із тим, що психологічний "розмір" людини не обмежується лише її фізичним тілом, а й охоплює певну частину навколишнього предметного середовища. При цьому територіальність це не тільки "привласнення" певної території, але й її психологічне "упорядкування". Характеристики такого упорядкування завжди відображатимуть значущі психологічні властивості "упорядника".

**Мета статті** – ознайомлення з результатами вивчення особливостей організації робочого простору як засобу психологічної діагностики особистості.

**Викладення основного матеріалу дослідження.** Розпочинати вивчення особливостей організації робочого простору ми пропонуємо як раз з визначення його кордонів. Якщо в офісному приміщенні розташовано лише одне робоче місце, то необхідно оцінити чи повністю воно "освоєно" співробітником, про що будуть вказувати так звані "територіальні (просторові) маркери". До них відносяться будь-які предмети (у т.ч. незвичні, на перший погляд, дрібнички), які є буквальною або психологічною власністю співробітника, тобто ті, що суб'єктивно ідентифікуються як "свої". Це можуть бути як предмети праці (наприклад, оргтехніка), так і офісні прикраси (наприклад, репродукції картин).

Неповна територіальна присутність особи в робочому приміщенні, призначеному для одного співробітника вказуватиме або на занижену самооцінку, або на прагнення з певних міркувань особистісно дистанціюватись від професійної діяльності. Також причина може полягати у загально поганій здатності індивіда адаптуватись до соціального середовища, переважання мотивації *уникнення невдачі* над мотивацією *досягнення успіху*. Окремим фактором, що зумовлює "незаселеність" робочого простору є переважання в психології такого працівника інтроверсії, тобто схильності концентрувати увагу на внутрішньо особистісному світі. В окремих випадках, мова також може йти про ознаки певного різновиду фобій.

І навпаки, зворотна ситуація, як правило, буде свідченням на користь і протилежних характеристик "хазяїну" кабінету. Так, помітна територіальна присутність в приміщенні частіше буде пов'язана із екстраверсією працівника, тобто природною схильністю локалізувати увагу і особистісні інтереси у зовнішньому світі. Такий співробітник імовірно прагнутиме досягти успіху, а не уникнути невдачі; займатиме активну ініціативну особистісну позицію. Проте, надто щільні наслідки прояву

територизму вказуватимуть не стільки на професійну самовпевненість, скільки на схильність особистості до експансії, наступальності у контактах тощо.

У цьому відношенні більш показовим є територіальний розподіл в приміщеннях, де знаходиться два і більше робочих місця. Особливо в тих випадках, коли робочі столи розташовані впритул один до одного. За таких умов нерідко доводиться спостерігати як робочі предмети працівника-екстраверта порушують кордони і "захоплюють" частину території сусіда. До речі, таке явище далеко не завжди відбувається внаслідок екстравертних особливостей співробітника, а й як результат наявності у нього претензій до конкретного колеги або на робочий простір у сенсі прагнення контролювати ситуацію (як буквально, так і в плані зайняття більш високої кар'єрної позиції). Діагностичним у цьому зв'язку є посягання на "нейтральні" або "спільні" частини робочого простору. До речі, якщо вказані потенційно "спірні" території приблизно в однаковій мірі безконфліктно використовуються усіма членами робочого приміщення, то це часто є доброю ознакою відповідної психологічної атмосфери в кабінеті.

**Приклад "острівного" розподілу робочого приміщення.** У контексті, що розглядається окремо зупинимося на явищі так званої "осередкової присутності", тобто коли кожному або окремим співробітникам належить два і більше "територіальних островків". Частіше за все така "персоналізована топографія" робочого приміщення є наслідком гострої суперницької/конкурентної соціально-психологічної динаміки. Водночас зауважимо, що при оцінці міжособистісних стосунків важливо враховувати індивідуально-психологічні особливості кожного з учасників, оскільки територіальні маркери можуть відображати не сталий факт, а лише прагнення, амбіції і таке інше. Так, автору цих строк доводилось спостерігати ситуацію, коли в кабінеті один з двох співробітників, явний лідер, майже повністю був атрибутивно виключений із просторового контексту кабінету. Це відбувалось завдяки помітним інтровертним характеристикам його особистості та через інтенсивну творчу захопленість професійною діяльністю, яка реалізовувалась за допомогою персонального комп'ютеру. Натомість, його візаві по кабінету – людина із протилежним екстравертним особистісним складом, недосвідчений, проте, надто амбітний фахівець-початківець чи не повністю взяв під "контроль" питання упорядкування робочого простору. Ситуація набула явної абсурдності, коли він вирішив на стіні над робочим місцем свого старшого товариша розмістити портрет свого кумира, оскільки так йому "було б зручніше на нього дивитись" (над власним робочим місцем молодого співробітника вже знаходилось два портрети авторитетних для нього історичних постатей).

Буває і так, коли щільність маркування території не супроводжується разом з поширеністю на все приміщення. Тобто, коли простір, що явно належить до конкретного співробітника додатково рясніє ідентифікаційними ознаками. Тут потрібно розглядати можливість декількох варіантів. По-перше, експансіоністські спроби могли вже мати місце в минулому та були припинені (унеможливлені) з тих або інших причин. За таких умов щільність компенсує нереалізовану експансію. По-друге, може йти мова і про своєрідне відображення такої характеристики індивіда як ексцентричність. Потрете, це може бути способом демонстративної особистості звернути на себе увагу. І з рештою, по-четверте, необхідно задатись питанням чи не є це своєрідним проявом захисної позиції, так би мовити, певним сигналом: "Обережно! Приватна територія!". З нашого досві-

ду, нерідкими є і ті випадки, коли маркування робочого простору виконує захисну функцію в релігійно-окультурному сенсі (ікони, різноманітні релігійні атрибути, талісмани фен-шуй тощо).

При цьому за описуваних умов перед нами далеко не завжди повстає набожна людина (у цьому випадку коментарі зайві, оскільки кожному гарантовано право на віросповідання!) або особистість з окультино-містичним мисленням і так далі. Частіше ці атрибути захисту від, на перший погляд, зовнішніх деструктивних впливів є не більше, чим симптоматичним еквівалентом хронічно загострених внутрішньо особистісних захисних механізмів. Отже йдеться про прояви психологічної нестабільності, проблемності тощо. Щодо різноманітних "атрибутивів удачі", то також нерідко ними "зложивають" в робочому просторі люди інфантильні, які по-дитячи переоцінюють фактор "везіння" та не здатні повірити в себе та в те, що вдача посміхається компетентним, наполегливим, працелюбним, сміливим тощо.

**Декотрі якісні характеристики "маркування" робочого простору.** Поряд із кількісними показниками має значення і якісний параметр присутності, а точніше представленості співробітника у робочому просторі. Тут показовими є лише ті маркери, які не є обов'язковими (регламентованими) з огляду на робочий процес. Вони є не тільки ознакою психологічної присутності, а, перш за все, те, з чим або з ким себе ідентифікує людина. Однак, ці ідентифікації потрібно сприймати не буквально. Так, згадуваний вище приклад з "талісманами удачі" ще не вказує на те, що співробітник належить до певної культури, а, як зазначалось, відображає певні психологічні характеристики його особистості.

Наведемо в цьому руслі ще один приклад – часто на робочому місці можна зустріти фотокартки членів сім'ї або близьких людей. На перший погляд, йдеться про цілком зрозуміле явище. Проте, це явище, не зважаючи на його поширеність, не є тотальним, адже можна навести безліч прикладів, коли замість фотокартки на столі працівника може бути певний абстрактний образ (знак), сувенір або взагалі може нічого не бути. Узагальнивши результати наших емпіричних спостережень, ми дійшли дещо несподіваних висновків.

По-перше, наявність на робочих місцях співробітників фото їхніх рідних, друзів, близьких (тобто осіб, з якими працівник підтримує реальні емоційно насичені позитивні стосунки) часто, водночас, із природним прагненням бути поруч із цими людьми, вказувало на фрустрацію (обмеження) афіліативної потреби у вказаних працівників (потреба у спілкуванні з іншими людьми). Виключення склали співробітники-матері та їх діти. Решта випадків поділилась на дві групи. В одних співробітників афіліативна потреба була недостатньо задоволена внаслідок власних індивідуальних вад, що ускладнювали побудову взаємин (у тому числі професійних) з іншими людьми. В інших – в результаті проблемної соціально-психологічної атмосфери в робочих колективах.

По-друге, необхідно вирізняти тих працівників, на робочих столах яких знаходяться фото історичних, політичних, фахових та інших відомих соціальних авторитетів. У більшості випадків такі співробітники виявляли помітно високий рівень професійно-кар'єрних амбіцій. Завдяки цілеспрямованості, наполегливості, високим інтелектуальним даним та внутрішній дисципліні, вони нерідко досягають насправді суттєво високих фахових меж. Проте, настільки ж часто вони, за нашими даними, схильні до аморальних вчинків, відмови від професійної етики в корисних цілях тощо.

Одним з поширених засобів "індивідуалізації" робочого простору є використання різного роду плакатів із цита-

тами з наукових і популярних джерел, слоганів, жартівних або крилатих фраз, карикатур тощо. Наші дослідження вказують, що у будь-якому випадку демонстрація подібного роду інформації пов'язана не стільки з наслідуванням якоїсь істини, наявністю почуття гумору тощо, скільки із часто прихованим опором існуючим правилам, вимогам, позиції керівника тощо. Саме серед цієї категорії співробітників "несподівано" можна знайти затятих опозиціонерів, однак саме ця категорія працівників є і джерелом дуже цінної інформації для управлінців організації, оскільки "лояльна" частина персоналу априорі схильна не критично ставитися до керівної позиції. Саме серед потенційних опозиціонерів і слід первісно шукати справжній творчий резерв, оскільки, як відомо, "надійно спирається" можна тільки на те, що опирається".

**Геометрія розташування предметів на робочому столі та психологічні типи.** Наступний критерій вивчення робочого простору, який ми пропонуємо, це – характеристики розташування різноманітних предметів на робочому столі. Кожному з нас добре відомі образи захащеного робочого місця та педантично впорядкованих офісних і канцелярських приналежностей на робочому столі. Проте, тут не все так просто і очевидно, як може здатися на перший погляд. Адже, нерідко виключний порядок на столі, відповідно до результатів наших спостережень, може вказувати не на взірцевість співробітника, а на його робочу недозавантаженість, а в окремих випадках і на відверте "сачкування". І, навіпаки, те, що дуже нагадує хаос і натякає на потенційне нехлюйство працівника, насправді може бути або проявом творчого характеру його особистості, або ж вказувати на невдале меблювання робочого місця, недостатньо потужний комп'ютер тощо.

Первісно потрібно визначити, чи всі речі на робочому столі співробітника та біля нього йому безпосередньо потрібні впродовж робочого дня. Таких речей, за результатами наших вивчень досвіду найбільш продуктивних співробітників, повинно бути не менш ніж 50-60%. Інша частина речей повинна бути "виправдано" присутня з огляду на потреби, що виникають протягом типового робочого тижня (циклу). Отже, якщо "звалище" канцелярських дрібниць, оргтехніки та документів постійно знаходиться в роботі (рухається!), то перед вами скоріше за все – добре адаптований, ефективно та продуктивно функціонуючий співробітник. І, навпаки, ідеальна гармонія із предметів, які не "рухаються" тижнями, здебільшого є ознакою або ледаря, або ділянки роботи з низьким рівнем навантаження.

Однією з ознак успішного працівника є "легкий безпорядок" на столі із збереженням загальної логіки розташування предметів праці. Уточнимо, що в даному випадку, під логікою розуміється організація робочого простору за принципом зручності: часто використовувані предмети знаходяться ближче тих, що застосовуються рідше; телефон і телефонна книжка не в протилежних кінцях столу тощо. Ефект "легкого безпорядку", з одного боку, вказує на те, що головні психологічні зусилля (локус уваги) зосереджені на робочих питаннях, а не на супутніх дрібницях. Це, само по собі, свідчить про здатність концептуально вірно розподіляти наявні сили. З іншого – є проявом наявності необхідної гнучкості, без якої неможлива успішна адаптація в постійно змінюваних умовах.

Детальна (до найменших дрібниць) продуманість організації робочого простору, яка дивує своїм раціоналізмом свідчить, що діяльність такого співробітника підкорена монополю домінуванню в психології його особистості такої психічної функції як мислення. Представник "**мисленевого типу**" (тут і далі ми скориста-

лись узагальненнями Д. Шарпа щодо юнгівської типологічної моделі особистості) завжди формує судження на основі раціональних критеріїв, ретельно уникаючи ірраціоналізму почуттів та інтуїції. У такої людини виявляється чітка залежність способу роботи та життя, в ілюмі, від інтелектуальних висновків, орієнтованих на об'єктивно наявні факти або загально значимі ідеї. В разі випадку такі люди стають державними діячами, адвокатами, вченими-практиками тощо. Вони – чудові організатори будь-якої справи, схильні вносити ясність в емоційно насичені ситуації. Добре орієнтуються в нормативно-правовому полі (або в будь-яких інших регламентованих "просторах"), знають та вміють реалізувати на практиці права та обов'язки. В гіршому випадку ми маємо справу із релігійним фанатиком, політичним опортуністом, жорстким і безапеляційним керівником (учителем) тощо. Мисленевий тип підпорядковує себе та інших людей інтелектуальній "формулі", системі правил, ідеалів і принципів, котрі зрештою стають жорстким моральним кодом. "Зобов'язаний" і "повинен" – найбільш типові аспекти їх інтелектуальної точки зору. Все навколишнє оточення та середовище повинно, для загального блага, підкоритися "універсальному закону".

Якщо організація робочого простору не стільки продумана, скільки "радує око", то перед нами особистість з дещо іншими особливостями, так званий "**сенсорний тип**". Його представник дуже чутливий до найменших стимуляцій, в яких бачить сенс свого існування. Тому, він постійно "шукає" об'єкти, людей і ситуації, котрі збуджують найсильніші відчуття. Як наслідок, виникає потужний сенсорний зв'язок із світом. При цьому, ті об'єкти, що викликають відчуття – вважаються значущими, незалежно від того, що з цього приводу "говорить" здоровий глузд. Водночас, такий співробітник успішно і миттєво орієнтується у світі об'єктивних фактів. Він своєрідний "господар деталей". Не тільки його робочий простір, а і його помешкання, як і їх власний зовнішній вигляд – вишукано охайні. Такий працівник, як правило, не губить речей та не забуває про назначені зустрічі тощо. Зазначений тип орієнтований на отримання конкретної насолоди від "реального життя" та прагне жити "на повну". У кращому випадку розвитку особистості "сенсорний тип" зумовлює формування естетичних схильностей. У такому випадку перед нами повстає витончений гурман або знавець живопису, музики тощо. Даний тип, як правило, сприймається, як яскрава, талановита і дуже розумна особистість. Остання характеристика є помилковою, тому що вона – результат чудово розвинутої здатності представників даного типу "пускати пил у очі". На перевірку широка, проте поверхнева ерудиція, є "інтелектуальним фасадом", за яким приховується тривіальне прямолінійне та малопродуктивне мислення. В гіршому випадку гонитва за відчуттями стає ціллю номер один. Тоді ми стикаємось із грубим шукачем задоволень, аморальним естетом, вульгарним гедоністом. Представники саме даного типу найбільш схильні до дезадаптації шляхом алкоголізації, наркотизації тощо та, до речі, найменш успішно піддаються лікуванню паталогічних залежностей.

Не зрозуміла при першому наближенні організація робочого простору, яка, тим не менш, дозволяє без утруднень результативно і швидко функціонувати співробітнику, вказує на "**інтуїтивний тип**". Там, де попередній типаж "шукає" фізичний реалізм, "інтуїтивний тип" прагне сприйняти необмежено широкий спектр можливостей, які закладені в об'єктивній ситуації. Для нього зовнішній об'єкт є тією субстанцією, за межами якої починається істина стосовно того, звідки (у психологічному сенсі) цей об'єкт, і як його можна використа-

ти. Він постійно шукає нові перспективи та шляхи їх реалізації. Наявні, тобто актуальні ситуації не викликають тривалого інтересу, тому після винайдення і реалізації перспектив одразу виникає потреба у пошуку нових горизонтів. У представника типу, що розглядається, дуже розвинута реакція на все те, що тільки зароджується та має майбутнє. Він рідко знаходиться в звичних умовах, які мають загально визнану, проте обмежену, цінність. Оскільки він завжди прагне до пошуку нових можливостей, то в чітко окреслених, особливо ієрархічних умовах, він швидко стає апатійним, відчуває обмеженість, несвободу тощо. Тому, дуже важливо залишити для нього перспективи, потенційні можливості, які постійно будуть підтримувати його у тонусі. Представники "інтуїтивного типу" успішно себе реалізують в професіях, де сама здатність бачити можливості у зовнішніх ситуаціях має велику цінність (біржові маклери, аналітики, винахідники тощо). Коли ж увага даного типу спрямована більше на людей ніж на предмети, тоді даний тип виявляє чудову здатність до діагностики потенційних можливостей людини.

**Висновки з даного дослідження та перспективи подальших досліджень.** Нажаль, рамки окремої публікації унеможливають проведення більш-менш повного огляду особливостей організації робочого простору,

які дають ключ до розуміння індивідуально-психологічних відмінностей особистості. Наведені вище результати наших спостережень, зрозуміло, не претендують на вичерпне висвітлення даної проблеми, навіть на концептуальному рівні, не кажучи вже про докладне відображення змістовної складової цього об'ємного питання. Головною метою ми ставили демонстрацію того, що аналіз продуктів діяльності (особливо неусвідомленої чи напівусвідомленої) є цікавим та надійним джерелом корисної інформації для співробітника-кадровика, менеджера по персоналу, керівника. Особливого значення набуває цей метод тоді, коли за певних причин проводити звичайне явне психодіагностичне обстеження того чи іншого працівника є неможливим або недоцільним. Вміле застосування методу аналізу продуктів діяльності дозволить швидко та надійно зорієнтуватись у провідних особливостях людини та соціально-психологічній атмосфері, в якій вона працює.

#### Список використаних джерел

1. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2003. – 528 с.

2. Шарп Д. Психологические типы. Юнговская типологическая модель / Д. Шарп. Пер. с англ. 2-е изд. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 216 с.

Надійшла до редколегії 22.06.15

В. Шимко, д-р психол. наук, ст. науч. сотр.  
Університет економіки і права "КРОК", Київ

### ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОЧЕГО ПРОСТРАНСТВА КАК СРЕДСТВА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ ЛИЧНОСТИ

*В статье рассматриваются особенности организации рабочего пространства как средства психологической диагностики личности.  
Ключевые слова: рабочее пространство, диагностика, личность.*

V. Shymko, Doctor of Sciences in Psychology, Senior Scientific Researcher  
"KROK" University of Economics and Law, Kyiv

### THE ANALYSIS OF PECULIARITIES OF THE WORKPLACE ORGANIZATION AS A MEANS OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF A PERSONALITY

*This article discusses the peculiarities of the workplace organization as a means of psychological diagnostics of a personality.  
Keywords: workplace, diagnostics, personality.*

Відповідно до рішення Редакційної колегії Вісника від 26 січня 2015 року (ухвала Вченої ради Військового інституту від 29 січня 2015 р., протокол №8) стаття авторів Кваснікова В.П., Зубарева В.В., Немченка В.В., Пашкова С.О. "Підсистема перетворення інформації в структурі системи керування автономним мобільним роботом", що надрукована в Віснику №29, с. 8–11, 2012 р., вилучена у зв'язку із неточністю наведення посилань та цитувань.

Наукове видання



**ВІСНИК**

**КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**ВІЙСЬКОВО-СПЕЦІАЛЬНІ НАУКИ**

**Випуск 1(32)**

**Друкується за авторською редакцією**

**Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"**

Responsibility for the opinions given, statements made, accuracy of the quotations, economical and statistical data, terminology, proper names and other information rests with the authors. The Editorial Board reserves the right to shorten and edit the submitted materials. Manuscripts will not be returned.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.



Формат 60x84<sup>1/8</sup>. Ум. друк. арк. 6,16 Наклад 300. Зам. № 215-7481.  
Вид. № В1. Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.  
Підписано до друку 06.11.15

Видавець і виготовлювач  
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"  
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43  
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28  
e-mail: vpc@univ.kiev.ua  
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02